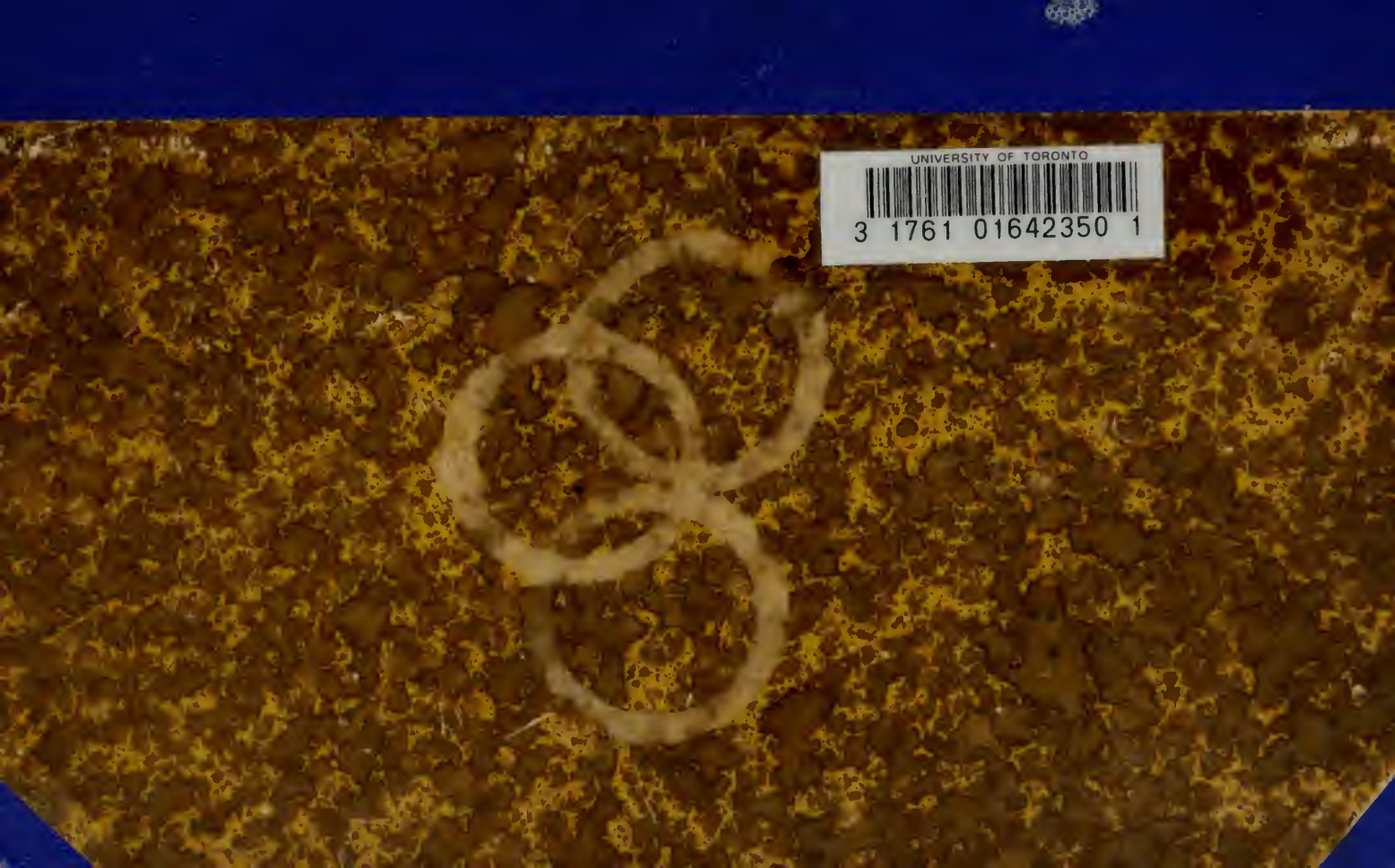
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 01642350 1

888

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by

Oliver Botar

GYÖNGYÖK ÉS HOMOKSZEMEK

SHAKSPERE

OTHELLO

TRAGÉDIÁJA ÉS ELŐADÁSÁRÓL.

IRTA

MOLNÁR GYÖRGY.

1885.

Ára 50 kr.

Kapható szerzőnél Temesvártt a színháznál és Szegeden Burger Gusztáv és társa könyvkereskedésében.

SZEGED, 1885.

BURGER GUSZTÁV ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDAI MŰINTÉZETÉBŐL.

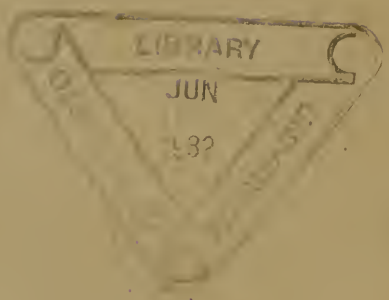

LIBRARY
JUN
1932

A szinésznek az *erkölcsi embert* kell először is a szinpadon bemutatni.

Az *egyént* hozza be magával, amint a költő adja, mikor szerepében a szinpadra lép, nem csupán a maszkot és öltözetet, valamint az egyén mellékes sajátságainak fitogtatásait. Ez az alap, melyről a költő tárgyát és eszményét megérzékitve, fölépiti a művet. Minden ízében következetes hűséggel haladva a cél felé, ha értelme és ihletsége mellett *kiviteli erővel* is bir, akkor a fönt jelzett alapon bizonyosan harmonikus műegészet fog alkotni és nem szorul külső fogásokra a puszta hatás kedvéért.

Minden más, a mi még számtalan van az érzékitő művészetben, mint például szenvedély, véralkat, faji sajátosság kifejezése, stb., a mű folyománya, eleme, közvetitője csak, melyek a helyzetekben, a lelkiállapotok vivódásaiban jelentkeznek, és pedig a maguk helyein, sem előbb, sem utóbb, hanem a mikor a költő festi az adott szóval és lelkiállapottal.

Először is látnunk kell és megismernünk a tragédia erkölcsi emberét, az egyént, hogy ki és mi ő voltaképen, a kinek sorsa, élete a tragikumban elvesz a nézők előtt. A jellem ez, melyet először is már az első jelenésben elő kell állitani. A többi mind csak elősegitője a következménynek, s mint ilyen jöhet csupán fölszinre, a nyilvánulásra.

A szinésznek csakis a költő tárgyához való hűséggel szabad még a mű hézagain is — ha ugyan volnának — javitani; de hogy ott, a hol a költő világosan kifejezi eszményét, elvegyen, vagy hozzá adjon valamit akár szóval, akár *játékbeli kifejezéssel*, az már hamisitás és igy bűn a szinésztől. Még nagyobb bűn, ha a költőt a fokozatokra tartott nyilvánulásokban, a processzusok lélektani kifejezéseiben csupa ötletből,

csupa csillogásból megelőzi és a következményt elősegitő elemet megteszi célnak, alapnak. Rosz drámairó volna az, a ki előlegezné a processzusok eszközeit. Csak komédiás az, a ki ily eszközöket előlegez a költő rovására, mikor még nincs is processzus.

Shakspere bizonyára Othello tragédiájában sem volt ily rosz drámairó; sajnos, hogy akadnak komédiások, a kik okosabbak akarnak lenni Shakspere-nél, de még sajnosabb, hogy találkoznak oly kritikusok is, a kik a komédiás Othellók nem helyén való előlegeit, ötleteit és csillogó fogásait még Shakspere rovására is csengő pénz gyanánt veszik. Igaz, hogy *különösen* Shakspere-nél, épp ugy kellene az oly kritikusnak is, a ki már tisztában van az esztetikai tudással, nem csak ismerni a művet, melynek előadásáról kritikát ir, hanem buvárkodni is benne és többször előadva látni, még pedig elejétől végig. Csak igy volna értelmes és hasznos kritika.

Szokás azt mondani, hogy ez a színész *ilyen*, amaz meg *olyan fölfogással* alakitotta ugyanazon szerepet.

Gyönge iró rosz művében *talán* megengedhető ez, de Shakspere-nél teljesen ki van zárva! A nagy lélekbuvár alkotásait nem lehet különböző fölfogásokkal játszani. Oly domboruan tömörek, igazak és napfényvilágosak az ő alkotásai, hogy tökéletesen csakis egy fölfogással érzékithetők meg, t. i. a Shakspere fölfogásával, melyet lángszellemével oly élő vonásokban megirt! Ő Othellóban is csak *egy* és nem *többféle* Othellót irt, mint Richárdot, stb. Lehet, hogy a különböző fölfogásokkal különböző jeles színészek alkothatnak kitünő *részeket*, melyek a költő fölfogásával azonosak, de mint műegészet csakis egy, a Shakspere fölfogása szerint lehet megalkotni. Ehhez természetesen oly lángszellem, oly lélekbuvár és oly kiviteli képességgel biró színész kell, mint maga Shakspere drámaköltőnek volt, s az volna a valódi Shakspere-alkotó művész!

Volt-e ilyen valaha és lesz-e, ki tudja?! Hogy nincs, azt látjuk, tudjuk.

Én annyi Shakspere-i nagy alkotó színészt láttam már és mindeniknél oda lyukadtam ki, hogy a kettőből válnék egy igazi Shakspere alkotó művész, természetesen ekkor is csak egyik-másik Shakspere-i szerepben. Ilyen az a különböző fölfogás szerint való játszás.

De csufabb az a költő rovására történő előlegezés, hamis pénz szórás, a kápráztató fogások. A kik igy tesznek, azoknak nem elég Shakspere, ők többet akarnak s igy válnak csillogóvá a *műegész* alkotása helyett. Vagy nem értik Shakspere-t, a mi bizony egy egész életen át való munkát ad csak egy szerep folytonos játszásában is, és a gondolkozásban oly elmélyedést, hogy nem csoda, ha inkább a kritikusokhoz és közönséghez igyekeznek közeliteni és nem Shakspere-hez.

Ez könnyebb és hálásabb, — egypár cifrával, néhány kacskaringgal hatásos is; olyan olcsó dicsőség, olyan fapénzen vásárolt hus higleve.

Közönség, kritikus, színész nem tölthetvén ugyszólván egy egész életet Shakspere mélységeinek és magas szárnyalásainak megértésére, természetes tehát, hogy Shakspere-től távol maradva, egymáshoz közelednek és ez álláspont körzetében mozogva, ennek játszik a színész, hogy — mint mondani szokták — minél inkább érvényesitse magát.

De vajjon érvényesiti-e igy magát, kivált a Shakspere-i alkotásokban, ha Shakspere eszményétől a felületes néző- és a kritikushoz száll le s nem Shakspere-hez emelkedik föl, talán amazokat is magával vivén?

Bizonyára nem érvényesiti magát, és pedig nem azon kevesek előtt, a kik az előadó művészszel együtt akár mint kritikusok, akár mint közönség Shakspere műveiben és alkotásaiban elmélyedve, ezeket teljesen fölfogják, érzik és minden izében, ugy műegészében is ismerik.

Habár kevesek is az ilyenek, de mégis ezeknek kell játszani, ezekhez kell emelkedni, mert ez vezet Shakspere-hez is, meg a művészeti öncélhoz, melyek előtt minden más tekintetnek, mint alárendelt dolognak, el kell enyészni.

Sajnos, hogy még oly nagy alkotók is, mint Salvini, a művészeti öncélt alárendelik a mellékteknteteknek, a nagyobb hatásnak, nehogy ez kisebb lévén, kevesebb közönséget és igy kevesebb pénzt is hozzon, melyből, ugy látszik, soha sem elég a sok se, amennyivel pedig e nagy művészek már birnak.

A megbotránkozás égette magát emlékembe, mikor Bécsben Salvinit két hétig csodáltam és Othello meg Hamlet egyikmásik jelenését lélektanilag fölboncolva, kiviteli módját kifogásoltam és Salvini azt válaszolta, hogy: *„igy az ellentét élesebb, hatásosabb a szcénа is.“*

Othello ama jelenetéről volt szó, mikor harci emlékeitől nem drámailag, de egészen siránkozva búcsuzik el, és *minden átmenet nélkül*, erre közvetlenül egy ugrással, a legmértéktelenebb dühvel ragadja meg Jágot.

A másik jelenet Hamletben a szinjáték előadása volt, a mit kifogásoltam; az a magát nyilván eláruló kifejezés, melyel a földön csuszkált s a királyt leste, majd az a büvészkedés, melyel a kéziratcsomót (vörös papirok!) szétszórta feje fölött hogy a közönség közé is repüljön belőle, mint a szemfényvesztő a kártyákkal míveli. Ugyanigy a vivás alatti hatásra számitott fogások, melyekkel Hamlet hamarább elárulja, mint kellene, de sőt szabad is volna, hogy a csak éppen most vele kibékülő Laertes áruló, csaló, mert tőrének hegye mérgezett, a mire igy Hamletnek nem volna szabad öntudatosan oly szándékkal folytatni a vivást, hogy ugyanazon vítőrrel — lábát rátéve, a magáét oda kinálva — megsebezze Laertest, mert ez a vítőr a párbajjátékban Shakspere szerint a fátum, Laertes nemezise, és a két ifju a viaskodás hevében elejtvén, tudtán kivül cseréli föl; Laertes is sebet kapván, mint részese az ámitásnak bünhődik, de csak ekkor tudja, hogy a mérgezett hegyü tőr Hamlet kezébe került, különben a Salvini játéka szerint előbb megtudván, bizonyára annál kevésbé folytatná a vivást, mert a cél, a király akarata el van érve az által, hogy (amint Salvini kifejezi) a tőr megsebezte és égeti Hamletet s igy Laertes biztos benne, hogy halálos a döfés.

Laertes szintén halállal fizetvén az árulást, lélektani igazság, hogy Hamletnek ekkor megmondja a gazságot s leálarcozza a királyt. Hamlet szenvedőleges lénye végre igy egy tényt kapván, egyszerre cselekvővé lesz és leszurja a királyt. Ha már előbb, mint Laertes kimondja, a Hamletet játszó észrevételi, sőt oly hosszadalmas attitüdökkel kifejezi, hogy Laertes tőre mérgezett vagy gombnélkül való, tehát csalás van a dologban, akkor bizony tudni fogja, tudnia kell Hamletnek, hogy a csalfa játék a királytól származik, a ki menekülni akar Hamlettől, hisz azért küldi Angliába, hogy tegyék el láb alól, a mit Hamlet is megtudott. De ha a megsebesülésnél Hamlet Salvini szerint tenne, akkor bizonyosan vagy nem folytatja a harcot, hanem megteszi, a mit később cselekszik, vagy ha pedig Salvini kifejezései nem a mérgezett hegyü vítőrre, hanem a Laertes vítőrének csak a gombhiányára

vonatkoznának, (mint egy kritikus elég furcsán gondolta, de Salvini nem igy gondolja, hanem egyenesen a mérgezett tőrre célozva, mely rögtöni hatásu és rögtön égető, a mit Salvini szintén kifejez) — mondom, ha a tőr gombjára gondolna, akkor egy másik, *egy* gombbal ellátott vitőrt kérne elő, ha már folytatni akarná a vívást, a mi ez esetben abszurdum. Igy, amint ezt a jelenést Salvini előadja, még gonoszt is csinál Hamletből a tragédia végén, a mit Shakspere legkevésbé gondolt, mert ez esetben szókkal festette volna, mint a hogy mindenütt ezt teszi, a hol akció van, habár külön instrukciókat nem is ir elő. Hamletnek ilyen gonoszszá való tevése Shakspere-től is hiba volna, s a ki igy tesz, az Shakspere-t sérti meg.

E két kis példából is látható, hogy a műegész megalkotásában Shakspere-hez nem vezet több ut, mint Rómába, csupán egy, — a Shakspere utja!

Igaz, hogy ez az ut csupa sziklás, csupa tövis, háborgó hullámos, melyen nem egykönnyen lehet eljutni ama fénytoronyba, melynek biztos révében Shakspere világit a tikkadt vándornak, hogy égető szomját kioltsa. Valóban tengereket és az egész földet bevilágitó szellem ő, napfény, mely sugaraival termeszt; örökvalóság, mint a mindig megujuló élet, — a sötétség eloszlatója. — *A hol ő van, ott nincs homály, nincsen éjszaka!*

Hogy a tömegek még ma sem értik, kedvelik és csodálják, talán azért van, mert műveiben teremtő szelleme talán tulságosan is lelkiismeretes volt.

Indokolásai, bölcseletei, elmerengései, költői szép ellentétei, vonatkozásai Othellóban is annyira halmozottak, hogy néhol egész jeleneséket irt, melyek bár érdekesek és fölötte szépek, de a tragédiát nem viszik előbbre s a melyek csodálatosan ismétléseknek tünnek föl. Tragédiáinak ökonomiájában is pazar volt, sok processzust megakasztott, hogy ujra meg ujra megokolja cselekvényeit.

Szinpada könnyüvé tette ezt neki, kora, közönsége, mely nem figyelt, nem is nézte (kivéve a karzat közönségét) végig műveit — szükségessé; ezért kezdi némely tragédiájában ujból és ismételve is az indokolásokat, hogy a folytonosságból kizökkent, vagy az előadás alatt változó és figyelmetlen közönséget ismét meg ismét tárgyához vezesse, eszményéhez füzze.

A szinművészet bölcső-életében talán igy kellett. Ma, ugy a tökéletesebb szinpadok, (bár ezek ma is primitivek, szemben a kornak minden terén való haladásával) mint a már szinházjáratos mivelt nézők szempontjából ezeket a minduntalani megokolásokat, bölcseleteket, stb. szcenikailag kevesbiteni kellene, természetesen a mű értelmetlen megcsonkitása nélkül, és amint nem véve el a szükségest, épp ugy semmit sem is adván hozzá.

Ha ezt hivatott kezek jól megtudnák cselekedni, inkább volna a Shakspere-i művekre még gyönge előadókkal is közönség és inkább elterjedne Shakspere bibliája.

Ily ökonomikus szceneriával Shakspere-nek művei egészökben is oly tömörek volnának, mint a mily tömörekké tette szerep-alkotásait.

Ujra mondom, hogy csak a megokolások és reflexiók ismétléseiben, melyek sem a fokozatra, sem a processzusok folytonosságára nem szükségesek, de sőt ezeket haladásukban megakasztják, — volna szabad ily szcenikai röviditéseket tenni és *csupán a szinpadon.*

A könyvben nem, mert ugy látszik, hogy még a fölösleges motiválások mellett sem érti meg Shakspere-t az előadó szinész, sok kritikus sem, a közönség pedig nem olvassa, s ha igen is, nem kivánható, hogy gondolkozzék fölötte, s bár elmélyedve ha gondolkoznék is, ki tudja, rájönne-e amaz igazságokra és lélektani problemákra, melyeket Shakspere fejteget és a melyeket a szinésznek hiven megkellene érzékiteni?!

Ehhez több oldalu ismeret kell, melyet még Shakspere kedvéért sem fog bizonyára a közönség megszerezni, bár megérdemelné a dolog; de nincs is szükség rá, mert ez a szinész és kritikus dolga, ezeknek kell ezt hiven tolmácsolva megértetni.

De ugyan várható-e az olyan előadó szinésztől a költő iránt való hűség, a Shakspere-hez való ragaszkodás az alkotás bensőségében, mikor ebben is Shakspere fölé helyezvén magukat, önálló műteremtőkké teszik meg magukat, a költő teremtő erejét elvitatni akarván?!

Pedig dráma-költő és művész csak együttesen teremtő, külön nem.

A teremtő erő a kettőben összesitve válik egészszé, egygyé, s ez által nyilvánul, csak igy és ebben érvényesül.

A dráma költészet és előadó művészetben is áll a mathematikai tétel, a megdönthetetlen igazság, hogy a zérus egymagában semmi és csakis a számok hozzáadásával kap értelmet, alakot, jelentőséget.

Igy az előadó művészetben a költő és színész külön-külön csak nulla, a kettő együtt pedig számot, fogalmat, érvényesülő kifejezést nyer s teremtővé, létezővé válik.

Az olyan előadó művész tehát, a ki a költőtől külön válva akarna teremteni, hiábavaló dolgot mível, azaz zérust pingál csak, ha *még úgy* megtapsolják és kidicsérik is a nulláért, melyet a tárgyilagosan boncoló és elemező kritika nem válthat föl jó pénzre.

Ilyen külön teremteni akaró előadók aztán még a külsőségekben is hűtelenek a költő által fölvett tárgy korához, szokásaihoz, stiljéhez, melyeket tetszés szerint előbbre, hátrább meg képzelhetetlen időkbe tesznek át; koturnus helyett mintegy papucsot huznak, a tógát, a lovagöltönyt, stb. frakkal cserélik föl, a tiszta pátoszt, melyel a tragédia embere az indulatok és szenvedélyek szélesebb, magasabb és mélyebb hullámveréseit festi, köznapias, középfaju szinművek-, vigjátéki csevegő nyelvre és szólásmódra változtatják, a mi által léptennyomon diszharmonikussá teszik az egész művet.

Mily helytelen például és mennyire komédiásos öltözködés Othellóban törökös, arabus jelmezt ölteni föl!

Hegyes orru paszományos bársony papucsot, cifrán kisujtásozott kamáslival a lábakon, ide-oda lityegő turós zacskóféle fenekü bő bugyogót, kipitykézett vörös atlasz mellényt, kurtára vágott kettős ujju lobogós zekét, vörös bársony (!) nagy burnuszt, görbe kardot, vörös fezt vagy fejedelmi koronaféle csillogó föveget!

Talma — pedig Franciaországban ő hozta be a jelmezt a szinpadra — Othellot nem bujtatta ilyen komédiásos öltözetbe, mint ezt az opera után a tragédiákban is teszik az Othello játszók, még az oly nagyok is, mint Salvini, kiről ez a furcsa arabus kosztüm ugy lerítt.

Talma a velencei köztársaság rokokó egyenruhájába öltözött, mely az akkori francia hadsereg kabátjaihoz volt hasonló. Igy öltözött Dessoir is Othellóban.

Furcsa is, hogy a velencei hadsereg fővezére nem az állam uniformisába, hanem arabus, törökös kosztümbe öltözzék.

éppen a törökök ellen való harcban és éppen Othellóban, ki bár fejedelmi vér volt, elvetette magából és magától, a mi benne és rajta török vagy arabus volt, áttért az állam vallására, az állam kebelébe, civilizációjába, s hogy egészen hű és méltó tagjává lőn a művelt államnak, bizonyitja az, hogy ez a hatalmas állam a legfőbb tisztséggel s a legnagyobb bizalommal ruházta föl.

De Othello törökössége, arabussága ellen az a mély gyülölet és utálat is bizonyit, melyet a tragédia végén már a halál karjában ily szókkal fejez ki:

„— — — — — — — — — — —
— — — — S tegyétek még utána:
Hogy Alepoban egykor egy *cudar*
Kontyos török vert egy velenceit,
S Velencét káromolta, — *a körül*
Metélt kutyát torkon ragadtam és
Leszurtam — igy!“

A ki igy beszél és tesz, az bizony nem fog a gyülölt, a gúnyolt népfaj ruhájába öltözni, *még ha meg is engedte volna ezt a harci körülmény és az állam.*

Az ilyen különcködések eltürhetők az operában, mely komédia csak és nem müvészet, legjobb esetben mesterség, melyel a természet adományát kicsiszolva, az ember állati ösztönére hat, mint az orpheuszi rege is bizonyitja.

Az operában minden szabad, minden mehet, *csak énekeljen* az előadó. Haldokolva félóráig is elénekelhet a földön fetrengve, szövege egy-két szó és ezen eldúdol végtelen ismétlésekkel, még pedig együttesen is ezt fujva, örökké ezt repetálva, mert a hangjegyek minden egyéb más fölött állanak.

A tragédiának igen szép paródiája az opera, — semmi egyéb.

Ebben tehát nem visszatetsző Othello képtelen és nevetséges bugyogós, arabus öltözködése.

A tragédiában szemet szur, helytelen is, mint Rossi szürke dominóba való öltözködése Learben, az átok után, a pusztában, a viharban, mintha bizony Lear lelki állapota e jelenetben ilyent megengedne ; aztán honnan is venné ezt az eső ellen való habitust Lear, mikor Shakspere azt mondja Gloster ajakával, hogy messze tájon nincs egy kunyhó, egy bokor, mely födelet adna a kizárt háborgó lelkü királynak? És miért öltöznék át Lear, mikor magát bedobja a viharba s

indulatában nem eszmél másra, csupán fájdalmaira, hálátlan leányaira s vitába elegyedik az elemekkel? Ilisz ugy fut a széllel versenyre kelve, hogy a bolond és Kent alig birják utól érni. Talán bizony (Rossi szerint) az oly lelkiállapotban háborgó Lear, mielőtt a pusztába, a viharba futna, egy kicsit meggondolja magát, hogy mégis praktikusabb lesz, valahonnan (a ruhatárból) egy eső elleni csurapét ölteni magára s csak ezután, csak ebben utnak indulni szép lassan az eső-, szél-, vihar- és sárban, neki fogni az átkozódáshoz, azaz a komédiázáshoz, mert valóban nem is egyéb az efféle.

Lehetetlen, hogy az olyan előadó, a ki igy tesz, behatóan foglalkozott volna Shakspere Learjével.

Nem lehet és nem is szabad tehát azt mondani, hogy az öltözködés mellékes dolog az előadó müvészetben; semmi sem mellékes, amit a költő tárgyában fölvett, hogy eszményét megtestesitse. Csakhogy az eszközöket, a módot még a külsőségekben is összehangzóvá kell tenni a bensővel és csupán a maguk helyein jól, hiven alkalmazni.

Hüség a költőhöz, a kivel együtt teremt az alkotó művész!

Ez a jelszó! Ez a kötelező! Az ilyen házasság a legszebb és legtermékenyitőbb szövetség. Oly szentség ez, mely alól senki és semmi sem oldhatja föl a szinészt.

Épp ezért hűtlennek tartom és hamisitónak az oly előadó müvészt, a ki a költőt megértve, mégis ellene tesz, hogy magát előtérbe tolva a költőt eltakarja.

Milyen csodabogár-alkotások aztán ezek? Ne adj isten ilyeneket!

Közönség, némely felületes kritikus is tapsol, riadalmat csap a büvészkedőnek, mert meg kell adni, ügyesen csinálta a maga dolgát, de csak a magáét és nem a költőét is.

Milyen csupasz, mezitelen igy a szinész maga-magában, a költő nélkül, — mint Learben a szegény Tamás!

Egy a költő által föl nem szerelt villás állat! Ennyi és nem több!

Adhatnak-e az ilyenek müegészet? Nem! És a szemfényvesztő káprázolatban a fölületesség mégis rámondja, hogy müegészet alkotott az illető szinész!

Salvini ha belé is esik egy-két helyen e hibába, az ő nagy müvészete máshol kicsiszolja a csorbát, kiegyengeti a

költőtől eltérő részek által támadt hézagot és nagy bravourral megközeliti a műegészet.

Ha Shakspere tragédiáiban is oly egyöntetüen alkotna, mint Ingomár és Corradoban, akkor ő volna az *izről-izre* Shakspere-alkotó művész!

Salvini nagysága az elbeszélő művészetben kulminál, mint Rossinál a szemfényvesztő fogások, a realizmusnak túlhajtott durvája és az ügyes komédiázás, mint Learben, s a kiből — mert vén ember — egy olyan reszkető aggot csinál, mintha csak Szigligeti kedélyeskedő nagyapójáról vette volna a mintát. XI. Lajosban pedig fődolognak és legfontosabbnak azt tartotta, hogy keze fejét kék erekkel bemázgálta, s hogy látcső nélkül is meglássák, föláldozta inkább gömbölyü gesztikulációját is, és kellett — nem kellett bár, a kék erekre pingált kezeket folyton előre nyujtva mutogatta.

És akadt egy fiatal esztetikus, a ki könyvében ezt mint geniális *alkotást* (!) és lényeges dolgot emelte ki Rossi játékában! Ez a kézmaszkirozás uj csodabogár a szinművészetben és a fiatal esztetikus azt mondja, hogy Rossi ezzel XI. Lajos nemesi kékvérét ecsetelte, pedig ha jó látcsövön nézte volna, a kék vérerek oda pingálása mellett azt fődözhette volna föl, hogy bujakór-bibircsókok azok, melyel Rossi XI. Lajos betegségét külsőleg mázolja, mint diszkrétebben és nem ily undoritó izléstelenséggel a bécsi várszinház nagy művésze Löwe III. Rikhárdban III. Eduard király bujasenyvi kóros állapotát kihulladozó hajjal és szakállal jelezte.

Azok a kék erekre festett kezek csak kuriozumképen hatottak s az untalan való mutogatása a kezeknek zavarta és szögletessé tette a különben érdekes, de azért nem művészi játékot, mert Rossi művészete az érdekességben mindig elvesz.

Ilyen Othellója is! Érdekes, de nem hű a költőhöz! A költő neki — mindegy ha Shakspere is — csak szövegiró, mint a zeneszerzőnek az opera-libretto.

És hány ilyen művész van, a ki igy tesz még Shakspere napfényvilágosságu alkotásaiban is?!

Othellóban mindjárt az első jelenetben már a forróvérü mórt mutatják be a faji sajátossággal, holott ez csak elem a célra Othellóban is és a cselekvények folyamában nyilvánul. A mig nincs ok reá és nincsen lelki vivódás, ugyan mire

való volna a forróvérüséget mutogatni az egyén, az erkölcsi ember, a jellem exponálása helyett?

Azért talán, hogy azt csillogtassák ki először is, hogy ime, ilyen meg olyan véralkatu ember vagyok, hát féljetek tőlem, mert ha engemet fölingereltek, akkor én bősz vadállatként rugok, harapok, gyilkolok, fojtogatok, mert véralkatom ban ez rejlik, ez lappang.

Ha ez igy volna jól és helyes, a költő bizonyosan szókat is adna erre, különösen Shakspere, a ki oly pazaron szórja műveiben a legcsekélyebb helyzetek és állapotok megokolásait is. Othellot megtette mórnak, hogy a tragédia cselekményeit és katasztrófáját valószinübbé tegye, de még inkább azért, hogy Dezdemona tragikuma igazolva legyen az erkölcsi világrend és természet törvényével való szembeszállás és ellentét miatt; különben csak ártatlan áldozat volna, ha Othello — amint egy martiri drámában lehetne is — szintén hővérü olasz és fehér ember volna, mint valahol olvastam is, hogy egy velencei nobili megdöbbentő esetéről irta a gyászos tragédiát. *„ezt a bús történetet“*, mint Shakspere maga is mondja Lodovicó ajakával a tragédia befejezésében.

Hogy Othello forró vérü, azt külsőleg az ő mórsága, arcszine elég világosan mutatja szó és indulatoskodási hánykolódás nélkül is; a föllépésekor tehát nincs erre szükség, mert ok sincsen reá, hogy miért mutogassa előre, a költőt megelőzve, a költőt eszményében megrontva, mikor ennek a forróvérüségnek a mutatását, jelzését a költő a maga helyén, rugónak alkalmazza a tragédia fokozataiban, a kapcsolatosan összefüggő folytonosságban, oly helyzetekben és akkor, midőn ezek helyén vannak, midőn okszerüek és a mikor már ott áll a tragédia kész embere, a kit sorsa, faji és más sajátos gyöngeségei, katasztrófába döntenek.

Ha előlegezve mutogatja ezeket a szinész, akkor mivel, mi által mozgatná és fejlesztené bensőleg tovább az eseményeket, mi szülné a természetes helyzeteket a tragédiában és mi vinné a véghez a művet, a következményt, a megsemmisülést?! *A mese szövése erre még nem elég magában!* Az előlegesen és nem a maguk helyein alkalmazott kifejezéseknek untalan való megismétléseivel talán, melyek előbb-utóbb és idejekorán egyhanguvá, laposssá tennék az alkotást? Ez által

a folytonosság, a fokozatok és minden lelkiállapotbeli vivódás a vizbe irott volna csak.

Igy a tragédia embere hamar elkészül az egész tragédiával és a költőnél korábban végez vele — barbár módon, esztetikátlanul, a természetesség szép látszata nélkül — néhány bakugrással.

De ellentmondó is és homályt vet a jellemre az ily helyén kivül való fitogtatása a vérmérsékletnek, mintha nem közvetitő volna csak a többi gyöngeségekkel, hanem alap, és mintha a véralkat döntené el a tételt és nem a lélek, nem az erkölcsi ember!

Hogy *mily módon*, ehhez csak hozzá járul a forró vagy langyos vér és más sajátosságok, gyöngeségek, melyek az eszmény megtestesitésének elősegitő eszközei csupán és nem maga az alkotás, mely minden tekintetben csak lelkiállapotbeli lehet, erkölcsi és egyéni tulajdonság, nem pedig fizikumbeli sajátosságok, melyek nem általános emberiek; pedig a dráma költészet tárgya, eszménye az általános emberit a lélekben és nem a véralkatban tükrözteti elő egyes kimagasló jellemekkel, tekintet nélkül a külön fajzatokra és ezeknek sajátosságaira.

Othello minden hővérüsége mellett sem vetkőzik ki az erkölcsi emberből; ha hő vére volna a fődolog, nem kivánna Jágotól, Desdemonától oly sok bizonyitékot, *mikor a körülmények is Jágo mellett és Desdemona ellen bizonyitanak*. Csakhamar végezne ezekkel az ő véralkata.

Az erkölcsi embernek lelkiállapotbeli átváltozása, megsemmisülése áll be először, ezt a harcot küzdi át, hogy a többi sajátosságok rugóival, de *nem mozgató erejével*, a katasztrófát megcsinálja és maga is ebbe dőljön.

Othello nem olyan rabja faji vérmérsékletének, hogy mindjárt az első föllépésénél ezt mutogassa, mikor erre Shakspere sem szót, sem okot, sem helyzetet nem adott.

Shakspere Othellóban jellemet és nem vérmérsékletet vitt a szinpadra, ez nem volna s nem lehetne tárgy, eszmény egy tragédiára, még kicsiny drámaköltőnél sem.

Othello egy derék, komoly, jellemes férfiu; becsületességében, jóságában, emberszeretetében az általános emberi, az őserény van és oly nagy mértékben, hogy naiv és oly tiszta, mint az ősember gyermekkorában.

Igy állitja őt elő Shakspere, tehát erkölcsi, lelki tulajdonaival, mint a hogy kell is a tragédiákban és nem fizikai sajátosságaiban, mint a hogy némely Othellók teszik a hővérüsködés produkálásával, melynek ellent mond minden szó és a helyzet is.

A néző zavarba jő, mikor szemével az ilyen forróvérüséget fitogtató Othellók ok nélkül való csodálatos mozdulatait, ideges rángatódzásait látja, füleivel pedig a méltóságos, nyugodt lélek és állapot festő szavait hallja!

Imc, hogy meg van hamisitva igy és megrontva Shakspere, valamint tragédiájának alapja és harmoniája is!

Az erkölcsi ember, az egyén, a jellem eltünik *már az első jelenetben*, s a néző előtt a fizikai báb-ember áll, a hővérüsködő szinész.

Shakspere mehet koldulni a pszihologiával, elvégzi helyette a magát föltoló szinész — a fizikával.

Shakspere a némely szinész által ok nélkül is hővérüsködéssel fitogtatott Othellot igy lépteti föl először is a szinre.

Jago föl akarja izgatni Brabantio ellen és igy szól:

„— — — -- ugy berzenkedett
S nagyságod ellen olyan kihivó,
Goromba szókkal élt, hogy a mi kis
Jóság lakik szivemben, már alig
Türhettem el — — — — — —

Othello erre csöndességgel igy felel:

„*Hadd fújja ki Dühét!*“

És ily méltóságos nyugalommal folytatja tovább is, ebből akkor sem esvén ki, mikor Brabantio nyiltan és az utcán szitkozódva rátör és kisérete meg Brabantio emberei kardot vonva egymásra támadnak.

A ki berzenkedő, hővérüsködő, mondhatja-e másra, hogy hadd fújja ki dühét, mikor ő meg még ok nélkül is dühöncködik?

A ki az ily izgatásra oly nyugodtan válaszol, ficánkolódhatik-e, hogy véralkatát mutogassa, mikor pedig szájából a szó mást visz a néző füléhez, mint a mit szemével lát.

A ki még akkor sem jön ki sodrából, mikor nyiltan, utcán, tanuk és katonai kisérete előtt szemben piszkolják, sőt mikor a két ellenfél kivont kardokkal egymásra ront, még akkor is bárányi szelidséggel eltüri inkább a sértéseket is, az bizony nem mutogatja ok nélkül az ő arabusfaj forróvérüségét.

Ha mutogatja, külön teszi a tárgytól, amit nem szabad, ellent mond a költőnek; ellent mond a szájáról elröppent szónak. Hazudik a kifejezéssel, hazudik a szavakkal s ámitja a közönség szemét is, fülét is. Józan észszel, gondolkodó fővel hogy is lehet külsőleg mást, a szavakkal szintén mást kifejezni? ! Tréfának megjárja ez, de e kivül nincsen helye.

A nadragulya „csirje" (mint Greguss könyve kifejezi) mozgatja az ilyen színészt és nem a müvészeti öncél, nem a Shakspere tárgya és eszménye, nem a műegészre törekvő alkotás!

Othello a III. szinben a Doge és tanácsosok előtt is természetesen megtartja e csöndes, nyugodt lelkiállapotot. (A hővérüsködő véralkat külső mutogatása hogyan volna helyén igy, mikor Othello azt mondja: *„lelkem nyugodt"*. A vérmérséklet nyugodtsága nélkül lehet-e a lélek nyugodt? Nem! Ez képtelenség!)

Egyik a másikat föltételezi. Brabantio még a Doge előtt sem kiméli Othellot, nem akkor sem, mikor hallja, hogy a haza veszélyben van és a tanács Othellóban bizva, a mórtól várja megmentését.

Bevádolja a mórt és a haza ügye elé teszi a magáét, hogy a Doge és tanács mondjon itéletet a mórra, ki leányát bűvszerekkel magához csábitotta és elrabolta.

Othello Brabantio vádjára és a Doge itéletére nyugodt lélekkel, cicomátlan, egyszerü kifejezéssel és szavakkal elmondja szerelme történetét, előre jelezvén, hogy:

„Zord szavu vagyok,
S a béke fegyverével, lágyszelid
Szavakkal élni nem tudó", —

és hogy:

„— — — Kevéssé fogom
Védhetni tettem." — — — —
— — — — — — — — —

Az első tanácsos babonás, botor kérdésére, hogy nem e tiltott erőszak[!] utján mérgező e meg a lány szivét, mint apja mondja: kuruzslat, véringerlő szerek, bájital segélyével, — Othello szelid, visszautasító mosolylyal, hogy ilyesmit még föltételezni is lehet, szerényen igy felel a vádakra:

„— — — — Kérlek uraim!
Hivassátok magát a nőt ide,
— — — — — — — — —
S ha vallomása rám homályt vetend,
— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —
— — — — Mondjatok halált fejemre.“

Othello magaviseletével, a nélkül, hogy ezt a legcsekélyebb külső kifejezéssel is éreztetné, mutogatná: a legszerényebb módon a tanács fölébe emelkedik, szellemével és méltóságos nyugalmával uralkodik a ránézve veszélyes helyzeten.

Az arabus ember szellem felsőbbsége nyilvánul e jelenetben a művelt fehér emberek, államférfiak fölött.

Nincs oka, hogy véralkata fölingerelje, — ez hát nem is juthat kifejezésre.

Szerelme történetének elbeszélése végén jön a Desdemona viszont szerelmére való emlékezés folytán csak melegségbe, de e melegség nem égető, nem pusztító, hanem a szivet *boldogan elárasztó*, mert a meggyőződés, a bizalom, a hit az alapja.

E szerelemtörténet elbeszélése egyszerüségében válik fönségessé. Mindig szeme előtt kell lenni a színésznek, hogy mit mond erre nézve Shakspere: *„Zord szavu vagyok s a béke fegyverével, lágyszelid szavakkal élni nem tudó.“*

E szavak jelentőségét nem szabad az olcsó hatásért föláldozni; mindegy, ha nem is tapsolják meg. Nagyobb dicsőség, ha nem tapsolják meg.

Művelt, értelmes közönség meg is fogja tapsolni, ha Shaksperehez hiven adja elő a színész.

Hány kackiás Othello játszót láttam, a ki a levegőt összevissza vagdalva, szelve, előre-hátra lépegetve, hóditó amorozóként adta elő ez elbeszélést. Az előforduló képeket kidülledt szem és hoszura nyujtott arckifejezéssel kisérte; rémisztő és titokzatos volt, majd érzelgős és furulyázó hangon beszélő, végre derékba szakadt, hetyke állásba csapva magát e szavaknál: „De itt jön ő. Kérdjétek őt magát.“ oly — kér-

kedő Don Juan, mintha csak ellenállhatatlanságáról és férfiui kellemeiről akarta volna a Doget és a tanácsot meggyőzni, s aztán a fejét nagy hetykén megbiccentve a Doge előtt, pattogó, apró léptekkel a háttérbe *lebegett*, a hol sarkon fordulva, győzelem-ittas tekintettel hallgatta Desdemona bizonyitó szavait és oly diadalmas pillantásokat vetett a tanácsra, mintha ezt mondotta volna: no hallottátok, no ugy-e nem kuruzslattal nyerém meg a leányt, — hisz ez nem is lehet másként, mert én ellenállhatatlan vagyok!

Fekete ugyan vagy szines bőrü, — de érdekes és csábitó. (Devrient Emil, meg ör. Lendvai és utánok még vagy egy tucat.) Ezek a hóditó Othellók nem figyelték meg, hogy Shakspere mit mond Othellórul a 3-ik fölvonás III. szinben:

„Vagy mert *korom az évek estelére*
Kezd már hajolni. — — — —“

Ime, mily furcsa figura Othellók az ilyen pojátszók?!

Salvini bámulatra ragadó hűséggel Shakspherehez és igy müvészettel is oly egyszerüen adta elő ez elbeszélést, mintha terhére volna neki ezt bizonyitásképen elmondani, és oly nagymérvü tartózkodással, mintha röstellené inkább, mint hivatkoznék reá, a mit az elbeszélés végén:

„De itt jön ő. Kérdjétek őt magát.“ —

egy finom árnyalással rendkivül világosan fejezett ki, mintegy örülvén, hogy nem kell tovább folytatnia az elbeszélést, nehogy dicsekvő szinben tünjék föl s azután mélyen meghajolva a tanács előtt, szerényen és csöndes léptekkel a háttérbe vonult.

Mennyire különbözött ez elbeszélés Othelloban, a „Morte civile“ szinmű Corradójának elbeszélésétől!

Othello is képekről beszél a tanács előtt, de Corrado az apát előtt ki is festi a képeket. Othelloban mintegy szerény-kedve mondja, csak elmondja:

„— — — — — — — mikép
Az ég előtt meggyónom bűneim,
Oly hiven elbeszélem — — —“

hogy „viszontagságos utaim leirván, hol vad barlangok, hol sivatag kopár, hol ez, hol amaz jövének említésbe; egymást evő vad kannibálokat és oly csodákat, kiknek hóna alatt nőtt a fejök“ — említenek sokan: ezek fölött csak elsiklik Salvini, nem szinez, nem festi ki a képeket, mert a költő igy irta

meg, mert a műtárgynak e helyen nincs oly eszménye, melynek szükségképen és helyzetszerüen a lelkiállapot kifejezésében is kellene nyilvánulni, mint például Corradoban is. Mondhatni, csaknem elrecitálta, de lassan és szaggatottan, alanyiságából csak az elbeszélés végén :

„— — — Én elértettem ezt,
S én szeretém őt hő szánalmáért“, —

csillogtatott ki egy meleg sugárt, de e sugár igazi gyémántfényben rezgett s a szivek mélyébe hatott vele.

Corradoban minden képet kiszinezett, kifestett; a börtönt, a rostélyt, a mint a falból kivájta, a kötelet, melyen leereszkedett, még azt a pillanatot is, a mint megszabadulva a földet érintette. Mindent oly plasztikusan fejezett ki, hogy a tárgyakat is látni vélte a néző, melyekkel szabadulását eszközölte és a kinos munkát, melyet oly remegve a fölfedezéstől véghez kelle vinnie.

Elbeszélésében a mohó sietséggel és remek festéssel visszavarázsolta a nézőt a börtönbe, a börtön ablaka alá, a hol megszabadult. Alanyiságának egész tárházát kiüritette, mert Corrado még nem mondhatta el szabadulását senkinek sem, ez lidércként ül keblén, tehát mintegy még egyszer bele élve magát, szabadulni is akar tőle, — a mi Othelloban egészen ellenkezőleg van. Az elbeszélésben oly fölülmulhatatlan művész, Salvini is, e két különböző szerepben a különböztetni tudás remekét és nagymesterét mutatta be.

A helyzet mindakét műben más, az előadásnak is másnak kell lenni. Corrado bensőleg festi az elbeszélés képeit, mintegy a börtönből. Othello külsőleg csak kreonnal oda vázolja a tanács elé a képeket, mert Othellonak Desdemona a fődolog s nem az elbeszélő bizonyitás, melyet Desdemonára hagy végezni, érezvén, hogy ugy is Desdemona szavai lehetnek csak meggyőzők a tanácsurakra.

Ebben sincs és nem lehet külön fölfogás, csak különcködés.

Az előadó művészet az általános emberiben gyökerezik, *általános* fogalom és nem *külön* fölfogásokon alapszik. Nincs a műegész tárgynak több *külön*, sőt *két* vége sem, együtt és egyszerre és teljes egészében kell azt felölelni.

Általános fogalom tehát van a szinművészetben, de ezt nem lehet *rendszerbe* gyürni és mint a kaptafára, *szabályokra*

hűzni s az előadás módjait, eszközeit részleteiben bemagolni, mint a szerepet. Ez a költő szellemével egyesült teremtő lélek dolga a színésznél és csak akkor éri el célját, ha az alkotásban hű a költő tárgyához, eszményéhez.

Igy van ez a mű elbeszélő részeivel is, melyet mint külön művészeti fejezetet vagy nyilvánulást, vagy jelenséget egy szabályra, egy rendszerre akarnak feszíteni; de hiában, mert elreped az esztetikusok fogai és körmei közt.

Az alkotó szinművészet (beleértve a költőt is, mert hiszen egyik a másik nélkül csak nulla) nem mesterség, mint kisebb-nagyobb értelemben a többi művészetek; ezt nem lehet eltanulni, erre hiában alkotnak szabályokat, rendszereket, fejezeteket.

A forma eltanulása még nem elég és nem is bir oly fontossággal az alkotó szinművészetben, hogy tényezővé birna lenni, avagy csak diszpozicióvá is, melyel a formát eltanuló, de az alkotás kiviteli erejével nem biró költő és színész célt érhetne.

Egyes momentumokkal, mint a szobrász vagy festő művész, az alkotó szinművészetben nem lehet babért nyerni a múzsáktól; itt az élet számtalan momentumait kell egyszerre és rövid 3 óra alatt megalkotni, nem számtalan szobrokon vagy vásznakon visszaadva, hanem egy test és lélekben a költő szellemével párosultan, önmegtagadással, egy jellem, egy egyén egész életét együtt és tömören, az igazság szépségével egy műegészben szemléltetni — rövid órák alatt.

Ezért nagyságában minden más fölött áll az alkotó drámaköltészet és művészet!

Desdemona nyilt, erélyes szavai a Doge és tanácsurak előtt még fehérebbre mossák a szines bőrü mórt; a velencei patricius leány igy szól nyilván a tanács és felbőszült apja előtt:

„Hogy szeretem a mórt és oldalán
Kivánok élni; a világ előtt
Nyilván való tettem kiáltja azt.
Övé szivem. Sajátos lénye az,

(Tehát nem arabus vére.)

Mi leigázott. Én *Othello arcát*
Lelkében keresém s a hős vitéz
Sorsához láncolám ensorsomat.“

— — — — — — — — —

Az apa meg van semmisitve, Othello, a férj fölemelve! Brabantio szégyenét, gyalázatát magába fojtja és külsőleg, csupa formaságból, zord szavakkal odaadja leányát a gyülölt mórnak.

A szégyen, a harag bent dúl keblében és ennek a nyomása alatt, az apához nem illő boszuval, megakarja mérgezni Othello és leánya boldogságát, távozásakor igy szólván a mórhoz :

„Tartsd szemmel őt, mór, hogy ha van,
Megcsalhat téged is, mint engemet.“

Othello természetesen nem oly tütővak és oktondi, hogy e szavakban is nem a megszégyenitett, dühös apát látná, hallaná, a bizalom és hit teljesen áthevülő szavával, de meg hogy Desdemonát is védje, a leggyorsabb közvetlenséggel utasitja vissza az apa eme vészjóslatát, a távozó Brabantiohoz igy szólva :

„Éltem hűségeért! — — —
— — — — — — — —“

Igy van ez megirva Shaksperetől! Nagyon egyszerüen, nagyon igazán és világosan.

Alig hangzott el a Desdemonát rútul gyanusitó apai szó, a férj rögtön felel reá ; ha nem rögtön felelne, a távozó Brabantio már nem hallaná és Desdemona gyanusitottan maradna férje előtt. „Az éltem hűségeért“ szavaknak csak Brabantiohoz intézve, Brabantionak mondva van értelme és nem Desdemonához, annál kevésbé Othellonak maga-magához, a ki látja, tudja és érezi is, hogy az apa ezt gonosz célzatosságból mondja, a mire Brabantiot az eset ingerli.

És mit tesznek mégis, még a nagy Othellok is és ezekkel azon kritikusok, a kik ezt tőlük elfogadják, sőt mint valami helyén való lelkiállapotbeli remek nyilvánulást, festést, jellemző alkotást dicsőitik ?!

Brabantio gyanusitó szavaira mintha kigyó csipte volna meg Othello szivét, a szempár karikában kidülled, mintha azt mondaná, azt érezné, hogy : *hát ha ugy lesz?!* És csak e borzadalmas karikában kidülő szem és eltorzult arcjáték után Desdemonára pillantva, (mintha ennek a külseje volna a meggyőző és bizonyitó) mondják magukat megnyugtatólag, hogy :

„Éltem hűségeért!“

Ha ez igy van jól és helyesen, akkor szerető szüz Desdemonák, ne hagyjátok el férjeitekért apátokat, ne áldozzatok és esküdjetek hymen oltárán örök szerelmet, hűséget és mindent, mert a férjnél a szeretet erőssége helyett gyöngeséget, ingatagságot kaptok cserében, mely az apa egy gyanusitó szavára fölbillenti a mérlegben odaadó szerelmetek értékét, becsét, a föláldozást, sziveitek példabizonyságát, a boldogságot és minden szépet, nemeset.

Az ily Othello férjek csak játékot üznek veletek s minden ok nélkül már az élet első rózsás lépcsőjén megtagadnak, káromolnak gyanusitó föltevéseikkel, és Shakspere csupán komédiát üz föláldozó szerelmetekkel.

Igy nem vagytok ti a szerelmetekben is nemes szüz Desdemonák, hanem oly megarák, kiket a vér ingerlése vezet a szines bőrü Othellohoz ; a falánk légy ösztöne, mely „alig születik és már is párosul“ ; — az érzékiség, mely oly tettre ragadott, a mi igy rút bün.

Minden szó hazug, a mit Othello iránt való szerelmetekről mondtok a tanács és az apa előtt. Nem igaz, hogy „*Othello arcát lelkében látjátok*“ és nem igaz, hogy „*a hös sorsához láncolátok ensorsotokat is*“ és hazugság, hogy „*dicsőségéért szerettétek meg a hőst*“, a kiért apát, társadalmat, illemet, erkölcsrendet és mindent föláldoztatok, és mindenek fölött a legnagyobb hazugság az, hogy nagy *szerelmetek* gyöngeségében nem tehettetek mást!

Kettő közül egy igazságnak kell állni ebben is.

Vagy a Desdemonák hazudnak, vagy az Othellok oly vak bolondok, (és Shakspere egy tréfaköltő csak Othelloban) hogy akkor és oly helyzetben, mint Desdemona oly ékes, oly világos nyilvánsággal, szókkal és tettekkel, a legkézzelfoghatóbban meggyőző példákkal bizonyit maga mellett, hogy a gyanunak még legcsekélyebb árnya sem férhet Othello szivéhez — és ezek mégis nem hisznek, nem biznak.

És miért? Mely okból? Mert a megszégyenitett, ingerült, megalázott patriciusi gőgös apa boszuálló, gyanusitó szavakkal megakarja mérgezni a tudtán és akaratán kivül kötött frigy boldogságát.

Othellonak ez legyen a minden és Desdemona példátlan tette meg semmi?!

Hát Shakspere csak bolondozik, mikor e helyen nem ád szót Othello ajakára, melyel festené, hogy Brabantio gyanusitó szavára Othelloban az arabus vér vésztjóslólag fölfortyan s annyira, hogy karikába kidülled belé a szeme is. Ez lelkiállapotbeli vivódás, még pedig tanuk előtt, és ugyan melyik ilyen benső processzust hagyott tragédiáiban Shakspere szófestés, szóval való jelezés nélkül, mert játék-instrukciókat nem irt?

Sehol egyet sem! Itt is azért nem jelezte, mert természetesen ellenkezőt föltételez műtárgya, mint a mit ezek az Othellok mívelnek és mert nemhogy a féltésnek, de a *legnagyobb bizalomnak van helye* és oka.

Nemhogy itt, e helyen fölforrna minden ok nélkül Othello vére, de még ott is, a hol méltó, nagy ok van az arabusi vér fortyogására és bizony jó mélyen bent a tragédiában, a II. felvonás III. szinben az őrtanyán, mikor tisztjei összekapva, a tegyelem ellen tesznek és a várost éjjel rémületbe ejtik, még ekkor is igy szól:

„Az égre mondom, vérem forrni kezd,
S a szenvedély, elnyomva eszemet,
Haragra gyujt. — — — — — — —“

Az olyan Othello, ki már előbb minduntalan forróvérüsködik, itt e helyen arabusi vérétől őrülten dühöngene.

És igy talán tréfából — nem a jellemalkotás egyöntetüségének fokozatos folytonosságából, hogy műegészet teremtsen — irta volna Shakspere a még később előforduló jeleneteken és helyzetekben a III. fölvonás III. szinben a műtárgyának kulcsához vezető eme szókat, jellemzéseket:

„Az ember az legyen, minek
Magát mutatja.“
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
„Hiszed, hogy én *féltékenyen*
Fognék epedni? — — — —“

(Ime, és a tragédia elején egy célzatos szóra, melyről jól tudja, hogy ellenszenvből őt akarja sujtani, már féltékenyen epedett a furcsa némajátékkal. Már most ott hazudnak-e az ilyen Othellok, vagy itt? Bizonyára a mű elején, a hol Shakspere nem jelezi, csak a színész furcsasága különcködik, bravuroskodik a költő a műegész rovására.)

„— — — — — *Nálam egy*
Lesz a gyanu s az elhatározás!
— — — — — — — — — —
Attól nem félek, hogy hiányaimért
Ő csalfa lesz vagy hozzám hűtelen,
Mert szeme volt, mikor megszeretett.
— — — — — *Látnom kell, mielőtt*
Gyanut meritnék.“ — — — — —
— — — — — — — — — —

A becsületesnek nevezett ügyes, eszes, gaz Jagonak még a mű közepén is, gonoszságának egész tárházát kell kiüritenie, hogy a gyanut, a féltékenységet a mórban felköltse:

Jago:

„Atyját megcsalta, ugy
Lett nőd. — — — —
— — — — — — —
Ki oly ifjan ily kétszinü volt,
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
Ugy látom, uram, ingerülve vagy.

Othello:

„Nem én. Hiszem, hogy Desdemona hű.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
És mégis! ki egyszer igy
Eltántorodhatott.“

Itt van helye annak a kigyócsipéstől karikába kidülledt szemnek és arcjátéknak, itt lehet és kell visszaemlékezni Brabantio vésztjósló, gyanusitó szavaira s a Jago által már fölhordott okok és jelek közt itt van helyén hinni Brabantio szavainak, mely Jagot is támogatja. Ez a lélektanilag igaz, amint ezt Shakspere világosan megjelöli.

Igy vágja arcul Shakspere a tragédia elején már gyanutól fölfortyant vérrel okvetetlenkedő Othellokat és az ezektől elkápráztatott kritikusokat művének későbbi helyeivel.

Nincs szükség és nem hogy helyes volna, de sőt durva és sértő egy pillanatnyira is a gyanusitó szavak válaszául a tragédia elején Othellonak egy féltékeny arcjátékkal szivébe láttatni, mikor ez arcjáték kifejezésével minden, de minden ellentétben áll és a mikor ennek később van helye.

Ha Othello olyannyira bizonyos és hitében megerősödött nem volna, hanem oly könnyen hivő, oly hiszékeny, mint az

e jelenetet igy játszó Othellok ilyenné teszik, akkor nagyon könnyü volna Jagonak az efféle Otheliovai elbánni, — rövid uton és módon végezne vele.

Ilyen Otheliovai szemben elég volna egy közönséges gazfickó is, nem pedig egy eszes Jago, ki az *egész tragédiának mozgatója is egyszersmint.*

A lelki állapotoknak oly természetes fokozataival halad Shakspere Othello tragédiájában is a katasztrófa felé, hogy bámulni lehet azon szinészek előadási módja fölött, kik minden összefüggés nélkül ugrándoznak a mór alkotásában. *Ezeknek az arabus faju ember a födolog s nem Othello, az erkölcsi ember, az egyén, a jellem.*

Mennyi indokolást, hány helyzetet hord össze pedig Shakspere, hogy mütárgyát világosságba állitsa ? !

Othellóját az expozicióban minden szép tulajdonnal fölruházza; mint hadvezér, nem csupán vitéz, de böles, okos, komoly, higgadt és méltóságos, mint egy sem különb nálánál, sőt olyan sem. Férfiu, a férfiasság minden diszével, erényeivel fölruházva.

Az államtanács a hadak élére állitja, mert ő benne találja meg a vészt elháritó emberét. Desdemona habozás nélkül láncolja ensorsát az övéhez, mert Otheliobán látja a magához méltó férjet, kinek arcát lelkében találta föl! A házasélet boldogságának ragyogó példájat hozza cserében ezért Othello Desdemonának.

A szines bőrü ember, az arabus, férji gyöngédségében túltesz minden fehérképü, kékvérü velencei nobilin. Szerelmében mérhetetlen, mint a tengerek, s azt mondja, hogy :

„— — — — — Kárhozat reám,
Ha nem szeretlek ! S majd ha nem szeretlek :
A régi kaosz ujra visszatér !"

Még a halál rideg karjában is igy jellemzi őt Shakspere:

„— — — · — Mint ki nem okos,

(T. i. a szerelemben.)

De hő szerelmü; *nem könnyen gyanus,*

(T. i. Brabantio szavaira.)

De ingerelve, féltésben dühöng;

(T. i. Jago hosszas ingerlésére és fölhozott példáira.)

Ki mint tudatlan indus, botorul
Eldobja a gyöngyöt, (t. i. Desdemonát) mi többet ér
Mint népe birodalma — — — — —"

Ez Shakspere Othelloja, az általános emberiben visszaadva és nem egy faj embere, a faji sajátosság és véralkatot minduntalan, még okon és helyen kivül is tükröztetve, csillogtatva. Jago a szerelemben nem okos Othellot, mint gyilkos pók a maga áldozatát, ugy keriti előbb kivetett hálójába, majd a háló szálaival összekötözi, tehetetlen dühöngővé teszi, s csak azután oldja föl, mikor már minden emberiből kivetköztetve, vad indulatok árjába sodorta, melyből nincsen menekülés.

A körülmények mintegy összehalmozódnak Desdemona és Cassio ellen; Jago nagy esze ugy csoportositja egybe ezeket, keze ugy gombolyitja össze a szálakat Othello körül, ugy szoritja mindig összébb a hurkot, hogy Othello is, Desdemona is megfullad bele. Iszonyu játék. Egyfelől Jago folytonos ingerlése Cassioval, másfelől Desdemona játszi enyelgése, ártatlan jószivüségből eredő szünetlen kérése, zaklatása, meleg érdeklődése Cassio sorsa iránt, hogy hadnagyi tisztébe helyezze ujra vissza Othello, — mind és mind Jago mellett bizonyitanak.

Desdemona még a halál torkában is megsiratja Cassiot.

A megokolások egész tömegét hordja össze Shakspere Othello tragédiájának természetes lefolyására, lélektanilag igaz és müegészszé alkotására.

A lelki állapotok vivódásaiban semmit sem felejt el, semmit sem hagy figyelmen kivül; *inkább többet ad, mint keveset, vagy eleget.*

Mikor már Jago megmérgezte szivét, de a hurkot még nem vetette Othello nyakába, a gyanu, a féltékenység maró kinja és a hit ingadozása közt Desdemona láttára igy kiált föl:

„Ha ő is csalfa — ugy az ég magát
Gúnyolja! Nem hiszem."

Bizalma, hite a mérő serpenyőben lenyomja Jago állitásait; Desdemona odaadó, meleg, részvétteljes, aggodó kérdésére:

„— — — — — Beteg vagy-e?"

mély fájdalommal, de egyszersmint fürkésző tekintettel fejére intve és szivét is tapintva mondja:

„Fölötte fáj — emitt a homlokom."

Majd ismét, ahogy Desdemona a kendőjével beakarja kötni Othello fejét, zordonan igy szól:

„Kendőd igen kicsiny; hadd annyiban.
Jerünk be, — — — — — —“

és a kendőt eltávolitván, a gyanutól mardosó szivvel indul az ebédhez, de ujra visszafordul Desdemonához, hogy tiszta homlokáról, szerelmes szeméből a gyanu örvényében fuldokló hitét, bizalmát leolvassa, ujra kiemelje s a mint e homlokról, e szemből Desdemona ártatlanságát meriti, ismét láthatóvá lesz Othello hite, bizalma, a lelkében viszhangozó „nem hiszem“ édes meggyőződés, melyel örömkönyük közt átkarolja, csókolni akarja, de a csók előtt Desdemona ajkára pillantva Jago kigyói fullánkját érezi, arra gondolván, hogy hát ha Cassio is csókolta már ez ajkat; a boldogság örömkönye a fájdalom keserves zokogásába megy át és kinteljes szivvel távozik Desdemonától, ki nem érti a mór e magaviseletét és ámuló bús tekintettel követi férjét.

Othello a szivébe tört mérges fullánkkal ott hagyja vendégeit, Desdemonát és visszatér, hogy magánosan kitombolja rettentő fájdalmait, melyekre a mindig és mindenütt éppen idején megjelenő Jago csendesgetése, megnyugtatása olajjá válik a tüzre, mely Othelloban a szikrából mind nagyobb és nagyobb lángokra kapva lobog és pusztit.

Lelkének kinos vergődésében igy kiált föl:

„Mit tudtam én az ő paráznaságát?
Nem láttam, nem hivém, gyanum se volt,
Én nyugton alvám, gondtól szabadon,
Cassio csókját ajkán nem lelém!
— — — — — — — — — — —
— — — — — — Ah de igy oda
Örökre nyugtom, megelégedésem!
Isten veled már harc vidám zaja,
Isten veled már tüsszögő lovam,
Pergő dob, éles síp, vad harsonák,
Királyi zászló, villogó acél,
Fény, pompa, minden harci készület!
S te szörnyü ágyu, mely vad torkodon
Az ég haragját menydörgöd, —
Hallgass! Othello napja már lejárt!“

Jago erre hirtelen, mintha megijedne, mondja:

„Mi ez, uram? ugyan az istenért!“

Othello rögtön, minden szünet nélkül, az éppen lefolyt lelkiállapot *folytatólagos* emelkedésével Jagora ront, féktelen dühében letiporja és tanut, bizonyitékot kiván Jagotól Desdemona hűtlenségéről.

Sem a lelki állapot, sem a szavak nem olyanok itt, hogy Othello ellágyuló, siró hangon ugy búcsuzzék el harci dicsőségének emlékeitől, melyeket egész hősiességgel ujra és utóljára maga elé idéz, mint a gyermek az ő játékszereitől vagy a hiu nő piperéitől.

Nem a szeliden leáldozó nap búcsuja ez Othello lelkében, mely a következő napot is derüsnek igéri, hanem a véresen lemenőé, mely a holnapot vészes háborgással fenyegeti, és ez igy is van Othellonál.

Visszaemlékezései pillanatról-pillanatra mind följebb és följebb emelik lelkének tajtékzó hullámait; ugy ostromolják, ugy feszitik kebelét, hogy szinte szétreped bele; fájdalmai annyira jajgatnak a gyanu ostorcsapásai alatt, hogy a határolt világból a végtelenség kaoszába kiáltja és önti ki megcsalatásának kinjait; vihartól hánykódó és fölkorbácsolt tengerként zúgó lelkében, a mult időket megtestesitve, viziójában még egyszer „tüsszögő lovára“ ül, ott tombol a „harc vidám zajában“, „pergő dob“, „éles síp“ és „vad harsonák“ lelket rázó hangjai mellett, egyik kezében a „királyi zászlóval“, jobbjában haláltosztó „villogó karddal“, melyre az „ég haragját menydörgő szörnyü ágyuk“ bömbölnek irtózatos ámeneket!

Ez Othello méltó elbúcsuzása harci emlékeitől, dicső hőstetteitől és nem az elszontyorodott siránkozás, mely Othellonak e helyen való lelkiállapotából semmiképen sem folyhat.

Viziójában a végletekre ragadtatva már vért kiván, vért kiált és szörnyü esküt fogad az ég boltozatára, hogy véres boszut áll, mely Desdemonát is elnyeli.

Othello Jago hálójában vergődve, tettetővé lesz, a mint Jago ezt igy akarja; „orránál fogva vezetem a mórt“, mondja.

Lelkiállapotában bizonyiték után törekszik Desdemona hűtlenségéről; hogy célt érhessen, megfékezni iparkodik indulatait, de hasztalan; hisz már elvesztette az egyensulyt és minduntalan mélyebb és mélyebb fenékről törnek föl szenvedélyének lávaömlései.

A kendőt kéri, hogy neki náthája volna; Desdemona más kendővel kinálja, nem a végzetes nászi kendővel, melyet

Othellotul becses ajándék gyanánt kapott, hogy hiven őrizze meg. Othello sürgetve és már reszkető dühvel követeli az eperkékkel himzett kendőt; Desdemona ártatlan enyelgéssel kitérőleg válaszol és ujra Cassio sorsára viszi a szót, ismét Cassioért kér.

A kendő elvesztése a jelek egybeütésével oly indulatba hozzák Othellot, hogy magától is megijedve, elszörnyedve mintegy menekül Desdemonától.

Jago sietve fölkeresi, nehogy Othello féktelen szenvedélye lohadjon; uj meg uj szálakkal kötözi meg áldozatát; „Cassio itt jára iménť, — mondja Jago Othellonak, s hogy visszajön megint, akkor majd kikérdezi és megint elbeszélteti vele, hogy hol, mikor, hány izben ölelé és fogja ujra megölelni Desdemonát. Vonulj csak kissé félre és jól vigyázz reá.“

Othello elrejtőzve, a hallgatódzás csúf neméhez fordul és az ügyes Jagotól csak pillanatnyira mutatott kendőt is meglátja, melyről azt hiszi, hogy Desdemona csakugyan Cassionak adta, ez pedig szeretőjének Biankának ajándékozta, ki féltékenységből vissza hozza Cassionak, mert azt hiszi, hogy egy ujabb szerető szerelmi záloga a kendő, a mit Othello Desdemonára ért.

Othello Jagotól és az összevágó jelektől meggyőzetve, Desdemona megölését elhatározza:

„Mikép öljem meg őt, Jago?
— — — — — — — — —
Adj mérget, Jago. Ma éjjel!“
— — — — — — — — —

mondja iszonyu morajjal lelke viharában Jagohoz, és erre aztán már mint föláldozott fölött elégiailag mintegy búcsut rebeg, Desdemona bájaira emlékezvén, ily szókkal őt csaknem elsiratja:

„Oh a világon nem volt ily édes teremtés. Méltó, hogy egy király mellett pihenjen s az szolgáljon neki! Oly gyönyörüen varrt! Mesterileg zenélt! Dalával a medvét megszelidithetné! Esze oly magas, oly találékony! S aztán oly szivélyes, oly nyájas! — Mégis kár. Oh Jago, mily kár mégis!“

Ez a hangulat elegikus, itt van helye Othellonak könyeket is hullatni és nem amott, mikor harci emlékeitől elbúcsuzik. A lelkiállapotbeli helyzetet erre itt adta meg Shakspere,

a kellő lágy szavakkal festvén ki, nem ott, a harc kemény szavaival, a mikor ez emlékekkel magát is fölingerli.

Jago, Othello ellágyulására a Desdemona bájaira való emlékezés alatt, mindig készen van egy-egy méregcsöppet önteni Othello szivébe. Mikor mérget kér tőle Othello, Jago ezt tanácsolja neki:

„Ne méreggel öld meg. Fojtsd meg ágyában, éppen *azon ágyban, melyet meggyalázott.*“

Ez emlék fölidézésével és azzal, hogy Cassio megölését magára vállalja, Jago a hurkot is nyakába veti Othellonak, ki elhatározásában nem ingadozik többé és a gyilkolásban Jago társává szegődik, hogy ez Cassioval, ő meg Desdemonával végezzen, mire megbizást ad és szavát leköti.

Othello erről bizonyságot is tesz a velencei urak előtt, megüti Desdemonát és oly magaviseletet tanusit, hogy a velencei urak ámulva állanak a tanács által annyira magasztalt Othello előtt, s a legnagyobb megdöbbenéssel igy szól Lodovico, a tanács küldötte:

„Ez hát a mór, kiről tanácsunk
Olyan sokat tart? Ez hát *a nemes*
Kedély, mit meg nem ingat szenvedély?“

A mire Jago csak ennyit felel:

„Megváltozott nagyon!“

És igy is van, nem pedig ugy, a mint némely Othellók, már a tragédia elején, utcán, tanács és más tanuk előtt muto gatják ok és okozat nélkül, mert hiszen akkor nem tarthatnák józan észszel Othellot olyannak, a milyennek itt e kései helyen is Lodovico mondja, és nem kellett volna *megváltoznia*, mint a hogy Jago állitja.

Mielőtt Othello végezne Desdemonával, magához hivatja és tanuk nélkül kiakarja vallatni, hogy egyszersmind szemére is lobbantsa hűtlenségét. A hurok fojtogatása közt is ellágyul és áradó könyeinek szabad folyást enged.

Hiában utasitja vissza erélyel is az ártatlan Desdemona még csak föltevését is a csalfaságnak, melyel Othello kimé letlenül sujtja, nem birja meggyőzni a mórt tiszta erényéről, ki folyton és maró gúnynyal szemébe égeti a hűtlenséget.

Othello most már megvetéssel utasítja el magától, „egy silány velencei kéjhölgynek tartván Desdemonát, ki Othellóval

összekelt.“ Emiliának, kit keritőnének tart, pénzt dob oda és gúnyosan figyelmezteti, hogy „Tarts titkot“ s ismét Desdemonához fordulva, a fájdalom, gúny és megvetés hánykódó indulatától reszkető hangon ismétli hozzájok: „Csak titkosan, csak titkosan!“ és mintegy megkövesült szivvel távozik Desdemonától.

Némely Othellok e helyen, meg előbb is, az „el tőlem, el, el“ szavaknál valóságos akrobatai mozdulatok produkálásával távoznak el Desdemonától.

Nem a lélekállapot egyszerü igazságával festve a helyzetet, hanem külsőleg azt mutogatván, hogy mily ügyes tornászok is ők. Leguggolva, derékba töréssel, mint forgó szél vagy búgó csiga a szinen végig forognak maguk körül eszeveszetten.

E cigánykerékhányás is mehet ma már a szinpadokon, melyek a zengerek és akrobaták tribünjeivé sülyedtek. Az ilyen furcsaságokat látva, aztán csoda-e, ha a Desdemonák között akad olyan is, ki Othello kérésére (a II. fölvonásban) távozván, vissza-vissza fordul és Othello eme szavára: „Mindjárt követlek“, hivogató, kacér pillantásokat vet a mórra, sőt oly csábitó arckifejezéseket, az ajak közt való oly nyelvsurolást mutogat, mintha csakugyan az az érzéki Desdemona volna, a kit Othello a féltés őrjöngésében egy silány kéjhölgynek nevez, és nem az a Desdemona, kit Shakspere a nőerény ragyogó mintája és eszménye, a föláldozó szeretet és hűség magasztos példájaként alkotott meg. Az ily Desdemonák csak kirakatnak veszik a múzsák oltárát és nem a művészetnek, hanem Bachusnak áldoznak s a főszempont előttük az, hogy minél sikkesebbek legyenek, mert ma ez a divat, ez a hatásos.

Othello a velencei urakat a vacsora után elkiséri és szivében oly csöndességgel, mint vihar előtt a természet, Desdemonát nyugodni küldi, hogy ő is azonnal visszajön.

Az utcán áthaladva, a sötét éjben hallja Cassio fölkiáltását, kit Jago leakart szurni, de csak combját sebesitette meg. Othello azt véli, hogy Jago már végzett Cassioval, igy tér vissza Desdemonához, ezt mondva:

„Ez ő. Derék Jago, becsületes
Hű szív! mely érzed barátod baját.
Tőled tanulok. Szajha! kedvesed
Vérébe fekszik, — rajtad most a sor.
Szivemben *szemed bűvereje bágyad.*
Véreddel mosom meg fertőzött ágyad!"

(Jago tanácsa szerint.)

Desdemona, mint a sirkő alabástroma, már ott fekszik szendergő álomban nyugágyán. Othello lelki háborgással belép a végzetes szobába, ugy öltözve, a mint a velencei urakat házából kikisérte, — tiszti öltönyében és karddal az öve mellett. (Elég hibásan teszik azok az Othellok, a kik kard nélkül, stb. jönnek itt be, mintha Othello az előszobában levetkőznék és ugy készülne a gyilkolásra, akár egy hentes; még csak az kellene, hogy neki is gyürkőzzenek mezitelen karra.)

A „hónál fehérebb" alak és „a természet szép csodájának" láttára megdöbbenve áll és mintegy elszörnyedve a tettől, melyet végbevinni akar, lelkének jobb része vitára kel keble ördögével, mely a habozó ingatagságnak folyton ezt susogja: „Van rá okod! Van rá okod!"

Kardját félre teszi, nem akarja „vérét ontani", még meg sem karcolni „a hófehér és alabástrom sima bőrt".

Csókjai és könyei árjába fürészti utóljára, de búcsuja, búja olyan, mondja:

„Minő az égé: sujt, midőn szeret."

Desdemona álmából ébredez és Othello arra unszolja, hogy büneért kérje az ég kegyelmét, mert meg kell halnia, de lelkét nem akarja megölni.

Othello, hogy rettentő boszujának igazságát Desdemona is érezze, bünének bevallására készteti és a kendőt kivánja tőle vissza, melyet Cassionak adott s mely ő neki oly drága volt; Desdemona égre-földre esküszik, hogy ártatlan; Othellot Desdemona tagadása még inkább fölingerli, dühe szörnyübbé lesz, szeme vérben forog, ajkait harapja, minden emberi kialszik belőle, vadállattá lesz s igy kiált föl:

„Oh hitszegő! kővé edzed szivem,
S *gyilkolni* kényszeritesz, a midőn
Áldozni készülék — — — — —"

Amint Desdemona meghallja férjétől, hogy Cassio megöletett, kétségbeesve összeomlik és zokogva mondja:

„Elárulák őt — s végem van nekem!“

Othello ezt a bünös vallomásának veszi és e szókban bősz szenvedélyel égeti Desdemona arcába:

„Hah szajha! még szemembe siratod?“ —

hazugságát, hűtlenségét. — A nyil Othello kőszivéről elpattan; mint sas a galambra, ugy csap Othello az ártatlan Desdemonára és martalék gyanánt megfojtja a fertőzött ágyban.

A borzasztó tett végre van hajtva, de Othello lelke is belé szédülten ott kavarog az örvény mérhetlen fenekén, melynek sodró hullámaitól ugy hányódik föl és alá, mint a vadul fölkorbácsolt tengerek hajójának tört árboca.

A tátongó mélységből, majd a szédítő magasból lelkének iszonyu fuldokolásában igy jajong:

„Miért nincs most nap- s holdfogyatkozás,
Hogy iszonyodva szétnyilnék a föld!“

Emilia szavára, hogy bocsássa be, rémülten igy szól magához:

„Hadd huzom össze az ágy függönyét“,

s azután bebocsátja Emiliát.

Ez Shakspere Othelloja az 5-ik fölvonás II. szinének első nagy jelenetében, a mint ezt Shakspere oly világosan megirta és érthető szavakkal instruálta is.

Az Othellokat játszó nagy és kicsiny müvészek, egyik a másik után indulva, már akkor összehuzzák a függönyt, a mikor Desdemonát a fülkében fojtogatják, s nem akkor, midőn ezt Shakspere világosan mondja, t. i. Emilia bebocsátása előtt, mely Othello óvatosságát jelezi.

Ezek az Othellok az esztetikára való tekintetből vonják össze a függönyt, hogy a fojtogatási szcénát ne lássa a közönség. (!)

Mit tesznek ez által? Először is azt, mintha a háló-fülke egy kinzó-kamara volna az inkvizició idejéből és Othello a végrehajtó bérszolga.

Másodszor, ez által meggyilkolják Shakspere műtárgyának eszményét, Othellot ugy mutatván be, mint a ki nyugodt, teljesen tudatos lelkiállapottal *mészáros, vagy bakó módjára* haj-

taná végre a kegyetlen tettet és ráérne *előbb arra gondolni*, hogy a függönyt összehuzza. Ki előtt és miért? Erre nem gondolnak!

Az esztetika nem parancsolja ezt! Shakspere a legvaskosabb, legerősebb helyzeteiben is kiengeszteli az esztetikát embereinek lázas, indulatos, szenvedélyes festéseivel, melyek közt ugy tehetnek csak, a mint tesznek és nem másként, a mi elcsufitja alkotásait és esztetikátlanabb is, mert műtárgyát elékteleniti. Shakspere bizonyára birt annyi esztezissel, mint ezek az Othellok, kik műveit igy kiforgatják, műtárgyát elferditik. Othello szándéka, elhatározása, hogy megfojtja Desdemonát; de ennek végrehajtásához oly lelkiállapot és helyzetbeli rugók járulnak, melyek teljesen kizárják a hidegen, a nyugodtan, a tudatosan cselekvést.

De nem is éppen esztetikai szempontból vonják össze előbb a függönyt, hanem azért, hogy Emilia szavára *megint* egy rémitő arcjátékot produkáljanak, egy borzadályosan eltorzult fejet, zilált hajat (pedig Othello hajzata aprán kondorgyapjas, mint a bárányé) és oly képet, mint a Hugo nevetőemberé.

Egyik hirneves Othello e jelenetben egész külön kautsuk kassirozott álarcot csapott föl hirtelen és ezzel tekintgetett ki a nyaka körül szorosan összehuzott vörös függöny fodrai közül. A sötét arc a világos vörös redők közül, a borzasztóan eltorzult arcvonásokkal és karikában kidülledt forgó szemmel, igazán rémisztő volt, — de nem tragikailag megdöbbentő!

Egynémelyik Othello pedig ugy akart nagybölcsen magán segiteni, hogy Shaksperet kijavitotta, a „Hadd huzom össze“ helyett ezt mondván: „Hadd huz*zam* össz*ébb* az ágy függönyét.“ Tehát előbb nem huzta össze *elég jól* s e hibát most üti helyre, — gondolja: nagy elmésséggel.

Igy tett Dobsával is az egyszeri rendező és I. István királyt játszó tragikus, mikor István királyban a „Fáj az élet“-et „Fáj a lét“-nek javitotta ki, és a még élő költő szivébe szurt.

Hány ilyen döfést adnak Shakspere szellemének a pusztán csak közönségnek brillirozó Othellók!

Emilia elmondja Othellonak, hogy rettentő gyilkolás esett, hogy Rodrigót Cassio megölte és hogy Cassio él:

„A gyilkolás hát vétett hangot ad,
S az édes boszu zordan zeng a fülembe!“ —

mondja erre megdöbbenéssel Othello.

Desdemona a függöny mögül, mintegy a sir mélyéből hörgi, hogy „Árulás! Ártatlanul halok meg!“ és Emilia kérdésére, hogy ki tevé ezt, azt vallja, hogy: „Senki, enmaga“, s ez utolsó szókkal ártatlan lelke elszáll porhüvelyéből.

Othello, boszuja diadalmával kiált föl erre:

„Hazudva szállt a mély pokolra, mert
Én öltem őt meg.

— — — — — — — — — — — —

Cassio alá adá magát; kérdezd bár férjedet
Oh! mély pokolra kéne szállanom,
Ha az *igazság utján* nem megyek
E végletig.“

Emilia kétségbeesetten zajt üt és segitségért kiált, Jago és többen belépnek; Emilia férjével megakarja hazudtoltatni Othellot, ki a gyilkosság miatt Jagora hivatkozik, aztán elmondja, hogy a kendőt Desdemona elveszitvén, ő találta meg s Jago elvette tőle.

Othello e szavakra eszmélni kezd, mintha villám cikáznék át lelkén és egyszerre eloszlatná agyának ködös éjét, a borzasztó fergeteget, melyben a szörnyü tettet elköveté; rettentő ébredéssel igy menydörög:

„Nincs több kő az égben,
Csak a mi ott dörög! Oh a gazember!“

és kardjával leakarja szurni Jagot, de ez Othellot megelőzve, nejét öli meg és elfut.

Még az oly nagy Othellók, mint Salvini is, e jelenetben azt a hibát követik el, hogy nem a maguk — azelőtt félretett — kardjával szurnak Jagora, hanem Montanotul, vagy egy másik szintén jelenlévőtől elvett karddal; ez nagy figyelmetlenség Shakspere iránt és nagyon *gyanus tévedés*, mert Shakspere mindjárt azt mondatja erre Othelloval, hogy:

„Egy kardom itt *még* e szobába' van.“

(T. i. az oldalszobában, melyet ki is hoz onnan.)

Ha már most Othello a Montano vagy más kardját huzza ki Jagora és ezt elveszik tőle, miért mondja Shakspere, hogy egy kar*dom van még* e szobában és miért küldi oda, mikor a II. szin elején, a „vérét nem ontom“ szavakkal félretett kard keze ügyében van és igy maga körül két kardja volna, nem egy, a mint mondja, hogy: „egy kardom *még van* e

szobában". De miért mondja Shakspere előbb is birtokos viszonyban :

„Már nem vagyok vitéz, — minden kölyök
Elbirja venni *kardomat*."

És épp igy miért mondaná :

„Egy *kardom még van*."

Bizonyára mind a két esetben az Othello tulajdonát képező kardot érti Shakspere és arra ugyan semmi jel nincsen, semmi természetes dolog, hogy Othello, mielőtt belépne hálószobájukba, kardját az előszobában letenné, levetköznék és igy jönne Desdemonához ; — ezt a félreértést még gyanusabbá teszi az, hogy Othello egy másik szobából, tehát nagyon egyszerüen és világosan, a felesége melletti saját lakosztályából hozza ki a *még* egy kardját, tehát miért nem ott jön ki és miért nem ott vetközödik le a velencei urakat kisérő öltözetéből és miért jön a Desdemona lakosztályából kivezető ajtón, ezt bezárván ? ! Mert Othello a maga lakosztálya felől nem tart meglepetéstől, a Desdemonáé felől igen, a mint Emilia megjelenése a zárt ajtónál bizonyitja.

Othello hát bizony nem gondol arra, hogy kardját künn hagyva és levetközve, mintegy nekigyürközzék a gyilkolásnak, hisz ő maga mondja, hogy *áldozni jött* és nem *gyilkolni*, hogy a mély pokolra kéne szállania, ha az *igazság útján* nem megy e végletig.

És ha nincsen vele hősi, becses kardja, (melyel legméltóbban áldozhatná föl Desdemonáját) mire mondja, hogy *vérét nem ontja* ?

Talán tőrt ránt elő, mint egynémely Othello teszi a német illusztrációk után, melyek Othellot Desdemona ágya előtt fölemelt tőrrel állva festik, vázolják ? Hol volna Othellonál a tőr és miért, mikor egy helyen azt mondja, hogy ha csak föl is emeli karját, előtte a legvitézebb is a földre hull, meg mikor öve mellett van jó kardja, vitézi fegyvere, melyel husz annyi gátat is keresztül tört, — mondja — mint Gratiano vitézi erője, és végre hogy fegyvertelenül bár, öklével is leüti ?

Tőr nincsen Othellonál, e fegyver — kivált idegen nép közt — Desdemonánál, az *olasz* nőnél van és ott hever Desdemona ágya mellett az asztalon s ugyanezt használja Othello

is maga ellen, mikor a második kardot is elveszik tőle és Cassio ezt mondja :

„Tartottam ettől, - — — —
De azt hivém *fegyvertelen*."

Ha a tőr Othellonál volna, ezt is elvennék tőle.

Othello Desdemona hálóköntöse mellett a szokásos olasz táskára csatolva pillantja meg a tőrt, miután fegyvertelenül áll és nincs a mivel kioltsa életét; legszebb, sőt édes lesz neki a halál — gondolja — Desdemona tőrétől.

Az iszonyu csalódás, hogy ártatlanul ölte meg Desdemonát, Othellot öngyilkosságba taszitja :

„— — — — — De miért
Élné tul a becsület (Othello) az erényt? (Desdemona)
Vesszen utánna" —

és a *még egy* kardjáért az oldalszobába megy.

A kijárást őrző Gratianohoz igy szól:

„— — Bocsáss ki bátya! én megyek."

Egy pillanatra az villan agyán át, hogy Jago után menjen öt leszurni, ah de mint vonzó erő, visszatartja őt Desdemona, a fehér galamb-áldozat a hymen ágyban, mely oltárrá lőn Othellonak.

Marcangoló fájdalmak közt, előbb görcsösen fojtogató szavakkal megkövesült szivét melengeti föl, majd égető könyekkel áztatva igy keserg:

„Itt utazásom vége, itt a cél,
Hajóm utolsó réve itt. Ne félj!
Nincs hátra mért huzódnod. Végy csak egy
Nádszálat és tartsd Othello szivének,
S ő hátra lép. Hová is menne már
Szegény Othello!"

Búja oly nagy, fájdalma oly kinos, hogy szive majd kiesik kebléből. Visszalép Desdemonához és őt látva a szemrehányás ördöge dúlja, tépi lelke világát.

„Mit meredsz reám — szól a halott Desdemonához —
Balsors leánya! halvány, mint ruhád!
Ha ítéletkor igy találkozunk,
Arcád az égből engem letaszit
És a gonosznak martalékul ad.
Hideg, hideg vagy! Éppen mint erényed!
— — — — — — Ördög ostorozz el,
Ez égi képet ne lássam tovább.
Forgass viharba! gyujts kénlángot és
Folyó tüzek aknáiban föröszsz meg!
Oh! oh! Desdemona! — — —“

és kétségbeesetten dől Desdemona lábaihoz.

A költői igazságszolgáltatás szellemileg ki van osztva. Othello lelkevilágában megsemmisült. A mi még hátra van, az már csak az anyag vergődése a halál torkában, mely a végpillanatban Othello és Desdemona apotheozisává lesz.

Lodovico és a többiek jönnek, Jagot foglyul hozzák és Othello azzal a „jégben edzett spanyol karddal“, melyet szobájából azelőtt kihozott (és nem a Montano vagy mástól elvett karddal) Jago lábát átszurja, nem akarja megölni, mint mondja:

„Élj tovább,
Mert ugy hiszem: boldogság a halál.“

Othello kardját ismét elveszik, hisz már nem vitéz, — azt mondja. Ugy is van! Árnyék csupán, Othellonak árnyéka csak és mint kisértet csupán őrt áll drága halottja mellett, hogy oly fehér leplében, mint erénye, Desdemona után szálljon ő is!

Lodovico az egész gaz cselt fölfedi, melyel Jago Othellot megejtette, Cassio meg a kendő történetét adja elő. E fölvilágositás a végső pillanatban Othellora kinpaddá válik. Siet is, hogy véget vessen életének; elmondja bús történetét, mialatt szeme az eszközt keresi, melyel e kinos életet kioltsa és siessen Desdemona után.

A szinen jelenlévők kardjukat óvatosan őrizik, nehogy tőlük vegyen fegyvert; az öngyilkosságra mintegy erősitve magát, de különben is Desdemonát nézi, e közt pillantja meg Desdemona mellett a tőrt, s igy szól:

„— — Alepoban egykor egy cudar
Kontyos török vert egy velencei,

S Velencét káromolta, — a körül
Metélt kutyát torkon ragadtam és
Leszurtam — igy!“ —

a tört hirtelen fölkapva magát sziven döfi és haldokolva ezt rebegi Desdemona felé:

„— — — Megcsókolám,
Mielőtt megölém. Még föltalálom,
S magam megölve csókban van halálom!“

Cassio erre igy szól:

„Tartottam ettől. Oly nagy szive volt!
De azt hivém fegyvertelen.“

Igy öli meg magát és igy hal meg Shakspere szerint Othello.

És a világhirü Othellók, elég gyanusan, mintha nem is olvasták volna el e helyet s nem gondolkoztak volna fölötte, azt az izléstelen csuf dolgot követik el, hogy Shakspere ellenére, ki világos szókkal jelezi, hogy „*Leszurtam* — igy“, egy görbe handzsárt huznak ki az övükből (mintha nem vették volna el ezt is Othellotól, mint két izben a kardját, és mintha Cassio vak volna, mikor azt mondja, hogy:

„De azt hivém, fegyvertelen“)

és e handzsárral, mint valami metszők, a torkukat elriszálják, s igy a gégét is az emberi beszélő csővel együtt keresztül vágják. Ily állapotban hogyan mondhatják el:

„— — — Megcsókolám,
Mielőtt megölém. Még föltalálom,
S magam megölve csókban van halálom!“

Ilyen nincs, nem lehet az emberi szervezettel. Az elvágott gégén érthető szavak többé nem jönnek ki, csak szél és fütty-fütty, sipolás hallható, végül pedig a vérömlés hörgése.

Mily rút halálnem ez Shakspere világos ellenére!

De hát a hirhedett nagyoknak minden szabad, még Shakspere meggyalázása is, mert ez már csakugyan az!

A megdöbbentő tragédia gloriosumát Lodovico igy fejezi be:

„— — — Te eb! (Jagot értve)
Vadabb te, mint éhség, tenger, ragály —

Nézd itt az ágyon e gyászos tehert,
(Desdemona, Othello, Emilia holttestei)
Ez a te munkád! Szem nem birja nézni.
Fedjétek el. — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —
Én meg haza! Jelentni sietek
Bús szivvel ezt a bús történetet!

Ah, valóban kicsinyek vagyunk ily nagy dolgokhoz.

GYÖNGYÖK ÉS HOMOKSZEMEK

SHAKSPERE

LEAR KIRÁLY

TRAGÉDIÁJA ÉS ELŐADÁSÁRÓL.

IRTA

MOLNÁR GYÖRGY.

1878—1885.

(MÁSODIK ÉS BŐVITETT KIADÁS.)

Ára 50 kr.

Kapható szerzőnél Temesvártt a színháznál és Szegeden Burger Gusztáv és társa könyvkereskedésében.

SZEGED, 1885.

BURGER GUSZTÁV ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDAI MŰINTÉZETÉBŐL.

Hogy mennyire emberi és természetes e vagy sem Lear expoziciója a megrendítő tragédiának alapjául, azt a műbirák sokféleképen magyarázzák. Vannak, a kik csak ugy fogadják el az alapot, hogy mesebelinek mondják azt. A ki Leart előadja, ne gondoljon azzal, hogy a műbirák Lear tragikai megindításában (expozició) mit látnak, mit fogadnak el, hanem vegye ugy, amint Shakspere-től kapja, — emberileg, drámailag, az élet valóságában; ne keresse azt sem, hogy maga Shakspere is hol találta meg a tényt, melyre Lear tragédiáját épitette, — az életben-e, vagy mesében, ez az előadó müvészre nem tartozik, csupán maga a műtárgy, melyet megtestesitenie kell, melynek életet kell adnia a szinpadon, hogy ez élet, e megtestesités, a költő műtárgyával és magával az élettel, tehát a kettő: ugyanazon egy legyen, t. i. valóság, mely szép és igaz is.

Szinész előtt az a fődolog, hogy a földolgozandó műtárgy eléggé drámai-e vagy sem, s ha nem az, neki kell kipótolni azon hézagokat, melyeket a költő műtárgyán a drámaiságban hagyott.

Shakspere lángelméje, teremtő ereje ily hézagot bizonyára nem hagyott Lear király drámai alapján (expozició) sem.

Az előadó müvészek helyes földolgozásától függ csak, hogy ez világos legyen.

A mi müvészetünk nehéz föladata az is, hogy a mikor a drámai műtárgyat földolgozzuk és szépségben, igazságban eszményitve, az élet valósága szerint tökélyes illusióval előállitani igyekezünk, egyszersmind a műtárgy idejét és korát, hogy ugy mondjam: levegőjét is a közönség szeme elé kell varázsolnunk.

Ezekben segitségünkre állnak a külsőségek is, melyeket a szinpadon ma már nagy előnynyel fölhasználhatunk és helyesen alkalmazhatjuk céljainkra.

Hogy a célt minél biztosabban elérhessük, a szinpadon *mindenkinek* és *mindennek* egy irányban kell összemüködnie, mert csakis az összhangból fog megszületni a tökéletes illuzió, mely a drámai műtárgy egészét, mint a való-életet állitja elő.

Ekkor és igy lesz a műtárgyban minden természetes, emberi és igaz.

Való, hogy a 19-dik század civilizációjának gyöngédebb szellője által érintett közönség érzéke nehezebben tudja magát az elmult századok hosszu során át egy pillanat alatt, például egy keményebb korszak *erőszakos* cselekvényeibe, körülményeibe helyezni, kivált ha ezek, mint Lear-ben is, mindjárt az első jelenetben oly mohón és nagy mértékben indulnak meg; éppen ezért Lear előadására nézve is a benső alakitás mellett a külsőségek — álca, diszletek és jelmezek — szintén megfelelők legyenek a sötét, durva kornak, melyet Shakspere e műtárgyában fest.

A közönség tehát a költő műtárgyának helyesen, korszerüen, a bensővel összhangzatosan kiállitott külsőség láttára meg fogja kapni a szükséges első benyomást, melyet aztán az előadók benső alakitása által eszközölt benyomás egyenletessé tesz és ezt mindvégig birtokban is fogja tartani.

Az előadó müvész egyik kelléke vagy tudománya az is, hogy a költő műtárgyának (életre hivott embereinek) *alaphangját* eltalálja; ebben minden tekintetbe jön: korszak, jellem, kedély, helyzet, szenvedély, indulat, egyéniség, stb.

Különböztetni kell tudnunk, hogy a közönséget ezzel is a költő műtárgyához vonjuk.

Lear-ben, már az első jelenetnél, a külsők mellett egyszersmind éreztetnünk kell, Gervinus szavaival élve: „eme fél-vad korszak levegőjét, melyben az emberek nyers és durva tetteiket az indulat első kitörésében minden habozás nélkül végrehajtják, melyben az eredeti ösztönök rögtönönösen féket szakasztanak s föltarthatlanul gázolnak mindent, mi féktelen vágyaiknak ellent állani mer, vagy utjában áll.“

Ha mindezeket nem tévesztjük szem elől és a kivánt módon keresztül is tudjuk vinni, mindjárt természetesebb,

emberibb lesz Lear műtárgyában is az, a mi nem ilyennek látszik.

De az előadó művésznek a költő műtárgyát egészen és minden ízében ismernie is kell, nemcsak ismernie, hanem mélyen tanulmányozni, részletekre szedni és a szétszedett részeket, saját egyéniségének megtagadásával, magában ismét egybeolvasztani: igy állhat elő az egész, a tökéletes mű, s ha alkotó erővel bir a művész, bizonyára a költő műtárgyának egy pontja, egy részecskéje sem marad homályban, meg lesz az világitva minden oldalról és egy egészszé öntve.

A költő műtárgyaiban gyakran a mű végén, közepén, szóval szétszórt, első pillanatra észre sem vett helyeken világit meg egyes pontokat, — reflektál ezekre, melyekből aztán az egészet alkotnunk kell; oly vonatkozásokat találunk késő helyeken, melyek az elől levő lelkiállapotokat, helyzeteket festik, jellemzik, magyarázzák, és minekünk ezt a műtárgynak ránk eső részében (a szerepben) már a kiinduló pontnál föl kell vennünk magunkba, hogy hiven visszaadhassuk, különben a figyelmes néző hazugságon kap, a mikor az előadás folyamában e helyhez jutottunk.

Például: Lear műtárgyában ismernie kell mindenkinek, a ki a tragédiában cselekvőleg részt vesz, a befejező sorokat is, melyek ugyszólván élőképen éreztetik a megrendítő tragédia egész légkörét:

„Nehéz idő sujt: itt engedni kell,
És mondanunk: mi fáj, nem, a mi illik.
A legkorosb legtöbbet szenvedett.
Ifjabbak, a kik itt vagyunk, *nem érünk*
Ily dolgot, s nem jut ily sokáig élnünk.“

Éppen igy és a sok más hely közül a Leart előadó művész figyelmén kivül ne hagyja már előre (a Cordelia kitagadásánál) magába fölvenni és érezni tudni, midőn Lear rémitő csalódásából először ébredve, a fájdalom, megbánás mély érzelmével fölkiált:

„— — — — — — — — Csekély hiba!
Mi rútnak *látszottál* Cordeliában.
Mely mint a kinpad természetes arcomat
Elforgatá, *minden szeretetet*
Kiölt szivemből s beléje *mérget* öntött.“

Ugyanez áll e jelenet alatt arról, midőn később Lear a katasztrófa lejtőjén már lefelé rohanva, tébolyában a reflexiók közt két leányáról igy emlékezik:

„Hah, Goneril! fehér szakállal. Ők hizelegtek nekem, mint az eb. Azt mondták: fehér szálak vannak szakállamban, mig fekete sem volt. *Mindenre, a mit szólék, igent és nemet mondtak. Nem és igen egyszersmind nem jövendölt jót.*“

Mind a két példát a maga helyén, ugy a Cordelia, mint a Gonerillel való első összeütközésénél már tudni s érezni kell a müvésznek s az indulat kitöréseit már ekkor e *tudat, ez érzelmeken kell áthajtani,* hogy az első kitörések megfeleljenek a költő által később igazolt helyeknek.

A szinmüvészet mai fejlettségében fontos az álca és jelmez *helyes* választása is, melyet a müvészien kivitt arcjáték tesz szótlanul is oly érthetővé, hogy a közönség már a szemlélés folytán előre érezni fogja, hogy milyen a meginduló műtárgy. Lear-ben sem minálunk, sem a német szinpadokon (a bécsi várszinházat sem veszem ki) nem találjuk a művel összhangban sem a diszitményeket, sem a jelmezeket, de többnyire az álcát sem.

Például: Lear lányai a 19-ik század divatos szabásu, könnyü lyoni selyem uszályos ruháiba öltöznek, s még a finom keztyüt sem nélkülözik, holott a darabban mindenütt Jupitert és *istenecket* emlegetnek, tehát pogány korszakról beszélnek; sőt maga Shakspere is, kiről tudjuk, hogy darabjait nem irta teli instrukciókkal, Lear-nek Goneril és Regánnal való második nagy összeütközésénél e szavakkal mintegy jelzi műtárgyának korszaki öltözetét:

„— — — — — És ha melegen öltözni már disz volna, diszruhádra, melyet viselsz és *mely alig fedez,* a természetnek nincs szüksége.“ A fejedelmek, minthogy kérők és igy okvetetlen szerelmeseknek tartatnak, — zsenge ifjoncok jelenkori álcáját veszik magukra s olyan selyem puffos, szines szalagokkal diszitett jelmezekbe öltöznek, mintha csak Don Diegot akarnák ábrázolni, ki Lear leányait — egy ősi régmult korszakba ugorva vissza — a nagy birtokért elakarná csábitani; még a finomul kiszabott, másli és csattal fölpiperézett cipő sem marad el lábukról, mintha csak XIV-ik Lajos udvarában lennének; igy van a környezet is kiállitva; igy bizony nem csoda, ha a közönség érzéke megzavarodik, mihelyt a függöny

fölmegy és szemével ellenkezőjét látja annak, a mit fülével hall; később a cselekvények is mind visszásbnak fognak előtte föltünni és a tökéletes illuzió helyett beáll a nagy zavar s a természetlenség.

Dessoir és Davison képeznek kivételt, kik mint egy-egy világító oszlop igazi nagy például szolgáltak és izről-izre Shakspere Lear-jét állitották elő.

Dessoir és Davisonnál az volt a csudálatra méltó Lear alakitásában, hogy a mikor a függöny trombiták harsány hangjainál (nem jelenkori intrádák!) föllebbent s a háttér közepén magas trónon — kezökben a királyi szceptrummal — ültek, egy villámokat szóró Jupitert láttunk bennök és már a megszólalás első hangjainál ráismerhettünk Shakspere Learjére, sejtettük, félve éreztük a költő műtárgyának következményeit is.

A halandó ember a müvészet tudományával isteni erőre emelkedve állt a közönség előtt; e parancsoló hangon beszélő Lear inkább odadobni látszott országait, mint atyai kegygyel fölosztani: éreztük az első *alaphangokból*, hogy a ki e *féktelen akaratnak* ellent találna mondani, az eltiportatik.

E két Leartől én igen emberinek, természetesnek, sőt kimaradhatlannak éreztem, hogy Cordeliát oly féktelen dühvel tagadja ki, és ugy tapasztaltam, hogy az egész közönség ugyanezt érezte.

Az igen helyes szcenirozás, hogy Lear nem jön be kiséretével a szinpadra, hanem már ott áll az egész személyzet.

Ez első képről, e külön egyéniségek nagy csoportjáról, — ha helyesen van visszaadva a külsőség, ha már ott ül az arcokon az egyéni kifejezés — a harsonák hangjai mellett történő kis szünet alatt a közönség *egy pillanatra a tragédia légkörébe érzi magát varázsoltatni.*

E bevezetési szcéna alatt, különösen Gonerilnek és Regánnak, mint a kik legközelebb folynak be az első cselekvénybe, kell a maguk egyéniségét a külsőn jól kifejezni s ebből csak akkor és hirtelen átmenni, a mikor Lear által a nyilatkozatra fölszólittatnak; a megszólalás ez első hangjainál látnunk és éreznünk kell, mint vetik el e leányok a hirtelen történő átmenettel valódi egyéniségöket és mint veszik föl Lear-rel szemben, a rút hizelgés hangján, sátáni lényöket, mintegy

parancsszóra, igy szoktatva, igy tanitva, hogy aztán csaljanak és elárulják az apát.

Erre annyival inkább figyelniök kell Goneril és Regan személyesitőinek, mert ők sem gondolják, várják, hogy az apa gyöngesége, szeszélye az országrész kiosztása előtt a gyermekeknek *mintegy hivatalos nyilatkozatát kivánja* szeretetükről s hogy ezt nem is gondolják, várják, azt nekik jelezni kell.

Ez az első fordulat a tragédia megindulásában és ebből támad Cordeliában is egyszerre föl az öntudatosságnak ama tiszta érzelme, mely, az apától nyert természeti tulajdonság erős akaratával párosulva, bátor és őszinte nyilatkozatra ragadja az ősi naivság ez egyszerü lényét apja nagy gyöngesége ellen.

A mit Goneril és Regan tesz, az megbotránkoztatja Cordelia nemesen érző, egyenesen gondolkozó lelkét és fokozatosan épp ellenkező végletre hajtja.

Nem csekély fontosságu ez első nagy szcéna alatt mindazon személyesitőknek, kik jelen vannak, — külsőleg, arcjátékkal és a szituációhoz mért mozdulattal — egy meglepetési bámulatot kifejezni azon momentumban, mikor Lear első beszédében országáról leányai javára lemondván, e lemondást *egy botor föltételhez* köti:

„— — — — Szóljatok leányaim,
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — *melyitek*
Szeret leginkább, hogy legfőbb kegyünket
Érdem szerint adhassuk.“

Itt még a környezetnek is a maga kisebb részü érdekeltségével hozzá kell járulni a cselekvő személyek nagyobb részü érdekeltségének külső kifejezéséhez, mert ez a tény az, mely váratlanul jő Lear-től, mely Lear első tragikai hibája, *gyöngesége*, melyet a józan eszü böles aggtól senki sem várt, mely a megrenditő tragédiának mintegy *pusztulást hozó magvát szórja ki*, először és egyik oldalon tüstént bűnt fejleszt Goneril és Regan rút álnokságában, mig Cordeliánál *makacs ellenmondást*.

Fokozza ezt még az az ünnepélyes helyzet is, melyet Lear a maga természetellenes gyöngeségének még nagyobb kitüntetéséből, saját hizelgésére és tömjéneztetésére választ,

hogy a fejedelmek, egész udvara és kisérete előtt kivánja a föltétel megadását, lányai kisebb vagy nagyobb szeretetének *hivatalos* nyilvánitását. Ezt sem szabad szem elől téveszteni.

A gyöngeségében vakká lett Lear a két leány hizelgő szavaiban nem látja az álnokságot, mert hiszen ehhez volt szoktatva, de meg a parancsoló király az apában mintegy második természetté vált, s amit a király alattvalóinak föltétlen engedelmességében szeretetnek is vehetett, annál biztosabb volt erről leányainál; királyi egyéniségét (ezt Lear-ről el lehet mondani) átvitte egészen az apaiba; éppen ezért, e bizonyosságban teljesen megnyugodva teszi a föltételt s nem elégszik meg *saját tudatával*, hanem ennek nyilvánosságot is akar adni a fejedelmek és saját alattvalói előtt.

Lear hosszu évek tapasztalatából meritett hitben, tudatban bizton követi el ezt a tettet, előre bizonyos lévén, hogy leányai mit fognak mondani; ezen hitében nyugodtan teszi föl a kérdést, a föltételt és az egész udvar előtt mintegy *kacérkodni akar* a saját hite szerintinél másként nem is nyilatkozható válaszokban.

Ezzel hivja ki sorsát és züditja magára a szörnyü következményeket!

Goneril és Regan álnok nyilatkozatai Leart ebbeli hitében nemcsak hogy megerősitik, de e gyöngeséget egészen fölcsigázzák az apa-királyban, kiben e jelenetnél *több a királyi, mint az apai*.

A hizelgés által hiuságában fölcsigázott és megmérgezett kedély Cordelia ellentmondására a végletekre ragadtatik, kinek *röviden kiejtett őszinte szavait*, melyeket az igazság érzete *a legnemesebb egyszerüséggel*, de nagy erélyel szólaltat meg benne, *nem érti* Lear és ferdén, viszásan veszi, mert eddig nem hallott ilyent s két idősebb leányától éppen az ellenkezőt hallotta; az ellentmondást nem türő Lear, Goneril és Regan nyilatkozataitól *már megmérgezve*, onnan kapja a „semmit“ visszautasitó, dacos, kemény nyilatkozatot, a honnan *legkevésbé várta*, mert hiszen éppen Cordelia engedelmes szeretetében, szelid odaadásában bizott leginkább, őt szerette legjobban és az ő szelid ápolására remélte bizni agg napjait; ő tőle többet várt Lear, mint Goneriltől és Regantól, neki nagyobb birtokot is szánva, mondja:

„Mit szólsz te, hogy szerezz egy harmadot, *dusabbat, mint testvéridé*?“ Cordeliától hát legkevésbé várta a „semmit“ rideg elutasitás szavait; e szóra Lear lelki állapotában az első fölháborodás, iszonyu meglepetés, elámulás hangjaiban nyilvánul, mely a lélek feneketlen mélységéből száll föl; nem akarja, nem tudja elhinni, hogy Cordelia szólott, hogy ily választ adott; az indulat visszafojtott érzésével Cordeliát szavainak „*jobbitására*“ és nem magyarázására unszolja: de Cordelia épp ellenkezőt tesz ekkor is, mert szavait nem *jobbitja*, hanem *magyarázza*, és ezt Goneril és Regan nyilatkozata által fölzaklatott *kedélyállapotában* oly hangon teszi, mely szintén túlhajt a kellő határon és a Lear keblében visszafojtott érzelmeket — melyeket Learnek a nem várt csalódás fölött még a *fejedelmek és udvara jelenlétében ugyszólván megszégyenitöleg is kell szenvednie* — végletekre ragadja.

Cordelia személyesitőjének nem szabad szem elől téveszteni, hogy Goneril és Regan álnok magaviseletéből *fejlik ki az ő kedélyének akcentusa, s e fölötti megbotránkozó igazságérzete támad oly nyilt őszinteségre, mely kedélyének különben szelid alaphangját megzavarja*, és e hang *ha nem is nyersen száll föl kebléből, de mégis oly egyenesen, oly túlőszintén és nénjeit mintegy megszégyenitő oly rövidre szabott moduláczióval, hogy Lear az egyenességet szivtelenségnek veszi, bódult gyöngeségében ilyennek értelmezi*, s csak egy szóra van még szükség, hogy Lear a fékevesztett akarat mérges nyilát kilője; e szó nem is késik, s amint ez ily lelki állapotokból önként következik, egymást kergetve tör elő.

Lear már nem vár feleletet Cordeliától, hanem magában félig elfojtva itéletet mond Cordeliára, hogy:

„Oly ifju s oly szivtelen.“

Cordelia ezt nem hallgatja el, hanem *siet a végzetes szóval ellentmondani, atyjának itéletét, szavait kijavitani*:

„Ifju s oly
Őszinte csak Mylord.“

Ime a tragédia emberi, igaz és nem mesebeli expoziciója. A visszafojtott indulatok, a kebelben háborgó elemek e szóra mintegy láncaiktól megszabadulva törnek ki Lear-nek gyöngeséggel táplált kebléből, s a természet- és emberiségből

kivetkőzve oly végletre ragadják, a honnan többé nem lehet más menekvés, mint egy megrendítő katasztrófa az agg királyra.

Cordelia egyéniségének, kedélyének helyesen eltalált *alaphangja a kulcs* Lear természetlen, vad tettéhez. De Cordeliát mindenütt szende színésznőkkel játszatják, néhol pláne vigjátéki naivokkal; ezek aztán Opheliát, Dezdemonát csinálnak a karakter szerepből és oly alázatosan, oly könyörgőleg, oly szenvedő pityergéssel beszélnek, hogy nem csoda, ha Cordelia kitagadása oktalannak, természetlennek látszik.

Lear Cordeliát kitagadja mindenből, elátkozva magától számüzi, még a vérrokonság jogait is megtagadja tőle, s mindezt még azzal tetézi, hogy a fejedelmek és udvara előtt a trónon meg is *eskiiszik ezekre*, melyet megmásitani iszonyu véteknek és a szándékot is büntetésre méltónak vall, és ezt Kent számüzetésével mindjárt be is bizonyitja. Vak dühében Cordelia országrészét is két idősebb leányának adja, egyszersmind ezekre ruházván mindent, a mi a királyságból hasznos és anyagi, azonban a *király nevet és címeket megtartja magának és ezzel egy tűrhetlen, természetellenes állapotot teremt, melyből leányai szabadulni törekednek.*

Lear-nek e szeszélye és szembeszállása a természet törvényei és az emberiséggel, nagyobb leányait is oly végletekre készti, miket ezek hamarább meginditanak Lear ellen, mint ezt különben is és később magukból kiindulva tették volna.

Lear-nek Cordeliával való összeütközésében rátalálunk a természet faji sajátságaira is, mely itt oly csodálatra méltón nyilatkozik; az apától nyert természeti tulajdonokból *Cordelia örökölt legtöbbet*, ugyszólván *Lear másik kiadása ez női alakban*, mely az apától örökölt *férfias* akaraterővel áll szemben a törzzsel, melyből származott.

Lear nem ismer magára benne, ez is egyik szimptomája az ő tragikai gyöngeségének.

Az öröklött természeti tulajdonság különvált alakjában, éppen az öröklött hibával összeütközésbe jön eredetével és mint két egyforma erős pólus lökése, egymás megsemmisitését eredményezi, mert e következményekből származik Cordelia gyászos vége is!

Ennek igazságát a föntebb jelzett dolgok- és momentumoknak az előadók részéről való pontos, összhangzatos, hü és kifejezésteljes játéka világitja meg.

Shakspere oly határozott körvonalakkal, oly drámai elevenséggel alkotta meg Lear egyéniségét, hogy az előadó művész alig tévedhet el e szerep fölfogásában és kivitelében.

„Izről-izre király“, mondja maga-magáról tébolyában; „sem helyzetünk, sem vérünk nem türhet ellentmondást“, veti közbe Kentnek vakmerő fölszólalására; első jelenetében a fönséges pátosznak oly erejével fest, hogy bámulnom kell azon művészek különcködésén, ferde fölfogásán, kik a legprózaibb hangon szólalnak meg az expozicióban, mely a műtárgy alapja, a tragédia hősének fölépitési anyagja.

Megfoghatatlan, hogy találkozik művész, ki vakmerő kezekkel nyul e bibliához, melybe nem tudott elmélyedni, melyet elégnek tartott csak fölületesen ismerni, melyet nem átallott lényegében megcsonkitani, eredeti nagyságából kiforgatni, összekuszálni, toldozgatni, foltozgatni, *furcsa ideákkal kibővíteni és megmásitani*.

Megfoghatatlan, hogy *Rossi* az oly nagy erővel, világossággal és egyöntetüséggel alkotott Lear királyt kórházi és *nyárspolgárias formában* vitte szinpadra, a koturnus értelmezése helyett, mintegy hálóköntösben és papucsban, szélütött, reszkető kezekkel, a „genre“ rajzolásnak minden mesterkélt tehnikai fogásaival; a benső helyett, a drámai tárgyiasság helyett mindent csak a külsőre forditva és irányozva, oly alaphangon beszélve és oly vigjátéki kedélyességgel föllépve, szüntelenül ide-oda tipegve, mint egy jelenkori *gyámoltalan nagyapa*.

Rossi, az első ünnepélyes szcénára magával behozza a bolondot is, kinek e helyen Shakspere nem is irt jelenetet; leülteti a trón lépcsőjére, meg-megütögeti vállát, szókat farag a bolondhoz beszélve s viszont ennek izetlen megjegyzéseket enged szájára venni, holott Shakspere ilyeket ide nem irt; mintha csak tréfálkozásról volna itt szó, melyben a bolond és egy tehetetlen agg gyermekeskedő játéka lenne a fődolog s nem egy ünnepélyes, nagyszerü aktus, melyhez fejedelmek és az egész királyi udvar hivatalosak, mely aktus *egy megrendítő tragédiának s nem egy vigjátéki familiáris kanapé-processzusnak szolgál — méltóságos, igen komoly bevezetésül*.

Shakspere-nél akar okosabb lenni az ilyen művész, pedig az alanyi érzés öntudatlan állapotából sem képes kiemelkedni.

Szinművet, egy viggal elegy érzékeny szindarabot farag Shakspere fönséges tragédiájából!

Egyik jelensége ez is a mai időknek, mely az üzletiest a művészet szentélyébe is beengedte csuszni!

És igy tesznek némely orvos-doktorok is, kik a világ lángelmü esztetikusaitól nem akarván hátrább maradni, orvostudományilag kutaszolják Shakspere-t, hogy a maguk számára elvitassák.

Ama nagy szellemek is el-eltévelyedtek Shakspere végtelen világában, hogyne a molièri orvos-doktorok, kik Shakspere-t nem a lélektan, hanem a kórtan alapján kutatják, magyarázzák.

Az esztetikusok a kerek föld költő-királyának műveit át meg átkutatva, mint buvárok leszálltak Shakspere mérhetlen mélységébe s a lélektan nagy súlyu kincseivel terhelten fölszárnyaltak Shakspere magas végtelenségébe is, hogy talált kincseikre a zománcot illeszszék, mely a szellemóriás alkotásait a közönségesebb halandók szemében is megvilágitsa, átlátszóvá, érthetővé tegye.

Mindenik mutatott egy-egy ragyogó követ a publikumnak s ráirta, hogy ez az igazi, csak ezt higyjétek; az első után légió szám jött, de többnyire más és mást állitott, melyre talán — legalább könyvéből itélve — épp Shakspere nem gondolt.

A biblia nincs ugy megforgatva és kiforgatva, mint Shakspere művei, melynek számtalan magyarázatai, elvont értelmezései összekúszálják a közönség és szinész itélőképességének, eszének gyüjtő érszálait s már-már labirintusba ejtik.

Minden szaktudomány követel magának egy-egy jókora darabot Shakspere-ből, de a legfurcsábban és legtöbbet a molièri orvos doktorok.

Pedig egyedül a lélektannak van hozzá joga, mert a mi Shakspereben e kivül van, az mind bámulatos és szaktudományilag is kitünő motiválás csak, — az általa alkotott egyénekben, hogy a lelki processzusok alatt a testiek se zökkenjenek

ki indokolatlanul a költő által készitett utról s a cselekvés, a szenvedély és indulatok, lelkiállapotok változatos hullámai közt is mindenben megtartsák az egyenletességet és mindenkor hivek maradjanak azon alkotáshoz, melyel őket Shakspere *az emberi lélek feneketlen világából* és nem *fizikai részéből* életre hivta.

Shakspere teremtő szelleme minden szaktudományt felölelt; de ő példákat, szabályokat is alkotott; az emberi lélek oly részeit emelte ki a homályból, mely előtt megdöbbenve állunk, mely fejtörésre, vitás kérdésekre nyujt alkalmat, de ha elmélyedünk belé, álmélkodva érezzük igazságát. *Ő* oly különleges tudomány, melyhez *még mindig nem juthattunk eléggé közel.*

De ő e tudományok és ismeretek tárházát, zsenijét nem a lélektan rovására aknázta ki, hanem csupán alkalmazta egyéneiben, hogy a benső lángok által mozgásba hozott külső embert minden fázisaiban (tehát betegség- és őrülésben is) az ezekről való fogalmak szerint mutassa be.

Shakspere a belső és külső embert tömörré, egyöntetüvé tette; az ő alakjai benső- és külsőjükben egyformán bevégzett alkotások, a költői teremtő erő harmonikus szépségében ragyogva és mindenben a valószinüség természetes, ellenállhatatlan varázsfényétől megvilágitva.

Az ő emberei, bensőleg és külsőleg, tegyenek bármit, történjék velök akármi, mindenkor átlátszók, mint a kristály és olyanok, hogy tüstént érezzük, miként nem tehettek másként, nem történhetett velök más és a mi történt, a mit tettek, az mind emberi s egymásból folyó igazság, *egyenletes* benső és külső processzus, melynek mozgató gépezete egyedül a mérhetlen lelkiállapot világa, az ős-erő, mely az anyaggal párosulva ezt taszitja, majd vonzza, nem pedig megforditva, mint ezt sokan patológice szeretik magyarázni, legkülönösebben Lear őrülését az anyagban rejlő mániákus betegségnek nevezvén el.

E tudósok Leart bolond vén embernek mondják és oly *kórházi* lénynek, ki már első jelenetében olyan, *„mintha csak éppen arra született volna, hogy megtébolyodjék"*. (Greguss könyve, 273. lap.)

E patológusok után indult Rossi is és csinált egy kórházi Leart a fönséges, tragikus királyból.

Ilyen embereket nem tür a szinpad, ezek kórházba valók és nem lehetnek egy tragédia központjai, s nem *költő* fejéből

származottak, annál kevésbé Shakspere-től, ki a lélek uralmát prédikálja őrültjeiben is, de *háborgással*, nem pedig *„kóros megháborodással“*.

Untalan azzal állnak elő, hogy Lear csak a testében lappangó mániákus bolondságtól hajtva osztja föl országát, holott ez annyira emberi, hogy számtalan példa van rá fönt és alant egyaránt, sőt még a nép osztálynál is.

Ily erős példát magam is idézhetek, midőn 1877. január havában *Baján* vendégszerepelvén, Kétszeri társulatánál Lear királyt is előadtam.

Másnap egy jómódu öreg földmíves állitott be sugár alaku menyecske leányával a próba alatt az öltözőbe, egy fehér pulyka, meg ehhez való zeller-csomóval salátának az öreg király szerepét játszó színész számára.

Az öreg földmíves először is azon ütődött meg, hogy fiatalabb az ábrázatom, mint a tegnapi öreg királyé volt s bizon nagynehezen hitte el mások bizonyitására is, hogy én voltam az öreg király.

E jó öreg mellé ugy odatapadt a menyecske-lány, mint éppen Cordelia a vén királyhoz a hattyudalnál, mikor börtönbe mennek.

Az öreg földmíves azt kérdezé, hol van annak a tegnapi szindarabnak az irója, mert egészen az ő történetét irta le, csakhogy egy kis fordítással, mert neki két rosz fia van, meg ez a jó menyecske lánya itt ni mellette, mint az az áldott királyné a tegnapi szindarabban.

Elmondta aztán rendes sorban, hogy öregségére békén, nyugalomban óhajtott élni két fia közt, kiket megházasitott és a vagyont köztük fölosztotta, a lányt más határba vitték férjhez, ő pedig gondolta, megmarad jó módban két fia közt.

„De bizon nem ugy bántak velem, a mint szóltak és fogadkoztak, s a mikor már nem birtam köztük nehéz sorsomat, mondá — elmentem lányomhoz, ki férjével hiven viselte gondomat; hej, bizon földönfutóvá lettem volna, mint a vén király, ha az Uristen ezt a jó gyermeket meg nem tartotta volna a szüle vén napjaira.“

Sokáig sajnálkozott aztán, mikor megtudta, hogy az a költő nem magyar és már régen meghalt, mert Pesten fölkereste volna legalább is három fehér pulykával, a miért ugy eltalálta az ő élete históriáját.

Ime egy darab példa Lear expoziciójának emberi és nem mesebeli vagy mániákus kórházi bolondos alapjára.

Shakspere bizon nem azért irta Lear királyt, hogy az őrültség kórtani vagy gyógytani tudományát fitogtassa vele, mert akkor bohózatot, vagyis tragikomédiát ir vala, mint Lear fönséges tragédiáját azzá teszik mindazok, kik elmákonyosodva, megnadragulyázva a patológusok elméletétől, a kórházi ember megérzékitése céljából indulnak ki már az expozicióban is.

Shakspere csupán annyit tesz Lear „megőrjitésében" (Greguss szava) a patológia szerint, a mennyit minden költőnek tenni kell a benső és külső (a lélek és anyag) egység szigoru megtartásával és hű kifejezéseivel, hogy az őrülést is, mint minden mást, természet- és okszerüen, az orvosi tudomány alapján is és hiven engedi lefolyni a testben szintén, nem azért, hogy mint orvos-doktor ilyent produkáljon, hanem hogy a szükségképenit, mely a lelki állapotok és tragikus szenvedélyek következése, nem pedig a testi szerveké — ugy mutassa be, amint az az életnek és emberi fogalmaknak megfelel. Nem lényeg az, a mit a patológusok után képzelnek, *melyhez a tragédiát kellene irni*, hanem eredmény, egységes alkotás még a külsőben is, és pontos, tökéletes keresztülvitele az őrülés lefolyásának, a téboly ábrázolásának.

Hogy köznapi hasonlattal éljek: nem a dolmány van a pitykéért (mint ezt Lear őrülésében a patológusok után hirdetik), hanem megforditva, a pityke a dolmányért.

Nemhogy kórházi embert irt volna Lear-ben Shakspere, de sőt oly embert, ki bensőleg, roppant szellemi erővel küzdve, nagy lelki harcok és kegyetlen tettek, események, szivmarcangoló fájdalmak közt és után sodortatik katasztrófája felé a tébolyba, melynek minden másod-harmad mozzanatában halljuk és érezzük az ép észt is, az egészséges, erőteljes és semmiesetre sem kórházi embert, ki, ha ilyen volna, már az első felvonás végén fölmondaná a szolgálatot és a második fölvonásban nem a lélek *bár háborgó* uralkodásával haladna tovább lefelé a lejtőn, hanem a testében már elejétől rejlő nadragulya csirjével, mint kórházi váz *(a ki leányát sem ismeri föl (!)* futná le pályáját 4 fölvonáson keresztül, pedig ezalatt bizon sok épeszü és éperejü dolgot kell neki a tragédiában Shakspere akaratából mívelni, amit a patológusok Lear-je nem birna el s nem tudna végbe vinni.

Nincs abban a Lear-ben semmiféle „mag“ vagy „csir“, mely a bolondot *„már az első fölvonásban előre érezteté“*, avagy mutatná.

Olyan rendes eszü és éperejü aggastyán, uriember az, hogy a meggyötörtetések hosszu során át a tragédia végén nem csak lelkiállapotbeli fölcsigázott, de fizikai erejével is, két kezében magasra tartva hozza Cordelia holttestét, és egy fegyveres szolgát, ki Cordeliát megfojtotta, megöl. Ezt nem őrjöngő, de öntudatos állapotban teszi, mint a hogy tébolyában is sokat tesz igy.

Lear nem egy kórházi eszeveszett bolond, hanem a legfönségesebb, legmélyebb és legnagyobb tragikumnak — a gyermeki hálátlanság — fölségesen szép megérzékitése lélektani alapon, bámulatos következetesség- és egységgel kivitt nagyszerü alkotása, mely tragikai komolyságát elejétől végig megtartja.

Ilyen ő még tébolyában is, mert Lear őrülésének — hogy ugy mondjam — karaktere van, mely célra tör, irányoz és a mely őrülés cselekszik is, természetesen a saját katasztrófájára; reflexiói, ha egymást átugorva is, de mind *egy tengely* körül forognak, még pedig *drámailag és nem kórházilag mozogva;* neki az őrülés, a téboly minden szimptomáiban *célja, akarata* van; soha sincs másért és sehol nem érezzük, hogy a testben rejlő mániákus kórházi rész uralkodnék rajta, vagy hogy ettől hajtatnék lejebb és lejebb, hanem mindenkor a legbensőbb, a legmélyebb lelkiállapotok viharos hullámaitól hányatva — és szenvedélyének dacossága által *cselekvőleg* és nem *szenvedőleg* sodortatik örvényébe.

A patológusok Lear-je egy sajnálatos bolond, ki koldusként jelenik meg előttünk, bolondozásaival még mulattat is bennünket és fillért dobunk kalapjába, de szánalmunk nem emelkedik a részvét magasabb fokára.

Ám Shakspere Lear-je uralkodó, fejedelmi, ki előtt meghajlunk és a kit legnemesebb, legmélyebb részvétünkkel kisérünk küzdelmeiben mindenütt, kiért remegünk, ki megrázó és lelkünk legrejtettebb jó érzését is fölkorbácsolja, ki nem koldul, de a kinek mégis a legdrágább kincsünkkel, a szív elszorulásával és forró, igaz könyeivel adózunk.

Ez Shakspere Lear-je, az izről-izre királyi; amaz, a patológusoké, rongyrul-rongyra koldusi, melynek nincs semmi joga

a tragédia klasszikus keretében és a szinpadon megjelenni, hanem a kórházba vele, hol, ha tetszik, ám nyujtóztassák ki a patológusok a boncoló kamara asztalán és mikroskoppal a szemükön, éles kacorral a kezükben kutassák, vagdalják magsejtről-magsejtre (micrococcus), csirmagról-csirmagra, idegszálakról agy- és koponyaszálakig, hogy fölfedezzék benne, mennyi bolondgomba, nadragulya és hagymáz található a vén király szerveiben, de tartsák meg maguknak a magukét és hagyják meg a szinpadnak Shakspere Lear-jét!

Oly kedvenc eszmévé vált Shakspere Lear-jét kórházi embernek elvitatni, hogy ezért Shakspere-t magát is meghamisitják, elferditik, elmagyarázzák.

E hamis prófétáknak sokan — még oly nagy müvészek is, mint Rossi — felültek, mert könnyebb és hálásabb a patológusok Lear-jét, mint a Shakspere-ét megérzékiteni.

Bámulatos azonban, hogy Greguss is elhagyta magát csábittatni a divatossá vált patológiai buvárlattól és buvároktól, midőn *Shakspere pályája* cimü könyvében Lear őrülését szintén kórházi alapon magyarázza, tanitja és hirdeti!

De még bámulatosabb az, hogy idézeteit Lear-ből ferdén értve, hamisan alkalmazza.

Kitünő szolgálatot tevő könyvében sok egyéb közt, melyek szintén meg nem állnak és Shakspere helyes értelmezésének, valamint a lélektannak is ellentmondanak, azt állitja Greguss (277. lap), hogy: Lear *„érzékeiben, eszében, saját személyében kételkedik (!), midőn Goneril rá méri kegyetlen csapását“*. 1, 4. „Leányom vagy te?“ kérdi tőle, *„mert nem hiheti, hogy szemével öt látja, fülével öt hallja (!). Majd önmagát nem leli föl“ (!)*, midőn igy szól:

„Ismer itt valaki?
Hisz ez nem Lear! Igy jár Lear?
Igy beszél“, stb.

Mily nagy eltévelyedés a patológia sötét kamarájába a lélektani tudomány tiszta, világos medréből?!

A lelkiállapotbeli és gyermeki kegyetlenség fölött való megbotránkozás keserü, gúnyos, fagyos szavát, hangját, kifakadását — testi, szervi, érzéki hibulásnak tartani.

Ez idézet minden szava ellentmond Greguss állitásának, mely mint kórházi beteget, a molièri tudósok paciensét akarja

a lelkében, szivében, *érzési-* és nem *érzékeiben*, *tragikussá* és nem *beteggé* tett Lear királyt bemutatni.

Épp az bizonyitja és mond ellent Greguss állitásának, hogy az idézett helyen Lear igen ép eszü, sőt önnönmagán uralkodni is biró egyén, — tehát nem beteg — midőn a lovag, ki kötelességből nem hallgathatva tovább, figyelmezteti a királyt, hogy Gonerilnél nem ugy bánnak vele, mint megilletné, és erre Lear igen bölcsen, igen józanul ezt feleli:

„Saját tapasztalatomra emlékeztetsz. Igazi kiszámolt hanyagságot vettem észre most legutóbb, stb. Majd végére járok.“

Ha Lear már itt az, és olyan volna, a kinek és a milyennek Greguss könyve állitja, nem vette volna észre az „igazi kiszámolt hanyagságot“, nem tudna hivatkozni saját tapasztalatára és nem volna képes *akarni*, hogy végére járjon a sértő bánásmódnak.

Erre kevés idő multán jön a betegséget szinlelő Goneril, ki homlokát kendővel köti be ürügy gyanánt, hogy kikerülje apja elfogadását; Lear ezt megérti és szenved is a leánya által ily módon rámért csapás alatt, de magát fékező türtőztetéssel (tehát igen józanul) elfojtja e fölötti fölháborodását, elébe siet és a tapasztalt sértéseket, melyekre már szolgái is figyelmeztetik s melyet épp ezért is nem türhet és hallgathat el *az ország fölosztásánál a király név és címeket magának megtartó fejedelmi agg*, — megtámadólag ugyan, de magát tüstént fékezve, inkább a gúny, mint harag hangján kezdi szemére hányni Gonerilnek, mondván: „Nos, nos lányom? Mit keres e párta fejeden? Ugy látszik, egy idő óta igen komor vagy.“

A ki a Greguss által idézett e helyen ily józanul tud beszélni, de föl is ismeri, meg is nevezi leányát, az, ugy hiszem, nem lehet bolond, nem lehet érzéki s olyan kórházi beteg, hogy valaki azt állithassa róla, miként *„sem leányát, sem magát nem ismeri föl“*.

De hiszen maga Goneril bizonyit legjobban Greguss ellen, midőn az idézett helyen ezt mondja atyjának: *„óhajtanám, hogy józan eszeddel* élnél, *melyel áldva* vagy, s vetkeznéd le ezen szeszélyeidet“, stb.

Tehát csak szeszélyeket mond Goneril is, a ki különben ráfogásokkal él, csakhogy igazolja kegyetlen bánásmódját: okokat keres és nem találva, mindent ráfog apjára, *de a kór-*

házi betegséget még sem, pedig inkább megtenné a saját érdekéből és céljából, *mint Greguss könyve teheti.*

Miért kegyetlenebb Greguss még Gonerilnél is?!

Bizony itt még nagyon ép eszü ember Lear, nemhogy, mint Greguss könyve mondja: „*nem hiheti, hogy szemével leányát látja, fülével öt hallja*“ (!).

Nagyon is látja és igen jól hallja, de persze nem a betü, hanem a szó és az érzelmek mély értelmü jelentőségében. Lear nem érzékeiben kételkedve s *megháborodva* teszi e kérdést: „Leányom vagy te?“ hanem a sértett, a gyermekétől leckéztetett apai érzelem és lélek méltó háborgásával, fölindulásával, a leányát megszégyenitő gúnynyal, melyet Goneril is csak szeszélynek nevez, t. i.: Leányom vagy te, hogy igy szólhatsz hozzám, igy leckéztetsz? Lear az, kihez igy szólhat valaki, nemhogy saját gyermeke? avagy Lear nem volna már Lear?! stb. Nem lehet találóbb, röviden szabott visszautasitó felelet Goneril szavára, mint Shakspere-é, mely lelki állapotbeli s nem érzéki helyzet és mondat, mely a lelki háborgás maró gúnyja, mely kellő egyenes szókat nem találva, élesen metsző *képletes* kérdésekben nyilatkozhat legméltóbban, legsujtóbban.

A farkas arcu, kegyetlen szavu Gonerilnek a még visszafojtott érzelmek és indulatok árjából, a keblet kitörésre izgató hullámokat fékezve, öntudatos gúnynyal felel: „*Neved, szép uri hölgy?*“ ezt kérdezvén tőle tovább, hogy leányát megszégyenitse (nem pedig, hogy föl nem ismerné), s midőn *e remek pszihológiai próbák* után látja, hogy Goneril kegyetlensége nemhogy alább szállna, sőt fokozódik, de végre e szavakkal: „Engedj azért óhajtásomnak, a ki különben a mit kér, *elvenni kész*“ — már nyilt szakadásra, kitörésre fajul Gonerilnél, — Lear a leláncolt indulatokat szabadon bocsátja és iszonyu átkot szórva Gonerilre, ott hagyja az elfajult hálátlan gyermeket, — bizony teljes ép erővel és észszel, öntudatos, de háborgó lélekkel, nem pedig magát és leányát föl nem ismerő állapotban, melynek e helyen minden szó és tett nagyon is világosan, kézzelfogható igazsággal ellent mond. Hiszen e jelenet után, melyben Greguss már „*megörjíti*“ Leart, mikor elment Goneriltől, maga Lear mondja még:

„Irgalmas ég! ne hagyj megtébolyodnom,
Észméletem ne vedd el: *nem szeretnék*
Megtébolyodni.“

Nos, beszélhet igy Lear, ha Greguss szerint már előbb megőrült?

Pszihológiai állapotok ezek a legfelségesebb drámaisággal, nem pedig patológiai tünetek testi, szervi meghibulással.

Learnek Cordelia ellenében oly hirtelen előtt nyila egyszersmind Lear keblét is megsebzi, ott hordja ő saját fegyverének élét maga-magában és a sajgó sebet már második jelenetében látjuk, mikor a bolond után tudakozódva az egyik lovag ezt válaszolja: „Mióta legifjabb asszonyunk Frankhonba ment, a bolond egészen elemészti magát bújában.“ — Lear találva érezvén magát, hirtelen elnémitja a lovagot:

„Ne többet erről. Magam is észrevettem“, — mondja.

A mi lelkünket bántja és szivünknek fáj, arról a mint magunk sem szeretünk beszélni, épp ugy hallani sem akarunk róla.

Lear megbánta tettét, de jellemével nem fér össze ezt nyilvánitani, annál kevésbé pedig, mert meg is esküdött rá és királyi méltóságát, cimeit, melyeket magának megtartott — erősen érzi és folyton érezteti, mely érzetében a megbánást kerüli és csak akkor teszi ezt, midőn már minden elveszett benne, maga az ember is, midőn végzete a tragédia végén ismét összehozza a kitagadott Cordeliával.

Mielőtt Lear második jelenetében föllépne, Goneril igy szól:

„— — — — — A bohó agg!
Folyvást szeretné *érezteni súlyát*,
Melyet már elvetett.“

Lear csakugyan érezteti királyi súlyát, ugy lép föl itt is, mint a ki parancsol és uralkodik:

„Percig se kelljen várnom az ebédre!“ kiált és türelmetlenségében ide-oda zaklatja lovagjait, kik alig birnak sokféle parancsának hirtelen eleget tenni.

Az első jelenet erőszakossága, most már a türelmetlenség fokozatával is jelentkezve, igy köttetik össze a második jele-

nettel, mert itt már benső, elfojtott érzelmek sajognak; az elsőben az indulatok féktelen rohammal törnek kifelé, a másodikban a Cordeliával történt esetből kapott sajgó seb és a rövid időköz alatt Goneriltől tapasztalt hidegség, egy vészes sejtelemmel párosulva, a kebelben visszafojtatnak; igy, a mi az első jelenetben kifelé tör, itt befelé fordul.

A lovag, Goneril föllépése előtt igy figyelmezteti Leart:

„A kötelesség nem enged hallgatnom, midőn nagyságodat megsértve gondolom.“ Azt mondja erre Lear, hogy:

„Saját tapasztalatomra emlékeztetsz. Igazi *kiszámított* hanyagságot vettem észre most legutóbb, (ezt már csak maga-magának mondja) mit én inkább féltékeny furcsaságomnak kivántam tulajdonitani, mint szántszándékos udvariatlanságnak.“

Tehát már maga-maga előtt mentegetni igyekszik e jelenetben azt, a mit az elsőben nem tett volna, sőt már féltékeny furcsaságnak akarja tulajdonitani a sérelmeket is, melyeket még előbb el nem ismert volna; inkább visszafojtja magába az e fölött támadó érzelmeket és igyekszik elodázni a dolgot, melyen már kisérete is megbotránkozik.

„Majd végére járok“, mondja, pedig nem igy tesz Goneril föllépésekor, kitől *előbb sokat elhallgat, mielőtt méltán kitörne.*

Learben a lelki processzus már megindult és ezt ő Kent, meg a bolonddal való kedélyeskedésbe akarja fojtani, temetni; de a vig gyerkőce „keserü bolond“ lett és ettől vig tréfák helyett keserü igazságokat kell hallani; korbácsot igér neki (de nem a betü értelmében véve, mint Rossitól láttam, ki egy vékony kis gyermek-rájtpájcslival csapkodva a bolondot, a szinpadon föl s alá kergetődzött vele a *fejedelmi Lear*, mintha csak lovagjai- és szolgáinak akarna cirkuszba való produkciót csinálni), de azért folyvást enyeleg a bolonddal és keserü igazságait számba sem véve (mert hisz ez már ugyis nyomja az ő lelkét), a bolond ötleteire *minduntalan figyel* és szivesen hallgat.

Amint Goneril föllép, ennek szokatlan magaviseletére a vészes sejtelem mind jobban fokozódik Learben, mely sejtelem még inkább tépdeli a keblében elfojtott sebeket:

„— — — Mit keres e párta fejeden?“ (A betegség, a fejfájás szinlelésére felkötött kendő.)

„Ugy látszik, *egy idő óta* igen komor vagy“, — e szavakkal szólitja meg leányát, a visszafojtott érzelmekbe vegyült hangokon, melyekből az iszonyu sejtelem célzatos szemrehányása emelkedik ki leginkább.

Nevezetes és méltó a följegyzésre, hogy *Rossi* e jelenetben Goneril szinlett betegségét, melyről előbb maga is szól, és a fejfájást jelző kendőt a fejen, melyet Lear csipősen pártának nevez, Goneril *kòmorságában* és e komorságból származó homlokráncokban (!) kereste; Gonerilhez lépett és mutatóujjával megpiszkálta Goneril homlokát s igy kérdezte tőle, hogy „mit keres e párta fejeden?“

Ez a müvész szükségtelennek tartotta Goneril és az udvarnok közt folyó előbbi jelenetet elolvasni, mikor Goneril igy szól az udvarnokhoz:

„Ha a vadászatról visszatér, tagadj el,
Mondd, hogy *beteg vagyok*.“

Amint Goneril apjával szemben szokatlan külső magaviseletének leckéztető szavakkal, bántó szemrehányással kifejezést is ad, Lear nem talál szókat lányának ily vakmerő és váratlan föllépésével szemben, keble a hitetlenség mély ámulatában összeszorul, s a gúny keserüségébe mártott érzelemmel képletesen kérdezi Goneriltől:

„Neved, szép uri hölgy?

Ezzel Gonerilt vakmerőbbé teszi a szemrehányások kifejezésében, melyeket először csak Lear kiséretére szór, de végül az apát kárhoztatja érte és akaratát apja fölé helyezvén, *leveti álarcát*:

„Engedj azért óhajtásomnak, a ki különben, *a mit kér elvenni kész*“ mondja, és e szavakra Learben az eddig elfojtott érzelmek, a rettentő sejtelmek valósulásával egyesülve, a lélek feneketlen mélyéből meginditó fájdalommal törnek ki, — a

viharhoz hasonló erővel szólal meg benne minden érzelem egyszerre, mely utjában mindent elsöpörni fenyeget;

„*Jaj annak, a kit késő bánat ér!*“

kiáltja a végtelenségbe, és szabadon ereszti keblének marcangoló furiáit; borzasztó átkot mond Gonerilre, melynek nincs párja a szinpadon s mely a Leart előadó müvész-összes fizikai és szellemi erejét igénybe veszi s aztán elsiet kiséretével; de alig lépi át a küszöböt, értesül, hogy 100 lovagja közül — kiket az ország-osztáskor magának fönntartott — 50 el van csapva; visszajön, e bánásmód és hatalma sulyának elveszitése fölötti érzetében könyekre fakad, majd e könyek miatt maga-maga ellen támad s végre azon fenyegetésekkel, hogy másik leánya (Regan) ezért boszut fog állni s hogy a hatalmat, (királyságát) melyet Goneril már örökre letettnek hitt, ujra fölveszi, — eltávozik.

Goneril gyorsan értesiti Regant a történtekről, levélben fölhivja, hogy hasonlóan tegyen ő is; majd, nem bizván nővérének erélyében, bátorságában, ő maga is elmegy Reganhoz.

Lear az átok-jelenet után egy rövid szcénában (melyet a szinpadon ki szoktak hagyni) maga-magában töprengve, magát vádolja, hogy méltatlanul bánt lányával, Kentnek meghagyja, hogy csak arról beszéljen Regánnak, miről ez a levél után kérdezni fogja, — tehát hogy a látottakat ne emlitse; Kent eltávozik a levéllel s Lear lelki tépelődéseibe merül.

„Levetközöm természetemet“,

mondja, majd ismét emlékezetében fölháborodva igy szól:

„Ha visszavenném ismét — erőszakkal“ (t. i. a királyságot)

meg ujra elkeseredve ily szókra fakad:

„Hálátlan szörnyeteg!“

végre a lelki tusában rémülettel kiált föl:

„Irgalmas ég, ne hagyj megtébolyodnom,
Eszméletem ne vedd el: nem szeretnék
Megtébolyodni.

Oly lelki vergődés ez, mely előre sejteti a következő nagy küzdelmeket és Learnek e küzdelemben való elmerülését.

A bolond, Leart mintegy előkészitve, azt mondja Reganról: „Izről-izre oly hasonló lesz másik leányodhoz, mint vackor a vackorhoz“ és valóban igy is van. Regan és Cornwall — ki a nemes és jó természetü Alban fejedelemnek egészen ellentéte — kitérnek Lear elől, nincs annyi vakmerőség Reganban, mint Gonerilben; az ügyet házon kivül akarják elintézni s Gloster lakába sietnek.

Lear nem találván Regant oda haza, utánok jön Glosterhez; *csak különösnek* mondja, hogy hazunnan elmentek s követét (Kentet) nem küldték vissza, de a gyötrő sejtelem itt is föltámad benne, azonban elakarja fojtani, mert most már irtóztatóbban gondol a valóra, ha Regan sem lenne jobb Gonerilnél.

Kentet kalodában látja lezárva, s mig e bántalom fölött vitába elegyedik Kenttel, magát mérsékelve mondja:

„Nem volt szabad azt tenniök, nem tehették,
Nem akarhatták. Ez több mint gyilkolás,
A tiszteletet ily durván sérteni.“

Inkább fölteszi, hogy e szégyennek Kent volt az okozója; de a mint ettől a dologról értesül, kinos gyötrelemmel mondja:

„Óh, mint dagad föl e görcs szivemig.
Le sorvadás, le lázadó bú!
Alant az elemed.“

Lear Regannal szemben fékezni akarja természetét, mert Goneril ellen szövetségesül szeretné megnyerni.

Bemegy a házba, hogy a durva sértésről, mit követe ellen elkövettek, nem *elégtételt*, hanem *fölvilágositást* szerezzen; maga lép a házba csak s kiséretének maradást parancsol, nem akar tanukat a Regannal való összejövetelnél; Lear óvatossága meglepő itt, valamint azon lelki erő is, melyel oly sokáig igyekszik természetén uralkodni; már itt meggyőz bennünket az ő *fizikai és szellemi* nagy erejéről, melyel a következő hosszu küzdelmeket, egy tragédiában sem látható ily óriási külső és belső harcokat elbirja.

(Hogyan lenne képes ily tusákat egy kórházi szélütött testü, reszkető kezü, alélt öreg elviselni? Hisz ily embernél a szellem is elbénult már!)

Regan és Cornwall, éppen mint azelőtt Goneril, betegséget, fáradságot szinlelnek és nem akarják magukhoz bocsátani Leart; megszégyenitve, ingerülten jön vissza a csarnokba és

elpártolást, lázadást emleget; Glostert visszaküldi jobb válaszért, de Gloster Cornwall herceg *heves* természetét emlegeti s mintegy óva inteni akarja Leart, hogy kerülje ki e heves természetet, ő maga sem mervén az izzó herceget háborgatni.

Ez Leart kihozza sodrából és a magára erőltetett egyensúlyból kibillenti; nem tudja türni, hogy *ő ellenében valakinek heves természete legyen;* e fölötti erőszakosságában oly indulatba jön, hogy már alig fékezheti magát s bár megpróbálja vérét, leheletét lehüteni s okot keres az elnézésre, a türelemre, midőn igy szól:

„— — — — — Meglehet,
Nem jól van, a betegség hanyagol
Minden szolgálatot, mire az egészség
Kötelezve van. *Mi*, nem vagyunk *mi* többé,
Mikor a természet elnyomatva lévén
A testtel a lelket türni kényszeriti.
De fölhagyok. Tán hirtelenkedém,
Midőn *a kedve-csökkent* (hát már nem heves?) beteget
Ép embernek veszem.“

Azonban Kent láttára kétszeres erővel támadnak föl benne az elfojtott indulatok; oly erélyel, oly tomboló hatalommal követeli, hogy jőjjenek ki és hallgassák meg, hogy Gloster megrémülve engedelmeskedik és Regan Cornwall is a mintegy ujra föltámadt királyi hatalom előtt meghajolnak s Kent lábairól a kalodát gyorsan levétetik.

Cornvall nyájasan üdvözli Leart, Regan pedig igy szól hozzá:

„Örülök, hogy látom fenségedet.“

Ez az engedelmesség és nyájasság Leart lecsillapítja, maga is örvend neki s ezt a következő mondatban mélyrehatható jelentőséggel akarja Regan szivébe, emlékezetébe vésni:

„Hiszem, Regan, azt hinni *van okom.*
Ha nem örülnél, *válópert kezdenék*
Anyád sirjával, mert hűtlent födöz.“

Regan mézes szavakkal teszi azt, a mit Goneril éles fulánkkal, „*farkas-arccal*“ tesz, türelemre kéri Leart, de nénjét apja ellenében mégis mentegeti, mert hiszen ő is azt szeretné, a mit Goneril, csakhogy nincs elég bátorsága hozzá, — mig apjának szelid hangon ilyen tanácsokat ád:

„Ó, te már öreg vagy,
Természeted határa szélein jár,
Neked már jó tanács kell, mely vezet!“

Lear a megtestesült türelemmel veszi Regan cukrozott mérgét, mert fél, hogy nem birja Goneril ellen boszura kelteni; folyton átkozza Goneril tettét, hogy Regan előtt ezzel is befeketitse, de mindezekre Regantól azt a választ kapja, hogy térjen vissza Gonerilhez s végre még azt is, hogy mondja, miként megbántotta őt.

Ez a jelenet egyike a legnagyszerübb momentumoknak e tragédiában. Az apa kérjen bocsánatot gyermekétől! És erre a másik gyermek unszolja az apát.

Lear roppant lelki erővel elnyomja e fölötti fölindulását és a bozasztó meglepetés iszonyu ámulatában szótlanul áll, hogy ily gondolatra mit is feleljen.

Mint egy orgyilkos éles késsel hasitott Regan az apa szivébe, kinek igy megalázott lelke alig képes illő szót juttatni a fájdalom- és szégyentől reszkető ajakra; példa gyanánt állitja magát Regan elé és eljátsza neki a *bocsánatkérés szivrázó szcénáját:*

„— — — — — — Bocsánatát
Kérjem? — — — Figyelj csak, mint fog *illeni*
A házi rendhez? — — — Drága lányom, én már
Öreg vagyok; megvallom: csak teher
A vén kor, ime térdimen könyörgök,
Juttass nekem ágyat, tápot és ruhát!“

Ezt a megbántott apai méltóság önérzetében oly maró gúnynyal cselekszi, hogy minden sziv elszorul bele és láttára forró könyek tolulnak a szemekbe; erre még Regan is megindultnak látszik és igy szól:

„Ne többet, jó sir. Ez *csúf tréfaság.*“

S midőn ismétli, hogy térjen vissza Gonerilhez, Learben az előbb elfojtott kinos érzelem dühösségbe megy át és az átkot még nagyobb vadsággal fokozza:

„Dög-pára szállj rá,
S verd bénasággal ifju csontjait“,

mondja Lear Gonerilre, ezzel egyszersmind Regant is meg akarván győzni, hogy lássa, mily ürt ásott Goneril maga és ő közötte, s hogy mily képtelenséget kiván Regan tőle.

Lear itt is eltéveszti a célt, túl lő azon, mert Regan ez átkozódásra inkább elborzad atyjától, mintsem pártjára állna, pedig ezt akarná Lear.

Regan apja átkozódására iszonynyal kiált föl:

„— — — — — — — — Egek!
Ha fölindulsz, majd rám is ezt kivánod!“

E szókra Lear ujra visszakapja lelki erejét és magát türtőztetve csöndességgel mondja:

„Regan! terád nem száll átkom soha.
— — — — — — — Az ő tekintete
Vad; de a tiéd vígasztal és nem éget.“,

igy szól szeliden, teljes atyai jósággal, gyöngéden, de célzatossággal emlékeztetvén Regant a gyermek tisztére s a jegydijul kapott fél országra; Regan ezt türelmetlenül hallgatja és tárgyára visszatérvén, elutasitó hangon mondja atyjának:

„— — — *Jó* sir, beszéljünk
Most a dologról.“

Ekkor harsona szól s a Learrel gorombáskodó udvaronc föllép, kit sietve követ Goneril, félvén, hogy talán későn érkezik a hajlékonyabb természetü Regant atyjuk ellenében való ellentállásában megtartani.

Már az udvaronc láttára fölforr Learben a düh, mely Goneril megjelenésére még fokozódik, de ezzel szemben tehetetlennek érezvén magát, az istenekhez fordul, hogy közelgjenek és vegyék pártfogásukba ügyét; Gonerilnek mintegy lesujtólag csak ezt mondja:

„Nem szégyelsz e szakállra nézni?“

s azt hiszi, hogy ezzel Regant visszariasztja nénjétől, de Regan, siet Goneril üdvözlésére, kivel melegen kezet is szorit. Lear elszörnyedve kérdi:

„Ő Regan, te még illetheted kezét?“

mire Goneril veszi át a szót, ki *e pillanattól kezdve uralkodik a helyzeten és Reganon*, kit erélyesebb ellentállásra és kegyetlenebb bánásmódra ösztökél; már a szavakban sem válogatósak, sőt gorombasággal illetik atyjokat:

„— — — mivel bántottalak meg?
Nem mindig bántalom, mit méltatlankodás
Annak hisz *s balgatagság* ugy nevez“,

igy szól Goneril igazi farkas-arccal, mire a vérig bántott Lear csak e szókra tud fakadni:

„Feszült bordák, nem dőltök össze még?“

De mintegy tettre akarván izgatni maga-magát, emlékezetébe hozza, hogy követét kalodába zárták és e miatt Regan és Cornwallra támadt, de Regan most már Goneril jelenlétében vakmerőbb lesz, szivtelenebbül is viseli magát; kimondja, hogy *fél kiséretével* most csak menjen vissza Gonerilhez, mert ő házkivül van s illendően nem fogadhatja el; Lear azt mondja, hogy inkább Cordeliához megy szolgaként koldulni tőle nyugbért. Goneril pedig már annyira megy a kegyetlenségben, hogy lelketlenül dobja oda e borzasztó szót:

„A mint tetszik!“

Erre a kétségbeesés szörnyü hangján tör ki Lear:

„*Ne tébolyits meg, kérlek, ó leány!*“

mely egész valóját megrenditi, de rögtön visszatartja föllázadt indulatait és az ép lélek jelenlétét bizonyitó fenséges önuralkodással még egyszer és utóljára megfékezi szenvedélyének minden elemeit s az érzelmeknek egy megkapóan szép átmenetével mintegy örök búcsú-gyászdalt rebeg Gonerilhez:

„Nem akarlak háborgatni, gyermekem,
Élj boldogul. Mi nem találkozunk,
Nem látjuk egymást többé.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
— — — — *rólad nem regélek*
A fönn birói széket ülő Jupiternek!“

(A Greguss szerint már *előbb* őrült Lear beszélhet, tehet-e igy?)

Ezzel Reganhoz fordul ujra és a türelemben oly messzire megy, hogy leányaival alkudozásba bocsátkozik az ország osztásnál kikötött jogai fölött; midőn végre ezek egymást a kegyetlenségben túlhajtva, már 25 lovagot sem akarnak neki hagyni, sőt kevesebbet sem, Regan pedig még

az egy lovagot is fölöslegesnek tartva, konokul mondja apjának :

„Mi szükség egy ?“

a mire Lear hirtelen és magánkivül *(nem pedig, mint egyik Lear-előadótól láttam, fájdalmasan fölkacagva és környezetének karjaiba hullva, tehát csak idő lefolyás után)* (!) leányaival riposztirozva, a lelki állapotbeli helyzet folytán közvetlenül, nagyon rögtönösen és oly gyorsan, oly visszautasitólag, a gyalázatot lejebb és lejebb való licitálást oly torkukba fojtani akaró heves kitöréssel kiált rájok, hogy egy pillantással sem késik a szókkal, nemhogy ájuldoznék, fölkacagna és időt hagyna magának a türelemre, mondja :

„Ne szóljatok szükségről ! A legaljasb
Koldus is, bár teng, *bir fölöslegest.*
— — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — A mi
Valódi szükség ! — Ó egek, türelmet !
Türelemre van szükségem.“

(Itt van helye a fölkacagásnak.)

De e türelmet már nem birja kebelén urrá emelni ; előbb forró könyei erednek meg és férfiui arcát bemocskolják, majd szidalomra gyulad, boszut emleget és oly dolgok véghezvitelével fenyegetődzik, a *„miken megrendül a föld“*, de a melyeknek még maga sem tud nevet adni ; eltagadja könyeit, hogy inkább százezer darabra törjék szive, mint sirjon, de az elfojtott könyek már nem férnek az oly rútul megmarcangolt szivbe ; bő forrás lesz e könyözönből, mely egész áradattal tör föl a mélyből, hogy örvényes hullámaival elsodorja a lelki erőt, szellemet s magával ragadja az észt is ; ez ember fölötti kinok lelki harcában, az egymást görcsösen fojtogató érzelmek és indulatok közt rémülten sikojtja el magát :

„Bolond ! megőrülök !“

És az oly hatalmas király könyei záporát szegény bolondja keblére öntvén ki, ezzel és Kenttel távozik a *„a természetből kivetkezett banyák“*-nak nevezett lányoktól.

Éj van, vihar közeledik, s a szivtelen leányok kaput záratnak atyjuk előtt, megtiltják Glosternek, hogy a királyt visszatartsa, pedig ők is Gloster vendégei.

„Ah! itt az éj, a szél vadul forog,
Mértföldnyire is alig van egy bokor“,

mondja Gloster, hogy atyjok iránt könyörületre inditsa e lányokat, de Regan embertelenül parancsol Glosterre:

„— — — Makacsnak legjobb mester a baj,
Melyet magának szerzett,
Akaratos ember önkárán okuljon.
Kaput kell zárni!“ —

mondja és a növekvő vihar elől Gonerillel a házba vonul.

Lear beléveti magát a viharba, versenyt fut a fergeteggel és üvöltő szélvészszel, melyet túl szeretne kiáltani; a természet kavargó vad orkánja, külső képe Lear benső háborgó oceánjának!

Hasonlithatlanul áll e szcéna a maga borzasztó szépségében a szinpadon; — valódi égre törő és az istenek magasságába emelkedő drámai szituáció!

Mily helytelenül cselekszik Rossi, a ki Learben e helyen *átöltözik* egy szürke domino-féle hábitusba és valóságos ballet-piruettel mint orsó maga körül megfordulva perdül be és a szin közepén egy „stellungot“ csap!!

Láttam olyan Lear-előadókat is, a kik pedans, kimért léptekkel jönnek be e jelenetben a szinpadra.

Az átöltözködésre sem idő, sem hely nincsen itt, s még ha volna is, *Lear lelki állapota nem engedné azt;* hisz alig hogy bolondja keblére önti könyeinek omló árjait, ujult erővel, *közvetlenül, föltartóztathatlanul rohan a viharba;* ember és bokor sincsen e tájon mértföldekig, mondja Gloster, hát hol veszi itt Lear a más öltözetet és a rendezők az erdődiszletet?!

Kent és a bolond alig érik utól, ő pedig ily lelki állapotban csak nem jön arra a gondolatra, hogy mielőtt a viharba menne, más ruhát (talán az eső- és sárhoz alkalmasabbat) öltsön magára? Miért nem hoz be már magával esernyőt is?!

Mily komédiás-szerü itt az átöltözködés! Hát még a ballett-piruettel való szinpadra beperdülés?

De a besétálás is rosz, mert ez nyugodtabb lelki állapotot jelez, holott Lear ettől oly messze áll, mint egyik világ a másiktól.

A viharhoz hasonló vadsággal fut, rohan ő a földeken, mintegy villám-szárnyakon száll és kiált összevissza minden irányban az elemekhez, midőn a szélvész hátán jövé ezt mondja :

„Fújj, szél, szakadj meg, fújj dühöngj,
— — — — — — — — — — — —
— — — — Világot rengető villám, döngesd laposra e kemény
Kerek világot“, stb.

s majd a széllel, majd meg a villámmal társulva rohan ideoda a végtelenségbe ; a természet romboló vadságával párosul itt Lear benső vadsága, mely összes erejével, a legyorsabbb közvetlenséggel tör utat kifelé ; e jelenetet ellenkezőleg játszva, Leart minden fizikai és szellemi erő nélkül egy gyámoltalan öregnek véve, — a görcsös fájdalmak az ilyen Leart már itt megsemmisitenék, nem birná tovább és a tragédia már a harmadik fölvonás elején gyarló véget érne. Egy kezdő esztetikus, könyvében kiakarván Shaksperet javitani, a ki Leart őrjöngéseiben e szókkal festi külsőleg is :

„— éppen most ment el.
Őrülten, mint *a földült tengerek* . . . . . .“

azt mondja : *jobb*, ha Lear *elmerengéssel, lassan besétál a szinre*, mert ha ugy jön be, a mint Shakspere szerint egy Leart játszó színész jött be, t. i. *földült tengerekként* vihar-háborgással, hát akkor tovább és kifutna a szinről ! Ezt ugyan éppugy megtehetné, ha nyugodt lelkiállapotu professzoros meditálással sétálgatna be, csöndes, pedans diskurzust folytatva az elemekkel, eső, szél, villám és mennydörgésekkel, s mikor elvégezte mondókáját, a szinfalak közé menne, majd egyik szinfalt megkerülve ismét bejönne, hogy a Bolond és Kenttel, meg Tamással diskuráljon egy kicsinykét, már t. i. a mint az illető fiatalos esztetikus ezt a csodabogarat, ezt a szcenikai abszurdumot gondolja.

Lear a tragikus lejtő magasságát a vihar jelenetében éri el ; eredeti dacossága, erőszakoskodása, hirtelen lobbanó indulatossága, féktelen szenvedélyessége — természetesen itt, az elemekkel való harcában sem hagyja el, mindenütt és folyton

nyilatkozik ez, még akkor is, midőn a tragikus lejtőn (Edgar megjelenésétől) már lefelé rohan, de természetesen mindig fogyó, mindig kisebbedő szellemi és fizikai erővel, mig végre az utolsó momentumban egy végső nagy föllobbanás után, kialszik életvilága.

A természetből kivetkezett lányok által ugy meggyötört apai kebel fájdalmai Learben óriási erőt fejtenek ki a vihar-jelenetben is.

Hatalmas és királyi még itt is, mintha magát Jupitert személyesitené, midőn az elemeket majd biztatja, majd ismét ellenök támadva, végre mintegy az emberiség büntetésére akarná felbősziteni.

A világot rengető villámok és mennydörgések közt igy szól:

„Bőgj, a hogy birsz, hullj zápor, tüz okádj!
Titeket én nem vádollak elemek
Kegyetlenséggel. Én nektek soha
Nem adtam országot, nem hittalak
Lányaimnak, nem tartoztok szót fogadni.“ Stb.

(Hát meditálás ez, elmerengés?)

De csakhamar más indulatba csap által és az elemek ellen is föltámad:

„És mégis szolgalelkü udvaroncnak
Kell hogy nevezzelek, kik elfajult
Két lányaimmal frigyesülve, áldz
Hadat viseltek egy fej ellen, a mely
Agg és fehér, mint ez. — Ó ez gyalázat!“ —

e szókkal féktelen vad dühében az egekre tör! (Ime az akció, — a dialog a monologban!)

Ettől kezdve és e jelenet után indul meg Learben a fizikai és szellemi erő hanyatlása, mely ezután csak föl-föllobbanó mértékben mutatkozik és soha többé nem bir együttes erejü teljes közvetlenséggel és folytonossággal jelentkezni; csendes kifejezésü reflexiókba mélyed, mely állapotból most már csak *kivülről jövő benyomások* rázzák föl, de ezek is csupán rövid ideig tartó, szaggatott kitörésekben nyilvánulnak.

A lélek feneketlen mélységébe száll le szellemvilága és az elme lassanként elborul, *csak elborul és egészen soha sem vesz el az örületben;* inkább tébolynak vehetjük és kell is vennünk Lear őrülését, melyben a szellemnek egy-egy ép szikrája mindenkor ki-kivillan.

Vannak, a kik *hóbortnak* nevezik e *tébolyt;* ezeknek fogalmuk sincsen Learről, Shakspere tragédiájáról.

A hóbort vigjátéki és nem tragikai kedélyállapot következménye, mely nem megdöbbentő, nem mély részvétet keltő.

A hóbort egyik külső sajátsága az is, hogy nem rejtőzik el, nem fut a magányba, a természet világába, hanem emberek között marad, utcákon jár és gyerkőcök tréfájára szolgál.

E tragédiában Shakspere a hóbortot Edgarban állitotta elő, — Lear előadója és kritikusa tehát ne téveszsze össze Lear tébolyát Edgar hóbortjával.

Lear az ő tébolyában elfut az emberek közül, csak Edgarral akar maradni, mert ezt sorsosának véli és ebben szövetségest képzel találni lányai ellenében; de amint Edgar elmarad tőle, Gloster és Kent mellől is ujra a végtelen magányba szalad.

Midőn Lear reflexióiban minduntalan tárgyára — leányai hálátlanságára — tér, egyszersmind siet szabadulni is e szuró fájdalmaktól; azt mondja, hogy:

„— — — — Ez uton őrülés van,
Ne többet erről, ezt kerülni kell.“

(Tehát még itt sem őrült, annál kevésbé bolond vagy hóbortos.)

Gondolatait más irányba igyekszik vezetni; saját sorsának kemény állapota a házatlan szegénység és nyomorfiak szenvedését először juttatja eszébe, kikre eddig nem gondolt; ezeknek sorsa iránt részvétre gerjed és oly erkölcsi elvek vallására inditja, a minőket azelőtt ő sem gyakorolt:

„— — — — Fényüzés
Vedd ezt a gyógyszert; tedd ki magadat,
S türd, a mit türnek a nyomor fiai,
Hogy köztük elszórd a fölösleget
S mutasd meg, hogy van égben még igazság!“ —

igy szól és vad indulatosságából az emberiség szeretetébe merül.

Ekkor lép föl Edgar, ki hogy magát az emberek előtt ismeretlenné tegye és elfogatását kikerülje, egy nyomorult koldus bolondozó alakját veszi föl; a mit előbb Lear képzeletében a szenvedő mezitelen emberekről maga elé varázsolt, azt egész szörnyü valójában megtestesülve Edgarban látja maga előtt; a mit Lear lelki szemével lát s a mire mély részvéttel gondolva, benső világában elmerül, az most hirtelen, egész vad ridegségében mintegy elébe toppan.

Lear szemei a mezitelen emberre merednek, egész lényében rátapad Edgarra, mintha csak képzeletének tárgya, a nyomor, valóságában megtestesülve ugrott volna szeme elé.

Leart Edgar megjelenése (egyik külső benyomás) kizavarja pillanatnyi csöndes elmerüléséből és visszavezeti tragikai fonalához; Edgar külső nyomora az ő benső sebeit, „*szuró fájdalmait*“ keltik föl ismét és ujra a hálátlan gyermekekre irányozzák gondolatait.

Első megszólításában ily kérdést intéz Edgarhoz:

„Két leányodnak adtad mindened.
S most erre jutottál?“

E kérdésbe az előadónak sok fájdalmat és részvétet is kell vegyiteni, hogy a lélektani átmenet természetes, igaz legyen; nem puszta száraz kérdés ez, hanem Lear állapotának benső azonositása Edgar külső állapotával s az előbb pillanatra elhagyott vörös fonálnak ujra fölvevése, ugyszólván összekötése; a mily csekélynek látszik e kérdés, épp oly fontos az, mert ez a forduló pont a tragédiában, *ez a momentum, melyel Lear a lejtő magasságáról lefelé indul.*

Edgar zavaros, zilált beszédei, külső hóbortjai, melyel a sürün csapkodó villámok után kapkod és melyeket Lear komolyan vesz, mélyen hatnak Learre.

Itt kezdődik Lear tébolya.

Kent sejtelme a vészthozó lelki állapottól elakarja forditani Leart, midőn azt mondja neki, hogy Edgarnak nincsenek leányai; de ezzel csak ellenkezőjét éri el annak, amit akart, mert Kent tagadására Learben egyszerre föltámadnak az eredeti hibák, az ellentmondást nem türő ember s király, és mint mindig, féktelen szilajsággal nyilatkoznak; itt e helyen is vad szenvedélyességgel igy felel Kent tagadására:

„Halál reád áruló!
Nem alázhatá meg a természetet
Ily mélyen más, mint szűtlen leányai.
Mióta lett divat, hogy a *lemondott*
Apák igy elgyötörjék testöket?“

Lear Edgar eme szavaira: „Őrizkedjél a gonosz lélektől. *Engedelmeskedjél szüleidnek*“ mind jobban vonzódni kezd Edgarhoz, később már leakarja vetni ruháit, hogy ő is *olyan föl* nem szerelt mezitelen *villás állat* legyen, a milyennek Edgart nevezi.

Gloster és Kent hajlék alá akarják vinni Leart és Edgart kunyhójába kergetik, de Lear nem megy, hanem Edgar társaságában marad, „*Theba* bölcs fiának“ nevezi őt, és midőn ezen kérdésére:

Mi a tudományod?“

Edgar ezt válaszolja:

„Hogyan kell a gonosz lelkeket megelőzni s a férgeket kiölni?“

hirtelen azon rögeszme támad benne, hogy Edgarban szövetséges társat nyer leányai ellen, kiket ő az Edgar szavai szerint való „*gonosz lelkeknek*“ és „*férgeknek*“ tart; azt képzeli, hogy megtalálta emberét, kivel majd a leányokra rohan, hogy magát megboszulja; egész titokszerüséggel Edgarhoz simul és még egy kérdést intéz hozzá, de csak maguk között, hogy a többiek ne hallják; Edgar, Learnek mintegy kedvére téve, folytatja bolondozásait, melyek Lear rögeszméjét növelik; titokban hadi tervet látszanak készíteni, mely szerint „*a gonosz lelkeket s férgeket*“ (Lear leányait) megrohanják; Edgar, hogy magát minél inkább fölismerhetlenebbé tegye, bolondozásait fokozott vadsággal üzi tovább, mely Learre is mind nagyobb mértékben átragad és végre egészen zilálttá teszi szellemvilágát; e fölötti ijedelmében unszolja Kent Glostert e szavakkal:

„Sürgesd őt menni még egyszer, Mylord!
Esze ingadozni kezd.“

(Csak ingadozni és még nem elenyészni, még most sem őrült.) De Lear Edgar nélkül nem akar velök menni s midőn ennek is megengedik, hogy velök jöhet, indul csak meg Lear is Edgarral, ki zilált beszédét igy folytatja:

„Rowland vitéz hogy a sötét toronyhoz ért,
Szavajárása lévén, igy beszélt:
Hujhá! pihá! britt vért orontok itt."

Lear összekuszált lelki állapota a téboly tetőfokára emelkedik itt, Edgar tettetett vadsága egészen magával ragadja, azt képzeli, hogy egyenesen a sötét toronyhoz (vár, melyben leányai vannak) rohannak és borzasztó boszut állnak.

Lear képzelősködése mindig e körül forog, még legmélyebb tébolyában is erre céloz, épp azért szükséges, hogy a tragédia 4-ik fölvonásában előforduló és ezt világosabban kifejező jelenetet már itt szemünk előtt tartsuk, mikor Lear Edgar fejéről a kalapot levéve, ennek tapintásakor ezeket mondja:

„— — — — Pompás *hadicsel*
Lehetne egy csapat lovat daróccal
Patkolni. Én próbát teszek vele,
S ha én e vőket egyszer megcserkelem,
Ó akkor öld, öld, öld, öld, öld." — —

Gloster és Kentnek sikerül Leart Edgar segitségével egy majorházba vinni, mert a hová Edgar megy, oda Lear is követi, kinek mostani lelki állapotát Kent e szókkal jellemzi:

„Eszének minden hatalma a türtelenségnek adott helyet."

Lear csakugyan mind mélyebben sülyed el tébolyában és e tébolyban mind türelmetlenebbé lesz.

A bolond eme szavaira: „Mind bolond, ki a farkas szelidségében, lova lábaiban, legény szerelmében s a rima (Lear lányai) esküjében bizik", — igy felel:

„Bevádlom őket, meg kell lennie!" —

és ezzel törvényszéket akar tartani leányai fölött, kiket egymásután elővezet.

A mezitelen rongyos Edgart az *„igazság palástos emberének"* nevezi, bolondját pedig *„bölcs urnak"* s birává teszi őket; ezek engednek ebbeli rögeszméjének és egy valódi szivet facsaró jelenetben birságot ülnek.

Itt egy kitérést kell tennem, hogy egy lényeges dologra reflektáljak.

A bolond, a törvényszéki jelenet alatt, mint mindig, ugy itt is, tréfás bolondságokkal szeretné Leart tébolyából kimenteni, természetesen többnyire célját téveszti és szavai Learnél ellenkező eredményt szülnek; mikor Lear tébolya csöndességgel nyilvánul, — mint ez már az őrültekkel természetes bánásmód — mindent kedvére hagy és tesz a bolond is és a Lear által fölvett játékot a tragédiában ennek kedve szerint játsza ő is és csinálja; igy midőn Lear Gonerilt mintegy a birák elé vezeti és vádolja, a bolond Leart e képzeletében és fenséges játékában meghagyja, sőt maga is tovább folytatva, Gonerilt egész birói tekintélylyel és hanggal igy szólitja meg:

„Lépj elő asszonyság, neved Goneril ?“

Majd mintegy a vádlottak padjára akarván ültetni, a mellette ülő Edgar meztelen lábához kap, hogy *Gonerilnek széket adjon;* e tréfát aztán, a homályos dolgot megvilágitva, e szókkal üti helyre: „Bocsánat nagyságos asszonyom, *(Edgar lábára mutatva)* azt gondoltam, hogy karszék.

E helyet mit tesznek némely szinpadon? Hogy a homályos dolgot egész vakká, érthetetlenné tegyék, azért, mivel a bolond karszékről beszél, tehát a szinpad előterére kitesznek egy nagy fakarosszéket, hogy a bolond arra mutasson, holott szavai éppen ellenkezőjét jelentik a dolognak, mert akkor, ha a karszékre mutat, nem kell azt neki *„gondolnia“*, hogy a karszék — karszék; a bolondnak nem is szabad azt a karszéket meglátnia, ő egészen *más valamire,* a karszékkel ellenkező tárgyra értelmezi szavait s ezt a tréfát másként nem is teheti meg, mint Edgar *meztelen lábára való tréfás célzással.*

Annak a karszéknek a háttérben kell lenni és Shakspere egészen más rendeltetést adott e karszéknek e jelenetben, t. i. Regan és Cornwall ebbe a karszékbe kötöztetik le Glostert, de ezt — elég hibásan — ki szokták hagyni a szinpadokon.

Lear tébolya a törvényszéki jelenetben pillanatra csöndesebb lesz, a legkomolyabb nyugalommal, a legfelségesebb méltósággal áll a birák elé s mint vádló először is Goneril vezeti a törvényszék elé:

„Im eskümet teszem ezen tisztes gyülekezet előtt, hogy megtapodta a szegény királyban atyját", mondja, majd Regant hozza elő, de ennél már kiesik nyugalmából és képzeletében megszökni látván a birák elől, vad indulattal Edgarra támad, hogy mért hagyta elszökni és hamis birónak nevezi őt; e jelenet szivrázó hatását Edgar e szókkal festi:

„Könyüim pártját fogják annyira,
Hogy álkodásom még zavarba jő."

Lear fizikai erejének oly hosszu gyötörtetése csak e kitörésre várt még, hogy alatta összeroskadjon és aléltan essék azon nyugvó padra, melyet Kent eddig hiában kinált neki pihenésre.

Lear álomba merül, de sorsa nem sokáig engedi a jótékony álmot élveznie; Gloster futva jön, hogy fogják föl karjaikba Leart és vigyék Doverbe, mert itt Goneril és Regan, atyjok halálát tervezik, életére törnek, hogy igy megszabaduljanak tőle s azon veszélytől is, mely Lear miatt a Doverben partra szállt Cordélia és francia sereg, valamint az ország lakosainak e sereghez való átpártolása által őket fenyegeti.

Gloster, Kent és a bolond elviszik Leart, de Edgar elmarad tőlük.

Regan és Cornwall megtudják, hogy Gloster Leart Doverbe küldé Cordeliához, árulónak nevezik őt és kötözve hurcoltatják maguk elé; el akarják ítéltetni, de bőszült haragjokban oly embertelenné válnak, hogy nem birván várni, Cornwall maga ront Glosterre és kiüti szemét.

Ezt a szemkiütési jelenetet az esztetika szempontjából a szinpadon megmásitják; a szinért, a látszatért föláldozzák a lényeget, eltiporják a lélektani igazságot, szétszedik ennek egymásból folyó következéseit, kiforgatják valóságából és kegyetlen kézzel megcsonkitják Shaksperet.

Azt mondják, hogy Gloster szemének kiütése a szinpadon sérti a jobb érzést, hogy durva, embertelen, stb., és a helyett, hogy nem tévesztenék el szem elől, miként szinpadon foly a

dolog, a mely magában föltételezi *a szint, a látszatot* és a legdurvább cselekvényeket is nemcsak hogy képes, de kötelességszerüen ki is tudja simitani, el tudja takarni a nélkül, hogy a valóság *illuziójá*t megrontaná vagy megzavarná, tehát inkább arra a gondolatra jöttek, hogy Shaksperet megmásitsák és a mire Shakspere nem gondolt, de a mit nem is akart, azt ők megteszik, t. i. Glostert *nem a lélektanilag, természetszerüen kifolyó vad indulatok és szenvedélyek dühösségében* vakitják meg, hanem teljes nyugalmat föltételező birói, fejedelmi hatalommal, egy parancsszóra, melynek pedig Shakspere maga mond ellent Cornwall e szavaiban:

„Bár életét, mig *el nem ítéltetik*,
Nem támadhatjuk meg: mégis *hatalmunk*
Szolgáljon egyszer a haragnak, a mit
Gáncsolnak bár, gátolni nem lehet."

Legalább hagynák ki e sorokat!

De ellentmond e hamisitásnak e jelenetben minden lélektani mozzanat, minden sor, minden betü. Gloster szemeinek kiütése a jelenet lélektanilag egymásból folyó *fokozatos*, természetszerü következménye, valamint ugyanebből származik és következik a szolga emberi érzésének föllázadása fejedelme ellen, kit halálosan megsebez.

Mint láncszem függ itt össze minden és egymásból fejlődve történik, nem pedig egy puszta szóra, parancsra, minden csak ugy megtörténtettetik, a mi durvább és kegyetlenebb, mert nyugalmat föltételez és nem menti az indulat vadsága.

De hadd bizonyitson maga mellett maga Shakspere azon soraival, melyet a szinpadon nagyrészt ki szoktak hagyni.

Hogy Glostert tehetetlenné tegyék, előbb egy székhez kötöztetik és először is Regan kezd dühösségének szabad utat engedni; a védtelen megkötözött szelid aggra tör és ily szókra fakad:

„Fertelmes áruló, te!"

Gloster:

Embertelen nő! én az nem vagyok.
(Regan, Gloster szakállát tépi.)

Gloster:

Az istenekre! ez már nemtelenség:
Szakállam tépni.

Regan:

Szólj, kinek a kezébe adád a királyt?
Hová küldötted?

Gloster:

Dowerbe.

Regan:

És miért
Dowerbe? Nem kötöttük életedre?

Gloster:

Mert nem akarám
Meglátni, mint vájják ki szegény öreg
Szemét kegyetlen körmeid.
— — — — — — — —
De meglátom még, a szárnyas boszu
Mint éri utól az ilyen gyermeket.

Cornwall:

Azt nem látod meg. Tartsátok
A széket. Lábamat szemeidre szegzem,
A széket! hadd rugjam ki a szemét.

(Cornwall kiüti Gloster *egyik* szemét.) Most a dühösség Reganra is átszáll, ki férjénél is vadabb lesz, mondván:

„Ezt majd amaz gunyolná: még amazt is."

(Cornwall ujra Glosterre akar rohanni, hogy másik szemét is kiüsse, de *egy szolgája* — kiben az emberi érzés föl-háborodik az embertelen vad tett láttára — utját állja; a szolga kardot huz ura ellen, kit halálosan megsebesit; Regan a viaskodás közben egy másik szolgától kirántott karddal megöli a szolgát, a szolga haldokolva ezt mondja Glosternek:

„*Még van egy szemed, Mylord,*
Láthasd még némi bünhödését"! —

mire Cornwall végső erőfeszitéssel Glosterre ront s igy szól:

„Nehogy többet lásson, meg kell előzni.
Pusztulj silány kocsonya.

(Kiüti Gloster másik szemét is.)

Hol van most világod?"

Regan aztán Glostert kivetteti a kapun és férjét elvezeti, de ez sebében meghal. Két szolga végzi be e durva szcénát, a következőleg vonván ki belőle az erkölcsi következtetést:

Első szolga:

Ha ez ember is (Cornwall) jó véget ér,
Nem félek elkövetni bármi bünt."

Második szolga:

Ha e nő (Regan)
Sokáig él 's természetes halált ér,
Szörnyekké lesznek mind az asszonyok."

Igy irta ezt meg Shakspere!

Ugy, a mint e jelenetet a szinpadon előadják, Regan semmi borzasztó dolgot nem cselekszik, Cornwall is a maga szempontjából csak az árulást bünteti meg Glosterben; a szolgát meg éppen nem értjük, hogy mért támad ura ellen?

Shakspere szerint a szolga egy *második embertelen tettet* akar megakadályozni, mikor Cornwall és Gloster közé veti magát, hogy ennek legalább *egyik szemét megmentse;* igy, a mint előadják, Glostert a szinfalak közé viszik, (mintha ott egy speciális szemvakitó kamara volna, igy még azt a meg nem engedhető tettet is elkövetik, hogy a közönséget illuziójából kizökkentik, hogy ez lássa, miként csak komédia az egész, mely előtte foly), itt a szolgák a fejedelem parancsát tüstént végrehajtják; az ok tehát, melyért a szolga úra ellen támad, megszünik, mihelyt Glostert a szinpadról kiviszik és megvakitják, de ő mégis megálljt kiált urának! Miért? mit akar még megakadályozni a szolga?

Igy Cornwall is, a szolga is meghal olyas valamiért, a minek ugy oka, mint okozata azok fejében maradt, a kik e jelenetet igy megmásitják; persze Cornwallnak meg kell halni és lakolására elégnek tartják Gloster szemének megvakitását *csak parancsolni!* A helyett, hogy igy megmásitották e jelenetet, sokkal könnyebb lett volna *szcenikailag* az esztetikához simitani, nem pedig ennek föláldozni.

Mindazon durva és embertelen tetteket, melyek e jelenetben tényleg előfordulnak, nem kell a szin előterén elkövetni, sem pedig a maga vadságában ugy hajtani végre, hogy a közönség lássa, — szóval, nem a betü értelmében és nem a maga nyerseségében kell a közönség elé föltálalni, hanem a háttérben és itt is a szolgák meg udvariak által *olyan csoportot formáltatni, hogy a sértő momentumok fedve, takarva legyenek,*

a miknek sértő voltát egyrészt ugy is enyhiti az indulatok vadsága, láza, melyel e jelenet személyei egymásra törnek.

Nem kell azt láttatni a közönséggel, hogy *mint ütik ki* Gloster szemeit, egyiket a másik után (mert az, hogy mondják, csak nem lesz sértő?), vagy hogy Regan *mint tépdesi* Gloster szakállát, (a pofonütés is elég durva és azzal, hogy csupán markirozzuk, nem el van-e simitva?) hanem az eltakaró csoport között rohamos egymásutánnal mindent csak jelezni (markirozni) például: ne mondja azt Cornwall, hogy *„lábamat szemére teszem, hadd rugjam ki“*, hanem igy: *„azt nem látod meg“* és ezzel hátra megy Glosterhez s a közönségnek háttal fordulva, a szolgák csoportjában ezt eltakarja és szeme felé üt, mint mikor arcul ütünk valakit a szinpadon, de rögtön eltávozik tőle; Regan nagyon gyorsan kiáltsa rá, hogy *„a másik szemét is“*, a mire Cornwall ujra Gloster felé rohan, de a csoportban álló szolgák közül egyik elébe áll, s a kardvivás után a másik szem kiütésekor *„pusztulj sóhány kocsonya“* kihagyásával csak ennyit mondjon Cornwall *„nehogy többet lásson, meg kell előzni“*, és ismét csak ugy, mint előbb, markirozni a szemkiütést; az egész jelenetet rohamosan, mohó kapkodással kell előadni. Az nagyon keveset enyhit a dolgon, hogy a tettet a szinfalak közt hajtják végre, s a világtalannal rögtön a szinre jönnek ismét; a szinfalak közt történő dolgokról a közönség mindig többet szokott képzelni. Glosternek külső jajgatásai épp oly erőssé teszik a jelenetet, mintha bent történt volna a szinpadon.

A szinpad elnevezés maga-magát kifejezi, és azt jelenti, hogy az életet a maga valóságában csak az illuzió és valószinüség határa közt és nem vastag természetességével állitja elő, s hogy a szinpadon a szép érzést sértő durva cselekvényeket a *szcenéria segitségével* ki kell simitani, ámde a *lélektani igazságok föláldozása nélkül*, mert ezzel magát a költő műtárgyát támadjuk meg és ez *esztetikátlanabb, mint Gloster szeméneк a szinpadon elfedett módon való kiütése.*

Én ezt a világért sem venném lelkemre s nem tudom, kapnának-e kegyelmet azok, a kik önhatalmukból ezt teszik, ha Shakspere a múzsák itélőszéke elé idézné őket.

Lear a gyaloghintóban, melyel Doverbe akarják vinni, rövid álmából fölébred; szelleme világában minden ugy marad, mint az előbb lefolyt törvényszéki jelenetben volt, csupán fizikai erejében gyarapodott egy kevéssé, melylyel továbbra vonszolhatja *„kinpadra nyujtóztatott életét“*.

Amint fölébredésekor észreveszi, hogy a szolgák viszik és ezek közt nem látja Edgart, azt képzeli, hogy fogva van, és most szivtelen leányaihoz viszik, kiket nem tud, nem akar többé látni. (Ezt csak az 5-ik fölvonásban látjuk megvilágitva, mikor Cordelia azt kérdi atyjától, hogy: „megnézzük e leányokat és testvéreket?“ — mire Lear háromszoros nemet mond.)

Gyorsan menekül az emberek közül és a vidék buzakalászai, bozótjai közé fut, az éltető gabonából koronás koszorut köt fejére és a drágakövek jelképeül, melyek a koronában szoktak fényleni, konkoly-, bogáncs-, kakukvirágot tüzdel; a királyi pálca helyett egy durva ágat hasit a fáról és igy mintegy királyilag fölékitve magát *„őrülten, mint a földúlt tengerek“* rohan szerteszét Dover vidékén, a hol Cordelia a francia sereggel már táborba szállt.

A szerencsétlen Glostert sorsa összehozza ártatlanul elitélt fiával, Edgarral. Edgar, hangját elváltoztatva, még most sem födözi föl magát és mint vak apjának vezetője egy aggastyántól kapott pór-öltözetben Lear előtt is ismeretlen marad.

Gloster Dover szikláira akarja vezettetni magát, hogy onnan a tenger mélyébe ugorjék, de Edgar másfelé vezeti apját, kit öngyilkossági hajlamából ki akar gyógyitani, a mi sikerül is neki; ekkor találkoznak Learrel, ki e szókkal rohan be:

„Nem, senki sem bánthat, hogy pénzt csináltam;
Király vagyok!“ —

mint mindig, ennek tartja magát és bölcselkedő reflexiói közt, vissza-visszatér eredeti rögeszméjére, hogy a királyságot vissza vegye; ujra hadi cseleket forral, katonaságot gyüjt, foglalót oszt, hadi bárdját parancsolja előhozni és mintha már egy csapat katona élén állana, rohamra indul; majd ismét mint király, itéletet tart és kegyelmet osztogat, de akkor is katonaság gyüjtésére gondol, midőn a házasságtörés bünére e szókkal mond kegyelmet:

„Mi volt a vétked? Házasságtörés.
Nem kell meghalnod. Csak rajta, bujaság!
Katonákra van szükségem.“

Ez egymást kergető ellentétes végletek közt féktelen természete ujra lázasan tör ki s mintegy hajdani vetkeztető szolgáihoz, a türelmetlenség vad dühével mondja:

„— — — No csak no!
Csizmámat huzzátok le. Jobban!
Még jobban! Igy! — — —“

De ezzel egyszersmind pillanatra ismét magához jön és a lelki-testi processzusban kifejtett erők hanyatlásával csöndesebb lelki állapotba esik, azonban ebből csakhamar kizaklatja ismét az Edgar fejéről levett kalap folytán ujból föltámadó azon rögeszméje, hogy pompás hadicsel lenne, egy csapat lovat olyan anyaggal patkolni, mint a kalap, hogy a patkók éles csattogása nélkül, zajtalanul, egész csöndben e leányokra és vőkre üssön, és mielőtt észrevennék, őket megcserkelje, — oh akkor *„öld, öld, öld!“* — mondja és ezzel ismét mintegy ostromra indul, de szemben föllép a francia sereg néhány nemese és katonája, kiket Cordelia a végből küldött ki, hogy apját keressék föl és hozzák a francia táborba.

Lear azt képzeli, hogy ezek Goneril és Regan katonái, kik őtet elfogni jöttek, maga mondja:

„Nincs mentség? Hogyan?
Elfogva?“

Majd ismét igy szól:

„Bátran halok meg, mint egy vőlegény.“

Meg ujra a menekülésre gondolva, királyságával áll elő, hogy a katonákra mint alattvalóira hasson. Végre cselhez fordul és igy szól a katonákhoz:

„Ha elakarjátok fogni, futtában kell elfognotok.
Utcu! Hajrá! — — —“

és futni kezd velök egy darabig, aztán mintegy rászedve a vele futó katonákat, *ellenkező irányban elrohan*, de ezek visszafordulnak és az erejében végre kimerülő Leart Cordelia sátrába viszik.

Lear őrülési rohamaiban, tébolyában sem zökken ki azon tragikai mély ösvényből, melyre hibája, gyöngesége sodorta; szellemvilága e jelenetekben ugyszólván a mindenséget akarja felölelni és reflexiói a végtelenség mérhetetlenségében csapkodnak, gondolatai a feneketlen mélyből szállnak föl a beláthatlan magasság felé, meg viszont.

Az ész, e legtöbb szellemi erő, mindenütt mutatkozik e szörnyü tébolyban is.

Maga Shakspere Edgar ajkával mondja:

„Oh, mennyi mélység s mennyi képtelenség!
Az őrületben ész!“

Ime, e szavak mennyire bizonyitják, hogy Lear nem egy eszeveszett bolond, a ki csupa tréfából, mulatságból *játsza* és *csinálja* az őrültet, nem ezt, hanem a hóbortos bolondot.

Mindig Leart látjuk, érezzük és soha sem a költőt *magában*, s ha jól, hiven van előadva, még az előadót sem, mig ellenkezőleg csak a szinészt látjuk, még pedig a költő legkisebb szikrája, eszménye nélkül, egészen csupaszon.

Borzasztó látvány, nem kérek belőle!

És mégis, mit csinálnak némely müvészek ez őrülési jelenetekkel?

Rossi neki ment borzasztó szcenikájával és a 3-ik fölvonás vihar-jelenetét összekötötte a törvényszéki jelenettel, ezt pedig a negyedik fölvonásban előforduló és Dover mellett történő jelenettel.

Átugrándozta a teremtést, s meg akarta mutatni, hogy kontár volt, midőn egymásból kifolyó módon alkotta meg a mindenséget!

A tragédia két középső fölvonását igy összekötni, valódi képtelenség. A viharban tartja meg a törvényszéket, mely egy majorházban történik és lélektanilag, szükségszerüen fejlődik Learnek Edgarral való jelenetéből és abból, hogy Edgarral a hálátlan leányok megboszulására indulnak, és Rowland vitézzel azonositván magát, őrülési rögeszméjében egy csapat élén képzeli magát, melyel a sötét toronyhoz (vár) mennek ostromolni, a királyságot visszavenni, *„a vőket és leányokat megcsekelni“*.

Csaknem a napnál világosabban igy irta meg ezt Shakspere!

A törvényszéki jelenet már mintegy végrehajtott tettnek a következménye, időlefolyást és szinhelyváltozást követel, mint azt Shakspere megirta; itt már elfoglalták a várat és Lear biróságot tart az elfogottak (leányai) fölött, beválolja őket, majd szökni látja; e fölött dühbe jön és fizikailag is kimerülve aléltan esik a nyugágyra; innen elviszik egy gyaloghintón Doverbe Cordeliához, de fölébred és elszökik a gabona és bozótok közé.

Ezalatt és e közben sok más is történik: Gloster szemének kiszurása; Cornwall halála; az özvegyen maradt Regan és Edmund közti szerelmi viszony fejlődése; Goneril Edmund iránti szerelmének támadása, ki észreveszi a Regan és Edmund közt fejlődő viszonyt, cseleket sző, hogy Edmundot Regantól magához csábitsa, férjétől szabadulni szeretne és Edmundnak célzatosan adja értésére, hogy szabaditsa meg *„férje ágyának utálatos melegétől“*; végre Cordelia táborba szállása a francia sereggel Dover mellett, ki apját látva ily szókra fakad:

„Ah, ő az. Éppen most ment erre el.
Őrülten, mint a földúlt tengerek!

(Tehát nem meditálva, nem sétálgatva.)

Egy század menjen érte, kutassa ki
Holdanként a magasb vetéseket,
És hozza őt elönkbe. A tudomány
Mit képes tenni, elrabolt eszét
Hogy vissza adja. Ki rajta segitni bir,
Minden más kincsem légyen az övé.“

Ezek mind láncszemenként füződnek össze és lényeges dolgok, melyeket szétszakitva nem lehet sem kihagyni, sem elválasztva külön előadni, mert egymásból folynak s egyik a másikát szükségszerüen föltételezik, *egymásnak természetszerü következményei.*

De a fizikai és szellemi processzust sem lehet Learben lélektani átmenetek és küzdelmek nélkül egyhuzomban mint valami orsóról a fonált mintegy leperegtetni, hanem ugy külső mint benső fejlődésekkel, az igazság határaiban természetes lefolyással kell véghez vinni.

A ki igy megcsonkitja Shaksperet, vegyen magának annyi bátorságot, hogy a szinpadon ne hirdesse *Shakspere Lear király tragédiáját*, hanem Lear király tragédiájának csak mozaikját, egyes szétszedett jeleneteinek csupán részeit, ezeket is nem *Shakspere szerint*, hanem csak *Shakspere után* átdolgozva.

Az olyan müvész, a ki ily kegyetlenséget képes elkövetni Shaksperen, természetes, hogy nem is értette meg a britt költő lángelméjének teremtményét!

Eltekintve ama borzasztó tetovirozástól, melyet különösen a 3-ik és 4-ik fölvonásnak ily módon való szcenirozásával Lear királyon elkövetett, hasonló dolgot mivel az őrülési jelenetek *előadásával is*.

A viharban való jelenetet végig pityeregte, hogy szánalomra inditson és könyeket kolduljon; Edgarral elkezdett játszadozni, meg-megijedve elhátrált tőle, holott Lear mindig jobban és jobban hozzá tapad, azután ott hagyta, hátra ment, fejére ütött, mintha most kapott volna eszmét a törvényszék tartására; majd ismét lassu léptekkel előre jött, Edgart, a Bolondot és Kentet a földre ültette és mindjárt egy füst alatt elvégezte a törvényszéki jelenetet is, ebből aztán hirtelen átugrott a harmadik őrülési szcénába (a 3-ik fölvonás *elejéről* a 4-ik fölvonás *végére*!), a törvényszéket ott hagyta csücsülni a földön és kiment a szinfalak közé koszorut kötni, a vállára egy nagy lombfüzért akasztani, és mint Ophelia Hamletben, markát mezei virággal megtömni; ezalatt mint Jupiter fejéből Minerva, ugy ugrott elő a világtalan Gloster a másik oldalról a szinpadra és Edgar a vezető aggastyántól átvette apját; e rövid közbejáték után Lear ismét befordult a szinpadra már fölkoszoruzva — s a még mindig földön ülő Kent és a Bolond ölébe vadvirágokat szórt, pedig e helyen e személyek *(persze csak Shakespere szerint)* már nincsenek is jelen, *sőt Kent már Cordeliánál van*, és (szintén *csak Shakespere* szerint) itt kisebb-nagyobb gondja Learnek, hogy ő Kent és a Bolond ölébe virágokat szórjon, hanem a maga dolgát folytatja vizióiban és nem tréfálkozik *semmit jelentő értelmetlenséggel*, hanem következetesen rohan lefelé tragikai lejtőjén.

Mikor pedig ezt mondja Glosternek: „Olvasd ezt a kihivást, nézd meg *csak* ezen vonásokat", — (melyek alatt Shakspere a hálátlan gyermekek kegyetlen tette által fölidézett lelki fájdalmaknak és kinoknak az *arcon*, *a lélek tükrén való kinyomatát*

érti) ez a művész tenyerét tartotta Gloster arca elé, hogy a tenyerén lévő *vonásokat* nézze, azzal persze már mit sem gondolt, hogy Shakspere tulajdonképen mért nevezi e vonásokat *kihivásnak*, Glosterben egy kuruzsló cigánynőt képzelt, ki a kéz tenyeréből jósolgatni szokott.

Egyik Lear-előadó pedig már annyira ment e jelenetben, hogy egy darab papirt vett elő zsebéből (!) és azt tartotta Gloster szeme elé, mint valami kihivó levelet, (talán bizony ultimatumot?!) melyet leányai küldtek Learnek! A másik meg a kezében levő faágat forgatta Gloster szeme előtt, mint valami fokost.

Hallatlan eltévedés a költő egyszerü, világos intenciójának nyilt ösvényén!

Ugyan igy, nyitott szemmel vakon mennek tovább, és a mikor Edgar fejéről a kalapot elveszik, *fejökre téve fölbokrétázzák azt*, mert később azt mondja Lear: *bátran halok meg mint vőlegény, mit, vigan leszek.*" Ebből tehát azt képzelik, hogy Shakspere egy fölbokrétázott vig vőlegényre gondolt itt (benső helyett külső tárgyra!) és hogy e szerint egy vig vőlegényt kell Learnek az ő tébolyában produkálni, holott egymásból kifolyólag világosan azt mondja Shakspere, hogy bátran halok meg, sőt oly vigan, mint egy vőlegény, mert Lear itt azt képzeli, hogy elfogták és halálra akarják vinni.

Igy követik el némely müvészek azt a nagy hibát is, hogy a mikor Cordelia katonái Leart körülfogják, nem jelzik, hogy Lear „*elfogva*" képzelvén magát, előbb a bátor halálra gondol, de csakhamar a szökés jut eszébe és a katonákat ezen szókkal:

„Ha elakarjátok fogni, csak futtában
Fogjátok el. Utcu, — hajrá!..."

tévutra vezeti, darabig egy irányban fut velök, de hirtelen megfordul és ellenkező irányban elszalad, megszökik a katonáktól.

E helyett mit tesznek? *Rossi* a katonákat (kiket pedig Lear az ő *üldözőinek tart*) mint valami fabábukat ide-oda, egymástól jól eltávolitva föllállitotta, (posztirozta) bolondos tréfákat csinált velök, majd meg ismét kivette egyik katona lándzsáját, ezzel mint valami jelenkorbeli puskával prezentirozott, s a *mai* idők mindenféle fegyverfogásait végig csinálta;

(mintha Shakspere itt más dolgot nem adott volna Learnek, mint azt, hogy Cordelia katonáit a 19-ik század fegyverforgatásaira tanitsa) egy nagy pantomimikai katonásdit produkált végtelen hoszadalmasan és ebbeli produkcióját végre azzal koronázta meg, hogy mint egy ballerina, lábujjhegyen mindenféle attitüdökkel cifrázva, szép lassan kilábujjhegyezett a szinpadról.

Lear, Cordelia katonáitól megszökvén, kevés idő mulva kimerülten esik össze, a katonák utólérik és Cordeliához viszik.

Itt fekszik végső elgyöngülésben Lear, mély álom szállta meg és fölötte egy orvos őrködik, hogy álma jótékony legyen s hoszasan ne tartson, mely vészthozó lenne; mély álma közt tépett rongyait levetették és uj öltönyt adtak rá.

Csöndes zenével altatják, majd erősebb zenehangokkal föl akarják ébreszteni, óh de ő nem e zenehangokra, hanem az oly rútul megátkozott, kitagadott igaz gyermek forró csókjára kezd ébredezni, midőn Cordelia, alvó atyja elé borulva, igy szól:

„Haj! drága jó atyám. Tégy ajkaimra irt
Óh gyógyulás! és hozzon enyhet e csók!“

e forró csók a szivbe hat s életre kelti az alélt természetet!

Midőn Cordelia, a fájdalmat és könyeket visszafojtva, az igaz gyermeki szeretet édes hangján, mint susogó lágy esti szellő gyöngéden megszólitja, nehogy az elmebeteg, alélt apát megrezzentse, — Lear kábulásában azt képzeli, hogy már a sirban volt és Cordeliát léleknek, szellemnek tartva azt kérdezi tőle:

„Mikor haltál meg? Óh rég, igen rég!“

Jellemző, hogy e helyen is mily hibát követnek el némely Cordeliák. Egyik (a nemzeti szinházban) olyan értelmet adott ennek, hogy e következő és amarra tett mondatát:

„Óh még nagyon, nagyon távol van!“ —

Learhez intézve az ő saját életére magyarázta, hogy ő még sokáig fog élni s hogy az ő halála még nagyon, nagyon távol van; Leart akarta megnyugtatni, hogy ne tartsa őt halottnak, hisz ő él; pedig Cordelia ezt az orvosnak mondja titkon, mely azt jelenti, hogy Lear még nincs egészen magánál, s *hogy még nagyon, nagyon távol van a gyógyulása.* Az orvos világosan igy felel erre: „*Aligha ébren van még, hagyjuk egy kevéssé.*“

Lear lassanként magához jő s midőn körültekintve szép napvilágot és ismerős arcokat lát, a kábulás sürü köde oszladozni kezd elméjéről, de a lezajlott csapások sokkal jobban megmérgezték már összes szellemi és fizikai erejét, hogysem *teljesen megvirradna elméje,* szellemvilága homályban marad, melyen egy-egy eltévedt napsugár csak halványan világithat be.

E homályba merült lélekkel ismeri föl Cordeliát és Kentet, de alig meri elhinni, hogy ők azok, arra kéri őket, hogy ki ne nevessék, ha azt hiszi, hogy az előtte álló „*uri hölgy*“ az ő leánya — Cordelia!

Cordelia a visszafojtott fájdalmas érzésektől és apja ki nem gyógyulása fölötti mély aggodalmaitól megszabadulva, határtalan örömben tör ki és könyei záporként hullanak; ez örömkönyektől Lear *megjegecezett érzékei* egyszerre fölolvadnak és az ő könyüi is ugy áthevülnek, „*mint az olvadott érc*“, de visszatérő emlékezetében a homály végkép még sem oszlik el és elmult dolgai felől igy beszél:

„— — — — Kérlek, ne sirj,
Ha van számomra mérged, megiszom,
Tudom, te nem szeretsz, Testvéreid,
A mint emlékszem, megbántották engem,
Neked lehet, nekik nem volt okuk.“

Még mindig azt képzeli, hogy Cordelia nem szereti őt, nem meri elhinni, hogy azon gyöngédség és szeretet, melyel most környezik és elárasztják, nem olyan ámitás, mint Goneril és Regan mézes szavai voltak; ez gyönyörü visszaemlékezés az első jelenetre, melynek e jelenet szakasztott mássa — megforditva.

Kétkedésében gyöngéden igy kéri őket:

„— — — Ne csaljatok meg!
— — — — óh legyen
Türelmetek velem. Kérlek, — felejts
S bocsáss meg: én agg és bohó vagyok.“

Mily fölséges, mily nagyszerü ellentéte az első jelenetben történt kegyetlen jelenetnek, mikor Cordeliát szavainak *félszeg értelmezésére* kiátkozza!

Az orvos azt hiszi, hogy Lear meg van mentve és ezt Cordeliával e szókban tudatja:

„Vigasztalódjál, drága hölgy, a düh
Rohamja, mint látod, gyógyitva van,
De még veszélyes az elveszett időt
Előtte fejtegetni.“

És valóban igy is lenne, ha egy legutolsó és legborzasztóbb külső benyomás (Cordelia megfojtása a börtönben) ujra föl nem rázná Learnek már ugy is csak véghanyatlásban lévő összes fizikai és szellemi erejét, megroncsolt benső világát!

A britt hadak Dower mellett leverik a francia sereget és Lear Cordeliával együtt fogolylyá lesz; Edmund a kegyetlen Gonerillel egyetértve börtönbe kisérteti őket, és hogy az „irgalmas szivü“ Alban fejedelmet Lear és Cordelia szabadonbocsátásának szándékában megelőzze, egy tisztnek titkos parancsot ad és jutalmat igér, hogy Cordeliát fojtsa meg a börtönben.

Cordelia szeretne Goneril és Regan szemei közé nézni, de Lear ellentmond és Cordeliát e szókkal vigasztalja:

„— — — Menjünk a fogságba.: ott
Fogunk mi mint kalitban a madár
Dalolni ketten. Áldásom ha kéred,
Letérdelek s kérem bocsánatod!
Igy élünk majd, dallunk, imádkozunk.“
— — — — — — — — — — —

E hattyudallal mennek ők, mint bús gerlepár, a halálra vezető uton börtönükbe; Cordelia, mint egy leszakitott sirvirágszál, fonódik a halálban ujra száraz törzséhez, melyből származott. Mily tragikus egyesülés ez a katasztrófában, szemben az első szcénával! Megrendítő két véglet!

A lélekrázó tragédiát a katasztrófák egész sora, egymásra rohanva fejezi be.

Regant Goneril féltékenységből megmérgezi; Edgar Alban fejedelemmel tudatja neje hűtlenségét és Edmund árulását; a két testvér lovagi párbajt viv, melyben Edmund elesik; Goneril Edmund halála fölötti kétségbeesésében megöli magát; ekkor Edmund a halállal való küzdelmében, mint mondja:

„Természetem dacára némi jót
Kivánok tenni.“ —

bevallja, hogy Cordeliát Goneril beleegyezésével megfojtani parancsolta.

Edgar sietve elmegy a börtönbe, de már későn érkezik, mert a mig Lear Cordelia ölében elalélt, Edmund tisztje orozva végrehajtotta Cordelián a parancsot; Lear fölébredve még boszut állhatott a gyilkoson és megölte, Cordeliát pedig karjaiba ragadva kihozza a börtönből, hogy életre serkentse.

Mint bőszült tengerek hulláma, oly erővel ront ki a börtönből Cordelia holttestével és az emberekhez igy kiált:

„Üvöltsetek, óh üvöltsetek. Ti mind
Kőemberek vagytok. Ha nyelv- és szemetek
Enyéim volnának, oly zivatart
Inditanék velök, hogy meghasadna
A mennynek boltozatja.“

Midőn látja, hogy Cordeliát nem birja életre hozni, s hogy nincs már benne élet, eredeti jellemvonásának szilaj vadságával tör ki belőle *utóljára* a lázadó düh s végkétségbeesésében igy kiált föl:

„— — — — Mért kéne élnie
Patkánynak, ebnek, lónak, ha neked
Lélegzeted nincs! — — —“

Lear életvilágának utolsó föllobbanása ez!

A fáklya, mely oly hatalmas lángokkal égett Brittania trónján, a szivtelen gyermekek átkozódásaiban, a sivatagon, a viharban, és végre mikor Cordeliát hozza, még egy utolsó nagy lobbot vet, melynek fölszálló füstje mintegy a kiengesztelő áldozat jelképe, hamvai pedig a szinpadot egy csoportban elboritó halottak, *a királyi Lear-család* gyász-szemfödele.

SHAKSPERE.

III. RIKHÁRD KIRÁLY.

TANULMÁNY

MOLNÁR GYÖRGYTŐL.

I. RÉSZ:
A FEHÉR ÉS PIROS RÓZSA HÁBORÚ.

II. RÉSZ:
RIKHÁRD A TRÓNIG.

III. RÉSZ:
RIKHÁRD A KATASZTRÓFÁBAN.

SZABADKA, 1878.
SCHLESINGER SÁNDOR KÖNYVNYOMDÁJA.

I. RÉSZ.

A fehér és piros rózsa háboru.

Shakspere e nagyszerü műve' mellékkörülményeinek — és némi részben Rikhárd alakitására is — szükséges az angol történet ide vágó lapjainak olvasása, ismerete. E tekintetben maga Shakspere szolgált bő anyaggal VI. Henrik király című történeti drámájának három részből álló művében, mely egy darab dialogizált historia, a Shaksperenél megszokott bámulatos plasztikai arányokkal és drámai alkotással.

Tomori Anasztáznak soha el nem hervadó érdeme marad, hogy anyagi áldozata folytán, a magyar nemzet mivelt és mivelődésre szomjazó társadalmának alkalmat nyujtott Shakspere lángszellemének kincsforrásából meríthetni, még pedig oly kristály tisztán, mint az érdemeit eléggé nem becsülhető t. Kisfaludy-társaság kiadása folytán kaptuk nevezetes költőink klasszikus fordításaiban, — jelesen: VI. Henrik három részét Lőrinczi (Lehr) Zsigmond remek tollából és III. Rikhárdot a nagy emlékezetü magyar drámairó Szigligeti Edétől.

„Shakspere művei ma már világtulajdonná váltak, s ezeknek élvezetétől nem lehet megfosztani *egy népet sem, mely a szellemi és anyagi előhaladásra igényt tart.*"

E szavak kiséretében engedélyezte a bécsi censura 1875-ben a York-Lancasteri király tragédiákat az udvari várszinházban való előadhatásra, egyszersmind azon őszinte

óhajtásnak adván kifejezést, hogy: „e művészi vállalkozás, mely úgy az udvari várszinház törekvéseinek, mint művezetőségének oly nagy díszére válik, a legjobb sikert arassa, hogy ez által is eszközöltessék a művészi jelentőségü intézet felvirágoztatása, mely ***egész Ausztriának érdekében van.***"

Ez elismerő szavak a bécsi censurát kezelő külügyminiszter gr. Andrásytól legméltóbban bizonyitják, hogy mily nagy szolgálatot tett nemzetének a shakspere-i művek átfordításával a Kisfaludy-társaság is, és maguk a költők, de első sorban Tomori Anasztáz.

Igy, — Lessing szavaival élve — ***nálunk is egyre kevesebb lesz azon szerencsétlenek száma, kik Shakspere-t nem ismerik!***

Vajha ne csak könyvekben birná a nemzet, hanem szinpadain is láthatná már e király drámákat!

Vajha az új drámai igazgatás ne állaná útját, mint 1873-ban történt, mikor III. Rikhárd sikerdús előadásai után a shaksperei királydrámákat előbb színre akartam hozni, mint Dingelstedt, a bécsi udv. szinház igazgatója, — pedig benyujtott scenirozásomban épen úgy megnyugodott az igazgatóság, mint a III. Richárd scenirozásában.

Ez most, midőn több jeles erővel szaporodott a nemzeti szinház müvészi koszorúja, sikerdúsabban is kivihető.

Shakspere királydrámáinak színre hozatala a müvészeti szempont mellett III. Rikhárd végett is szükséges, mert Shakspere e legnagyobb tökéletességü tragédiáját csak akkor fogja a közönség ***teljesen*** érteni, élvezni és ***kellően méltányolni,*** ha előbb látta, megismerte e királydrámákat, melyeknek III. Rikhárd úgyszólván: sírhantja, sírkő-táblája.

Shakspere VI. Henrik I. részét igy vezeti be a „kar" által:

— — — — — — — — — —
— — — — — — — — — —

„Hatodik Henrik, már polyáiban
Frank s angol fejedelem, ...
Annak sok ág-bogú tanácsiban
Elvérzett Frankhon s vérzett Angliája."

VI. Henrik I. részének II. felvonás IV. színén a „Temple“ kertben kezd először alakot ölteni azon 30 éven át tartó testvéri és polgári háború, melybe Franciaország is belé vegyült, mely a legvéresebbé festette Anglia történetének lapjait, vérözönnel boritá Angol- s Frankhon téreit; mely ádáz hosszú harc *a fehér és piros rózsa* néven oly gyászos emlékezetü az angol történetben, és III. Rikhárd alatt a York-ház bukásával s a piros rózsa győzelmével befejeződött.

A Lancaster és York házaknak Anglia koronája és trónjához való jogigényei fölött vitázva jönnek a kertbe Somerset, Suffolk, Warvick grófok, York herczeg (III. Rikhárd atyja), Vernon és egy jogtudós.

York herczeg így szól:

„Lordok, urak! miért e hallgatás?
A jog ügyében szólni senki sem mer?
Mert szólni átall s kötve nyelvetek,
Az érzület hát szóljon néma jelben.
Szakítson az, ki igazi nemes
S megáll érzete tisztasága mellett,
Ha véli, hogy igazság volt szavam,
Fehér rózsát e tőrül énvelem.

Somerset. Szakítson az velem, ki nem hízelgő, gyáva
És az igazság pártján állni mer,
Piros rózsát e tőrül énvelem.

Warvick. Nem szeretek szint s a szutyongató
Aljas hízelgés színkedése nélkül
Töröm le Plantagenettel e fehéret.

Suffolk. Én e pirosat iíjú Somersettel,
S azt mondom, a mit ő állit, igaz.

Vernon. Előbb legyen kikötve: a kinek
Majd kevesebb rózsát szakítanak,
Ismerje el, a másiké a jog.
(elismerik)
A tiszta ügy jogáért hát e szűz
Halvány virágot szakítom le én,
S fehér rózsára adom szavamat.

Jogtudós. Ha tudományom nem csal s könyveim,
Melyet kifejtél, csalfa volt az érv;
Jeléül, ím fehér rózsát török.

York. Nos, Sommerset, hol vannak érveid?

Somerset. E kardhüvelyben! s ellenök vitázván,
Rózsád fehére vérpirosba vész.
York. Rózsádba' nincsen féreg, Somerset?
Som. Plantagenet, rózsádon nincs tövis?
York. Pedig szúrós, megvédni igazát,
Míg féreg emészti rózsád csalfaságát.
Som. Vérszínű rózsám lel barátokat,
Kik küzdenek értem, hogy szavam igaz.
— — — — — — — —
— — — — — — — —
York. *És e haragtól halvány színű rózsát*
A véremésztő gyülölet jeléül,
Lelkemre! *addig hordom híveimmel,*
Míg vagy síromba hervad énvelem,
Vagy felvirúl méltóságom fokáig.
Warvick. E rózsát hordom a te pártodon (York pártján)
S azt jóslom én itt: *e mai civódás,*
Mely pártviszálylyá nőtt a Temple-kertben,
A rózsák közt, *még lelkek ezreit*
Halálba, halálos éjbe elmerít."

A kertből tüstént a parliamentbe viszik az ügyet és VI. Henrik király ünnepélyesen helyezi Plantagenet Rikhárdot a York királyi hercegségbe. A Temple-kertben elszórt mag véres kalászokat hajtott, melynek évek hosszú során át való kaszálásában még az ezerkarú halál is elfáradt, és a melynek áldáz küzdelmében két nemzet reménye dőlt temetetlen sírba, két nemzet virága lőn letarolva — a fehér és piros rózsa zászlóinak árnyaiban!

A trónon ülő Lancaster-ház ellenében a Clarence-i York-ház örökösödési jogát, — mely miatt a fehér és piros rózsa háború folyt, — a következő származási rend bizonyitja:

III. Eduárd királynak, a Plantagenet házat alapító II. Henrik fiának, (kitől a Lancaster és York családok származtak) hét fia volt:

1. *Eduárd*, a fekete herczeg, ki még atyja életében meghalt.
2. *Hatfield*. szintén meghalt és utód nélkül.
3. *Lionel*, Clarence-i herceg.
4. *Gaunt János*, Lancaster herceg.
5. *Langley*. York herczeg.

6. *Woodstock*. Gloster herczeg.

7. *William Windsor*.

Az első fiunak, Eduárd hercegnek fia volt II. Rikhárd király, kit a negyedik fiunak Gaunt Jánosnak legidősebb fia, Bolinbrocke Henrik (IV. Henrik) fosztott meg trónjától, s Pomfretban megöletett s magát királylyá emelte. A York-ház Lioneltől, a harmadik fiútól vezette le a maga sarját, kit Gaunt (vagyis IV. Henrik) előtt illetett volna a korona II. Rikhárd után.

A York-háznak tehát jogos igénye volt, s az igazság a fehér rózsa pártiak mellett állt; a Lancaster ház bitorló vala, s a piros rózsa pártiak igazságtalan harcot vívtak! Azonban oly erős volt a bevégzett tények hatalma a jog ellenében, hogy ez utóbbinak az erőszak alakjában kelle föllépnie York (III. Rikhard atyja) személyében.

A trónkövetelő Plantagenet herceg ravasz álnoksággal tört magának utat fölfelé; a koronához való ígényével még nem mert nyiltan föllépni a Lancaster házbeli VI. Henrik király ellen, ki bár maga gyönge, szelíd lelkü fejedelem volt, de erős a Suffolk, Beaufort, Buckingham, Sommerset és Cliffordok ragaszkodása s támogatása folytán; Yorknak tehát előbb a trón e hatalmas támaszait kellett az útból eltávolítani, hogy trónjogával fölléphessen. Pártviszályra izgatni, s az erőket szétosztani a trón körül híven álló hercegek, grófok, lordok között, volt az első fogása York hercegnek.

„. . . . .Ám még nem vagyok király,
Mig koronám nincs, s a Lancastereknek
Nincs festve kardom szivök vérivel;
S nem teszi ezt meg *elhamarkodás*,
Mély titkolódzás és eszély csupán."

Így szól York, a még kevés számu pártjabeli lordokhoz, midőn alattomos munkájához fog. Nagy erélyével és gyors tetteivel sikerül neki a pártviszályt VI. Henrik hivei közt felszítani, miben kitünően segit neki a hős Warwick.

(III. Rikhárd, atyjának e jellemvonását is öröklé az eszélyel együtt, — *sőt magasabbra emelte magában.)*

VI. Henrik hívei megfogyva, pártokra szakadva, Ir-

honban a néplázadás (kommunizmus alakjában) fáklyája pusztítva — dühöngve, — a gyönge királyt arra késztik, hogy Yorkot egy sereg élén a lázadás leverésére küldje.

A korona után áhítozó York e kedvező alkalmat használja fel első nyilt föllépésére.

A Dartford és Blackheath közt elterülő síkon jő a trónkövetelő York, serege élén kibontott zászlókkal, harangok üdvözlő hangjai mellett, örömtüzek eget nyaldosó lángjainál. Mint hadisten, oly hatalommal lép föl, s ily harsány hangon tölti be a léget:

„Így jő jogáért York, s a koronát
Leragadni gyönge Henrik homlokáról.
Zúgj csak, harang! örömtüz, égj, ragyogj,
Jogos urát fogadni Angliának.
Oh sancta majestas! ki ne venne meg drágán?
Legyen rab az, ki úrrá lenni nem tud,
Aranyt markolni van e kéz teremtve,
S nem adhat addig az hatályt szavamnak,
Mig benne nem reng kard avagy jogar.
Lelkemre mondom! lesz királyi botja
S reá tűzöm majd a fransz liljomot!“

És ezzel nyiltan kezdetét veszi a fehér és piros rózsa háború. Margit királyné, VI. Henrik neje, (nápolyi királyleány) és Buckingham cselének sikerül Yorkot pillanatra fogolylyá tenni; de épp idején érkezik három fia, Eduárd, György a legidősbbek és Rikhárd a legfiatalabb, — (Rutland még csak gyermek volt) egy sereggel; York kezesekül ajánlja fiait a királynak s igy szól hozzájok:

„*Megteszitek, fiúk?*“

Eduárd, az idősebb fiú, (ki később IV. Eduárd néven király lesz) így felel erre:

„Meg azt atyánk, ha nyom valamit szavunk.“

A csaknem gyermekifjú Rikhárd pedig e szókat dobja a király felé:

„S hahogy *szavunk nem*, majd *nyom fegyverünk.*“

Ez az első szava III. Rikhárdnak a csatamezőn még zsöngeifjú korában.

Csatára kél hát a két párt s a fiúk kiszabadítják atyjokat; a király serege bomlásnak indul és sz. Albans alatt,

a harcokban megedzett Somerset herceget viaskodva üzi maga előtt a csaknem gyermekifju Rikhárd s a nagy hőst legyőzve, ily kemény szavakat mond neki:

„Igy, itt feküdj' te:
Mert Somerset egy szurtos koresma cimer,
„A sz. albansi vár" alatt tevé
Halála által a jóst hírnevessé.
— — — — — — —
Maradj boszús, sziv! és szilárd, te kard!
Elleniért a pap imádkozik,
Fejedelmi hősök őket megölik."

Ez III. Rikhárd első viadala. ***Ez az ő vitézi keresztsége*** Sz. Albans vára alatt, a fehér és piros rózsa háboru első nagy küzdelmében!

A győztes fehér rózsa pártiak Londonba sietnek — hova a király futott, — hogy Yorkot a parliament házában királylyá emeljék; egymásután lépnek föl a harci hősök; Eduárd Buckingham herceg vérét mutatja kardján atyjának; Montague Wiltshire gróf vérével dicsekszik; mások meg ismét más piros rózsa-párti vezérek megölésével; utolsónak jő Rikhárd, és Somerset herceg fejét atyja lábához dobva mondja:

„Szólj te helyettem: mondd el, mit tevék."

York, az atyja igy szól erre:

„Rikhárdé a díj fiaim közől."

Rikhárd. „Henrik fejét is igy rázom, remélem."

Igy mutatja be Shakspere III. Rikhárdot még gyönge ifju korában a király tragédiákban.

VI. Herik legyőzve, elismeri a York-ház trónjogát, s megesküszik, hogy a koronát, mely utódára szállandott, halála után York hercegre és örököseire hagyja; viszont York is esküt tesz, hogy VI. Henriknek, élte fogytáig békét hagy.

Margit királyné azonban Eduárd fiával menekül s hadakat gyüjt, hogy vissza vívja fia trónjogát, melyet a gyönge Henrik, félelmében Yorkra és örököseire ruházott.

Amint Margit királyné és fia Eduárd herceg nem ismervén el férje s atyja lemondó esküjét a koronáról, ép igy éreznek és tesznek York fiai is, de leginkább Rikhárd,

ki a következő vitában ép oly nagy észt és szellemet fejt ki Sandal vár termében, minő hősiességet előbb a harcmezőn. Eduárd esküszegésre készti atyját, Rikhárd tagadja az eskü érvényét, mondván:

„Érvénye nincs az eskünek, ha nem
Tevök törvényes felsőség előtt,
A mely fölötte áll az esküvőnek;
Henrik nem áll, bitorlá e helyet,
Ő volt pedig, a ki megesketett;
S azért az eskü semmis és hiú.
Fegyverre hát! s csak fontold meg, atyám,
Mily szép, mily édes koronát viselni,
Melynek körében az Elysium van
És minden üdv, kéj, költők álmai.
Mért késni hát még? Én nem nyughatom,
Mig nem piros lesz rózsám hószine
Henrik szivének langyos véritől.“

A kis Rikhárd ezzel meggyőzi atyját, ki ujra harcot indít. De Margit királyné gyorsabb vala, és huszezernyi haddal siet Sandal vára felé, hol a Yorkok csak ötezernyi haddal állnak.

York herceg ily csekély erővel nem akar csatára szállni:

„Mi! öt ezernyi haddal!“

mondja York herceg;

„Igen, atyám, öt százzal is, ha kell.
Vaj kell-e félnünk? Asszony a vezér.“

feleli rá Rikhárd vakmerő elszántsággal!

Iszonyu harc az, melyet Sandal vára mellett vív a fehér és piros rózsa párt; egyenetlen tusa, melyben husz ellen öt küzd; mint vérengző vadak, bőszülten rontanak egymásra és mint a fergeteg, bomlott hadrendek összekavarodásában gyilkolják egymást. A legmerészebb hősök is megrettennek, csak Rikhárd nem, ki háromszor tör utat atyjához s ily szókkal biztatja:

„. . . . . Bátran küzdj, atyám!
. . . Rajta! egy tapot se
Hátrálj! királyi bot vagy sírgödör!“

Kegyelmet nem ismernek, nem adnak; még az ártatlan gyermek is szablya alá kerül; Rutlandot, York herceg

kicsinyke fiát, ki nevelőjével menekülni akar, a vérszomjas Clifford leöli boszuból atyjáért, kit a csatamezőn Rutland atyja megölt; az ártatlan gyermek vérétől párolgó kardjával rohan tovább a mezőn Clifford a szörnyeteg, keresvén mindenütt York herceget. Nyomában száguld a piros rózsa tábor vezére Margit királyné, a tigrisszivü nő, bőszebb a farkasoknál; tulszámu hadaival elnyomja York herceget, megkötözteti és kendőjét a megölt gyermek vérébe mártva, a fia halála fölött siró York arcára dobja, hogy törölje le azzal könnyeit, száritsa le véle nedvesült szemét, aztán ördögi gúnynyal papir koronát nyom fejére s leüttetvén törzsökéről, karóra tüzeti.

A lenyugvó éj, gyászt borit a fehér rózsa párt szétbomlott hadaira, s a győztes piros rózsa tábor diadallal megy York városa felé, előttük magas póznán, mint győzelmi vad harci jel, York herceg papir koronás feje mered a rémes éjbe, melyet Margit királyné e szókkal a várkapu fölé szegeztet:

„York kapujára tüzzétek fejét:
York városát York onnan nézze át.“

Itt bevégződött York herceg ádáz sorsa, a trónkövetelő Yorkház fejének tragikus élete!

Hős fiai Eduárd és György, közöttük bár legifjabb, de a legnagyobb Rikhárd, szétzüllött hadaikkal a Herefordshire-i síkságon táboroznak; Eduárd, az idősebb fiu három napot lát egyszerre föltünni a pirosló hajnal egén, Rikhárd a három nap láttára igy szól:

„Három sugárzó teljes nap, igen!
El nem borítják felhők járati,
Elválva tisztán halvány derüs égtől.
Nézd, nézd, csókolva egymást ölelik,
Miként ha szent frigy esküjét fogadnák.
Most mind a három egy láng, egy nap, egy fény!
Nagy eseményt jósolnak az egek.“

— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

**

„Bármit jelent, ezentul pajzsomon
Három napistent hordok cimerül.“

mondja erre Eduárd, mire Rikhárd gúnyosan igy felel:

„Istennőt inkább, ha megengeded:
Hímnél a nőt te jobban szereted.“

Csak most tudják meg a fiuk, hogy atyjok megöletett; Eduárd zokogó sirással hallgatja a hirnök elbeszélését York herceg kegyetlen megöléséről, Rikhárd ezt mondja:

„Én sirni nem tudok; minden nedűm
Alig oltja szivem izzó tüzkohóját;
— — — — — — — —
Gyereknek a köny; harc, boszú nekem!
Ha a királyi sasnak vagy fia,
A napba nézz, hadd tudják származásod;
Ország s a trón, — hercegség s szék helyett —
Tied az, avagy te nem vagy az övé.“

Így buzditja Eduárdot, bátyját, atyja halála után Rikhárd, hogy folytassák a harcot a trón elnyeréséért s hogy ne elégedjék meg Eduárd a hercegséggel, és a hercegi székkel királyság és trón helyett; majd a többi ellágyuló lordokhoz fordulva, ily szókkal serkenti őket boszúra:

„De mit tegyünk e forrongó időben?
Acél ruhánkat tova dobjuk-é?
Sötétlő gyászba burkoljuk magunk'
És olvasónkon ávé-máriázzunk?
Vagy ellenink sisakján gyakoroljuk
Áhitatunkat boszuló kezekkel?
Ha ezt: „igen“ szót, lordok s rajta fel!

A boszút lihegő fehér rózsa párt uj és nagyobb hadakat szed és vad förgetegként omlik a piros rózsa párt táborára; Rikhárd mint oroszlán kölyök mindenütt elől dúl a harc sorokban és tajtékzó dühvel keresi hős Cliffordot, Rutland és atyja gyilkolóját; oroszlán kölyök oroszlán atyja boszulójaként imigy támad Cliffordra.

„Téged kereslek, Clifford, egymagad!
Képzeld, e kar York hercegért, ez itt
Rutlandért küzd, s mindkettő boszúért,
Keritsenek bár téged ércfalak.
— — — — — — — —

Warwick, megállj, keress te más vadat,
Mert én üzöm most e farkast halálra."

És üzi oroszlán dühvel a futó vadat, halálos sebeket ütvén testén Cliffordnak, fejét levágja s mint aytja fejét Margit királyné, ugy ő a Cliffordét Towton vára kapujára tüzi.

Nem emberek, dühödt vadak tusája lesz a fehér és piros rózsa harc; vérben gázoló paripáik elhullanak és boszút lihegő kebleik még több vérre szomjaznak. Vért! Vért! Előre! ordít a két párt és mell mellre dőlve öldökölnek; az apa fiát, a gyermek apját gyilkolja; a véres mezőt tiz ezer halott boritja; rémülve fut VI. Henrik, a szelíd lelkü király, a csatatér halmain és nehéz keblében ily szókat nyög:

Ép olyan e harc, mint a reg tusája,
Növő világé haldokló borúval,
— — — — — — — —
Majd ez erősb, majd még erősb amaz;
Egymásra tör mindkettő s győzni tör;
De egyik se győző, egyik sem legyőzött:
Igy tart egyensúlyt e szörnyü csata. —
Leülök most itt e vakandturáson. —
Bár halva volnék! hogyha ég akarná:
Mert van-e más e földön bú-keservnél?
Oh ég! mi boldog élet volna az,
Nem lenni több egy egyszerü juhásznál!
Ah! mily élet vón'! mily kedves, édes!
Nem ád-e édesb árnyat a juhásznak
A cserje, hogy ha nyáján eltekint,
Mint a királynak gazdag hímü ágy,
Ha retteg a nép zendülésitől?
Bizonynyal ád, ezerszer édesebbet!
S végül a pásztor durva sajtja és
Bőr kulacsából könnyü hüs ital,
A fris faárnyban álom megszokott,
Mit gond nélkül mind s kéjjel élvez ő:
Oh többet ér királyi csemegéknél,
Arany kupában csillogó italnál
S mint nyughelyül müvészi nyoszolya,
Hol lesben áll gond, gyanú, árulás.
(egy ifju jön, ki atyját meggyilkolta s most holttestе fölött sir.)
Oh szörnyü látvány! Oh véres napok!

Mig odvukért arszlánok küzdenek,
Szegény bünetlen bárányok lakolnak.
Sirj, nyomorult! és én veled sirok,
Mignem szemünket, polgárháboruként,
Köny megvakítja s szivünk megreped!“
(egy apa jön, ki fiát megölte és most holtteste fölött jajgatva igy szól:)
„E kar legyen halotti szemfedőd,
E sziv koporsód, édes magzatom!
Képed szivemből soh'se múlik el.
Sohajtó keblem a gyászharang.
— — — — — — — —
— — — — — — — —
Elviszlek innen; a harc hadd dühöngjön:
Gyilkoltam ottan, hol nem kelle ölnöm.“

Henrik király: Oh szászszoros jaj! hallatlan keserv!
Bár szűnne meg holtommal ez iszony!
Oh irgalom, nagy Isten! irgalom!
Arcán a rózsa, a fehér és piros,
Küzdő családunk átkos szinei:
Ehhez hasonlit bíbor vére; azt
Mutatja, rémlik halvány arculatja:
Viruljon egyik, hervadjon a más!
Ha ti tusáztok, ezrek élte hervad!“

A fiu megölt atyjához:
„Oh majd hogy' átkoz engemet anyám
Atyám miatt, és meg nem nyúgoszik!“

Az apa megölt fiához:
„Tengerkönyűt majd mint áraszt megölt
Fiam miatt nőm, s meg nem nyúgoszik!“

Henrik kir. Mint rója fel majd a nép a királynak
Mind e nyomort, és meg nem nyúgoszik!“
Fiu: „Gyászolt-e már igy atyjáért fiu?“
Atya: Keserge-é már igy fián apa?“
Henrik kir.: „Érzé-e népe kínját igy király?
Bútok nagy; ám enyim tizszer nagyobb.
Keservbe fúlt tört szivek! nálatok
Én, a király még nyomorúbb vagyok.“

Szebben nem dalolt még költő, mint Shakspere a fehér és piros rózsa harc eme legádázabb tusájának gyász triojában!

A rémítő harc a fehér rózsa párt diadalával végződik; VI. Henrik királyt foglyul ejtik és a Towerbe viszik.

A győztes fehér rózsa párt a Yorkkáz legidősebb fiát IV. Eduárd néven királyá emeli és Warwick, a Yorkház leghatalmasabb támogatója Franciaországba megy, hogy XI. Lajos feleségének hugát Bonát, nőül eljegyezze IV. Eduárdnak. A kéjenc Eduárd, mig hős Warwick a frank udvarnál kérője gyanánt jár, belé szeret Grey lord szép özvegyébe s nőül is veszi.

E házasság megtörténtére fejti ki Rikhárd először céljait, sötét terveit és jellemének mély alapvonásait — lelkületének egész világát.

„Ah tisztelettel van Eduárd a nőkhöz."

mondja, midőn bátyja a szép özvegyet feleségül veszi és őt elvezetve, így szól:

„Urak, legyetek iránta tisztelettel."

Rikhárd magára marad sötét gondolataival, melyeket így fűz tovább:

„Oh bár kiaszva vón' velője, csontja, (t. i. Eduárdé)
Ágyékiból hogy ifju sarj ne hajtson,
Elütni engem szép arany jövőmtől!
S mégis közöttem s lelkem vágya közt,
Ha buja Eduárd címe sírba száll is,
Al. Clarence, Henrik, s fia, ifju Eduárd,
S testök mindannyi nem várt ivadéka,
Hogy én előttem helyt foglaljanak:
Tervemre mily lehütő gondolat.
Királyi trónról álmodom tehát csak,
Mint a ki künn áll egy előfokon,
S a messze partot kémli és sovárgja,
Vágyván, szemével lába érne föl,
A tengert szidja, mely elzárja onnan,
S hogy áthatoljon, fenékig meritné:
Igy vágyom én a tront, ily messziről;
Igy szidom én is mindazt, a mi elzárt:
Igy mondom én is: gátjaim' lerontom,
Lehetlenekkel hízelgvén magamnak.
Szemem nagyon gyors, szivem elbizott,
Kezem s erőm ha föl nem ér velök,
De mit! ha trón Rikhárd számára nincs,
Mi más gyönyört ad néki a világ?
Egy hölgy ölében keresem a mennyet,
Víg piperével kendőzöm magam',
És szemmel, ajkkal szép nőket varázslok.

Oh nyomorú egy ötlet! s hihetlenb,
Mint száz aranyló koronát szerezni.
Hisz szerelem anyám méhébe' már
Megátkozott, s hogy járma rám ne illjék,
Megdugta a gyarló természetet,
Hogy száraz ággá karom zsugorítsa,
Irígy hegyet formáljon hátamon,
Hol testemet gúnyolva ül a rútság,
Hogy felemássá korcsositsa lábam',
Minden tagomban torzzá bélyegezzen,
Formátlanná, nyalatlan medvebocscsá,
Melyen nincs még *egy* anyai vonás.
S vajon lehetne-é szeretni engem?
Oh szörnyü balhit, csak gondolni is!
Ha más gyönyört hát föld nekem nem ád,
Mint leigázni, birni, győzni őket,
Kiknek alakja különb az enyimnél:
Álmodni trónról, lesz az én egem,
És csak pokolnak nézem e világot,
Mig e fejet formátlan törzsökén
Dícső királyi ékszer nem köríti.

* * *

A mélyebben nem gondolkozók, és Shakspere-t nem a lélektani igazságból magyarázók Rikhárd e szavaiból azt következtetik, hogy csak azért lett szörnyé, mert a természet megcsalta alkotásban, hogy testvér bátyjainak deli külseje mellett az ő rút alakjában élő nagy szellemet, hősiséget, nemes tulajdonokat nem látták, föl nem ismerék, s hogy igy tehát bosszúból és irígységből akart magának tért teremteni ***azért, mivel mást nem tehetett.*** Ez nagyon közönséges alap lenne és oly külső rugó, a mi Shakspere-nél éppen Rikhárdban áll legkevésbbé. Rikhárd e szavai nem ***ok*** szenvedélyének alapjára, még megindítására sem; ***ő ezekkel maga magát csak serkenti*** és (mert végre is ember volt) ***saját öntudatát, lelkiösmeretét általtja!*** Épen Shakspere az, kit legkevésbbé szabad a betük értelmében és külső mázról itélni, mert Shakspere minden legkisebb ízében a legmélyebb és legmagasabb lelkiállapotokból indul ki s legkisebb viszonyait, helyzeteit is ebből meríti. Igy történik aztán, hogy sok nagy müvész is fel ül Shakspere e hamis magyará-

zőinak és egy otromba szörnyet, egy közönséges gazembert, egy nyomorult Moor Ferencet nyöszörög el III. Rikhárd megdöbbentő alkotásában!

* * *

„De nem tudom, hozzá hogy jussak el?“
— folytatja tovább Rikhárd elmélyedő tépelődéseiben. —

„Sok élet áll még célom közt és közöttem;
S én, mint ki elbolyg tüskés rengetegben,
Kit tüske tép, ki tüskét tép maga,
Utat keres, úttól elkóborol,
Nem tudja, a nyilt légre hogy találjon,
De oda jutni küzd kétségb'esetten:
Kínlódom én is angol koronáért,
S megszabadítom e kíntól magam',
Vagy ösvenyet véres bárddal nyitok.
'Sz tudok mosolyogni, s ölni, mig mosolygok;
„Helyes“-t kiáltani arra, a mi fáj;
Csikart könyükkel nedvesítni arcom'
S illesztve mérni minden alkalomhoz;
A hableánynál több hajóst fulasztok;
A baziliszknál több bámészt ölök;
Nestor gyanánt játszom a szónokot,
Furfangosabban csalok mint Ulysses;
S Tróját vívok ki, mint egy uj Sinon;
Szint adhatok még a kaméleonnak;
Több alakot váltok, mint Proteus;
S tőlem tanulhat gyilkos Macchiavelli:
A korona ne lenne igy enyém?
Hah, vón' még messzebb bár, letépem én!“

A piros rózsa párt leverése után Margit királyné, fiával, Eduárd herceggel Frankhonba menekül XI. Lajos királyhoz, kitől segélyt kér férje megmentésére és a trón visszafoglalására, de Warwick IV. Eduárd kérője megnyervén Lajos király huga — Bonának kezét, Margit királyné nem kap segélyt a franciáktól.

Midőn a házassági szerződést irják, hírnök jő Angliából és leveleket hoz, melyek Eduárdnak Grey ladyvel történt házasságát tudatják. XI. Lajos boszúra támad e hírre, maga Warwick is megszégyenülve, boszút liheg: Lajos, e csúf játékot megtorolni akarván, Margit királynénak sereget igér, melylyel Angliába hajózzon; Warwick

elveti fehér rózsáját és a piros rózsa pártjára áll. Az eszélyes Margit királyné, hogy Warwickot egészen magához kösse, fiát, Eduárdot eljegyzi Warwick idősebb leányával, kit az ifju herceg, a trónutód, nőül is vesz. Nagy sereggel indulnak Angliába, hol Eduárd király ezalatt vig nászéjeket töltve, dobzódik és saját testvéreivel is összetűz neje miatt, mert választását öcscsei sem helyeslik; György el is hagyja bátyját, Rikhárd nem, ő marad, mondja:

„*Messzebre tör e szív; én maradok,*
Nem Eduárdért, de a koronáért.“

Változó szerencsével dúl ismét a polgárháború a fehér és piros rózsa párt közt, mig végre Warwick, a nagy hős elesik a Barnet-i csatatéren; Margit királyné és Eduárd herczeg a francia segéd hadakkal későn érkezik már s a Tewkesbury síkon őket is leveri a fehér rózsa párt; Margit és Eduárd herceg foglyul esnek, Eduárdot, VI. Henrik fiát, York három fia leszúrja revanche-ból, atyjuk és kis testvérük Rutland megöletéseért, Margit királynét pedig száműzik. Az előrelátó Rikhárd Margitnak sem akar kegyelmezni, és a midőn Margit, fia fölött jajgatva, igy kiált:

„Oh öljetek meg engem is!“

Rikhárd e szókkal rohan rá:

„Biz isten megteszem!“

és megakarja ölni, de Eduárd nem engedi.

„Mért éljen s szóval töltse bé a földet?“

kiáltja dühödten Rikhárd és félvén, hogy a buja, lágy Eduárd VI. Henriket is életben hagyja, Györgynek, bátyjának e szókat susogja:

„Király bátyánknál, Clarence, ments ki engem;
Londonba mégyek fontos ügy miatt:
Mielőtt ti jöttök, uj hírt hallotok.“

és bátyja kérdésére, hogy mit? reszkető dühvel csak ezt feleli:

„A Tower! a Tower!“

és lázas sietséggel elrohan. Eduárd király nem látva Rikhárdot, kérdi, hová tünt; Clarence mondja:

„Sietve ment Londonba s úgy hiszem,
Vérvacsorára készül most a „Towerban.“

„Röglön tesz ő, ha mi eszébe jut“,
feleli rá Eduárd király, — Rikhárd mély jellemzésére!

És Rikhárd oly sebesen, mint a sas, — csap le prédájára; Londonba terem és a Tower egyik börtönébe toppan, melyben a már megőszült szelíd lelkü VI. Henrik király szenved.

„Üdvöt, mylord“, — mondja Rikhárd Henrikhez, ki imígy felel rá:

— — — — — — — —
Jó Rikhárd és jó ördög egyre megy;
— — — — — — — —
— — — — — — — —
Mi uj halált hoz szinre Roscius?
— — — — — — — —
— — — — — — — —
Azt jóslom én, sok ezeren, ...
— — — — — — — —
— — — — — — — —
Megkeserülik születési órád.
Baljóslatúl baglyok huhogtak akkor,
Varjú sivított, gyászkort hirdető,
Ebek szüköltek, fákat tépe szélvész,
A kürtő ormán holló guggola,
Szarkák csörögtek visszás hangzavarban.
Anyád anyakínnál többet érezett,
S mégis kevesbet szült anyai reménynél:
Ocsmány, idétlen tömeget, minő
Ama nemes fa egy gyümölcse sem.
Midőn születtél, már fogad vala,
Annak jeléül, marni jösz ide;
S ha mind igaz, mit hallék e kivül,
Azért jövél . . . .“
„Elég próféta! Halj meg, mig beszélsz!“
sivítja erre Rikhárd és szavait torkába fullasztva átszúrja Henrik királyt.

„Le a pokolba! s mondd, én küldtelek,
Ki nem szeretett, félt s *könyörült soha*“,
dörgi Henrik király elszálló lelke után borzaszó amenként! Majd ördögi kedélylyel magába sötéten elmerülve, igy beszél saját lelkével:

— — — — — — — —
— „Való igaz, miről Henrik beszélt:
Gyakorta mondá, emlékszem, anyám,

Lábbal előre jöttem a világra.
Vajon sietni nem volt-é okom,
S vesztökre törnöm, kik jogunk' bitolják?
A bába bámult, asszonyhad sipított:
„Jézus segélj! ni! foggal született!"
És úgy születtem: nyilván mutatá ez,
Hogy mardosó, morgó eb legyek.
Ha testem az ég hát így formálta: lelkem'
Egyenlő félszeggé pokol tegye.
Testvérem nincs, nincs egy testvér vonásom,
S szeretet, *ez égi szó az ősz fejeknek*,
Csak a hasonlók lelkében tanyázzon,
Bennem ne! *Én csak én vagyok magam.*
Clarence, vigyázz! *elzárod a fényt előlem:*
Sötét napot hozok reád ezért;
Jóslatokat sugdosva szerteszórok,
Hogy Eduárd remegjen éltiért,
S hogy meggyógyuljon, halálod leszek.
Henrik király s hercegje halva már;
Rajtad a sor! aztán a többiek."

Győztes IV. Eduárd Londonba siet nejéhez, ki egy figyermekkel ajándékozá meg; Eduárd öcscseit az ujszülött megcsókolására szólítja föl és szeretetökbe ajánlja; Rikhárd ily szókkal öleli a csecsemő herceget kebléhez:

„Hogy *termő fádat szeretem, legyen*
E csók bizonyság, a gyümölcsnek adva.
(magában) Így csókolá meg Júdás mesterét,
S kiálta: „üdv!" bár azt gondolta: „átok!"

A York-ház napja felragyog ujra a fehér rózsa diadalában és béke van fejedelmi sarja, koronás IV. Eduárd király udvarában!

. . . . . „Töltsük az időt
Víg színi játék, pompa, dísz között,
Udvarhoz illő kedvtelésekül.
Kürt, dob riadjon! Ég veled, bubánat!
Hiszem, tartós lesz örömünk utánad",

mondja Eduárd és vidám, zajos dőzsöket csap. Rikhárd távol marad a béke élveitől, gyilkos terveket kohol fejében, és kezével gyorsan is végrehajtja.

„Mi sem vagyok, *míg minden nem leszek*",

kiáltja sötét lelkében és ***ördögi kedélylyel pokoli munkájához fog.***

II. RÉSZ.

RIKHÁRD A TRÓNIG.

II. RÉSZ.

RIKHÁRD A TRÓNIG.

Shakspere nagyszabásu tragédiái közt leghatalmasabb Rikhárd; nemcsak a külformát és szerkezetet tekintve, de a költői benső alkotást is.

Ha Shakspere más müveiben is gyönyörködünk a plaszticitás és arányosság szépségein, III. Rikhárdján bizonyára csodálattal telünk el, mert ez a tragikai költészet tökélye — minden ízében, minden részében.

III. Rikhárd a tragikai költészet mintája; — mint Lear „ízről-ízre" király, úgy III. Rikhárd ***ízről-ízre tragédia!*** Olyan tökéletességgel bevégzett szobor ez, melynek tömör kőanyagján csupán az alkotás szellemét látjuk, a nélkül, hogy a mester vésője csak eszünkbe jutna is.

Állitják, hogy Shakspere 27—30 éves korában irta s hogy müvei közt ez a nyolcadik, — nagyobb szabásu tragédiái közt pedig az első és bizony leghatalmasabb a tökélyben is.

VI. Henrik király három részét irta meg előbb, melynek befejezése III. Rikhárd; de a kettő között megirta Romeo és Juliát, — a szerelem eszményitése után a bün eszményitését!

III. Rikhárd ***a bün eszményitése.*** Shakspere alkotó költészete nem szállott oly szédítő mélységbe egy tragédiában sem, mint Rikhárdban, — de oly magasra sem!

A tárgyat megtalálta nemzete történetének legvéresebb lapjain, meg a személyt, az egyént — mindent; és

mégis az ragadja csodálatra az elmélkedőt, hogy e történet politikai sok ág-bogu kuszált lapokról, eme szünetlenül előtérbe *magasodható* háttérből, miként alkothatott még oly lángszellem is, mint Shakspere, ily költőileg minden ízében igaz, tehát szép és tökéletes tragikai művet.

Shakspere e művének alkotása mellett Katonánk remek tragédiája jut eszembe, melyben „Bánk-bán“ nagy költője minduntalan előtérbe hozza Magyarország gyászos politikai hátterét és ezzel igazolja Bárány Boldizsár kritikai rostáját, melyben Bánk-bánt inkább: *„a magyar nemzet,“* mint *„Bánk-bán“* tragédiájának nevezi.

III. Rikhárd királyban (bárkinek és bárminek a legcsekélyebb hozzájárulása nélkül) minden Rikhárd szenvedélyéből foly; — *hősi lénye, nagy szelleme a koronát áhítja, mint prédára néz föl rá sas szeme, lángszellemének erejével lejtőt emel hozzá, hogy vitézi karjával elérje és önnön fejére tegye!*

Hasonló gyorsasággal, egyöntetüséggel egy tragédiájában sem haladnak a cselekvények olyannyira egy csapáson és oly mélyen, mint Rikhárdban; — mint a vadfolyam, mely tajtékos habjainak csapkodásával megostromolja és darabokra töri az emberi kezek által utjába emelt meredek gátokat, rohan itt minden a nélkül, hogy fölcsapó hullámai a tört réseken *elágaznának,* de sőt dagadt tengerárként, bőszülten rontanak a végpontot elzáró gránit szirtekre, hogy ott megsemmisüljenek.

Shakspere minden művében világos, egyszerü, de annyira egyben sem oly nyitott könyv, mint III. Rikhárdban, melynek elég az első scénáját és az álom után való jelenését olvasnunk, hogy megértsük; de, hogy meg is alkossuk, még pedig a tragikum nagy mesterének legköltőibb eszményében, lángszellemének legmagasabb értelmében, ahoz az előadó müvészetnek oly tökélyes képessége kivántatnék, mint a milyen tökéletes e művében maga Shakspere is!

Láttam igazi nagy müvészeket, kolosszális Shakspere alkotókat, jegyzeteim tábláján és emlékembe mélyen bevésve megőríztem Egressy G., ör. Lendvai, Tóth, Levinszki,

Dessoir, ***Dawison*** s mások alkotásait, — de egyik sem emelt föl Shakspere e hatalmas alkotásához.

Dawison adott legtöbbet s az ő Rikhárdja legalább megközelitette a költő király merész szárnyalását.

Egressy G. az ő nagy alkotó erejével és psychologiai tudományával mindeniket elhomályosította volna III. Rikhárdban, ha — szinészi nyelven mondva — megszerette volna e szerepet, de nem szerette és ezért nem is igen játszotta, sőt talán mélyebben sem gondolkozott fölötte, különben nem irta volna megbecsülhetlen könyvében, hogy III. Rikhárd és Moor Ferenc alaphangjai közt rokonság van.

Ör. Lendvai müvészete nem tudott e nagyszerü alakhoz izmosodni, mit legjellemzőbben az a kritika fejezett ki, mely az ő Rikhárdjáról csak annyit tudott mondani, hogy „Lendvai Rikhárdjának elhittük és természetesnek találtuk a koporsó előtt folyó jelenést és azt, hogy Annát ***meghóditja!***“ Pedig Rikhárd nem hóditja meg Annát, csak legyőzi, megnyeri magának, de sziv nélkül; — azonban ör. Lendvai úgy tudott szeretni a szinpadon, hogy nem csoda, ha a kritikus is „meghóditás“-nak vette tőle Rikhárd szerelemvalló jelenésében Anna megadását.

Tóth Rikhárdja erő és tartalom nélkül való Tartuffe volt, a tragédia közepén már egészen kimerülve; e nagyra törekvő, fáradhatlan szorgalommal buvárkodó müvész, — utolsó éveiben egész szenvedélylyel állott a tragikai múzsa szolgálatába, melytől azonban sem Macbethben, sem Rikhárdban nem nyerhetett babért, mig a karakter-festésben Megyeri után is halommal szedte.

Komáromi Samu, ez a sok tekintetben magyar Garrik, Egressy G. tudományos művészetével, hatalmas Rikhárd leendett.

Levinszki Rikhárdja egy szánalmas vergődő lelkü közönséges gonosztevő, ki nem indit ***részvétre*** és ***nem megdöbbentő.*** Schiller Moor Ferenc-ét láttam benne és nem Shakspere III. Rikhárdját. Sajnos, hogy e rendkivüli

értelem- és szellemi erővel biró nagy müvésznél nem párosult a fizikai erő is.

Dessoir Rikhárdjában a sátáni vonás volt a tulnyomó, még azon jelenetekben is, melyekben az alapvonás, t. i. a hősi az uralkodó, holott ezt Rikhárdban, a maguk helyein, egy-egy pillanatra mindig ki kell emelni, úgyszólván: átcsillogtatni; a koporsó előtti jelenete azonban Lady Annával, remek volt; Dessoir, csak is Dessoir magyarázta meg *igazán* e jelenet lélektani igazságát, az igaz, hogy Annát is kitünően betanitotta e scénára; csak azt a szinpadias fogást ne használta volna Dessoir is e jelenetben, hogy Anna hosszú gyászfátyola alá rejtőzve tapadt Annához, midőn szerelmet vall; ez úgy látszik hagyományos szokás a német szinészetnél, mert másoktól is láttam ezt s ehez hasonló üres szinpadi fogásokat használni Rikhárdban; igaz, hogy ez a szinpadi fogás Dessoirtól hatásosan jött ki, mint Salvini sirása is Othelloban, mikor dicsőségeinek nagy emlékeitől búcsuzik, — de az efféle külső és benső bravouroknak ellent mond Rikhárdban a külső helyzet, a környezet jelenléte, Othelloban pedig a benső lelkiállapot, mert nem a kiégett nap estalkonyának elegikus hangulata ez, hanem a véresen leáldozó napé, *mely vihart jelent* s a mi *Othellonál rögtön jelentkezik is.*

Dawison Rikhárdja erőteljes volt, de egészében nem tudott Shakspere tökéletes alkotásáig emelkedni, e mellett tulságosan zajos, tomboló, — sőt *ideges volt;* a hősi és sötét lélek alapvonásait mélyen kiemelte, de a démoni, az ördögi humor *élesen metsző színei* halványak maradtak nála és hiányzott még az a — Rikhárdot oly mélyen jellemző — *maró gúny* is alkotásából, melylyel tetteit mintegy simítva, *lelkiösmeretét áltatva,* a világot *mindauntalan* arcul csapja. A Dawison és Dessoir Rikhárdjából, — tehát a *kettőből* kerülhetett volna ki *egy* tökéletes egész Rikhárd, *a Shakspere III. Rikhárdja!*

A többi Rikhárdokról alig lehet szólni; tapogatódzunk, talán értjük is annyira, hogy képzeletünkben meg is alkossuk, ámde mit ér, ha kiviteli erőnk gyöngeségében *a költő eszményét egészben* nem birjuk megérzékiteni,

sőt még a Dawison, Dessoir alakitásaitól is oly messze maradunk!

De azért játszuk és játszanunk kell e remek alkotást minél többen és mentül többször, mert ez a legnagyobb iskola a szini müvészetre, valamint a drámai költészetre is.

Rikhárd szerepében ugyszólván minden természeti és erkölcsi állapot meg van, a mi a szini müvészet fogalmában él, a mi a drámai költészet alkotásaiban, hogy úgymondjam: százféle eszményében élőképen jelentkezik és az emberi lélek gyökereiből kiágazik. Ezért nehéz és elérhetetlen III. Rikhárd tökéletes müvészi alakitása!

Mint minden tragédia a csucspontra fölemelkedő és innen a katasztrófába sülyedő részből áll, melyet tragikai lejtőnek nevezünk — úgy III. Rikhárd is mintegy két részre van osztva, még pedig pregnánsabb kinyomattal, mint más müveiben; első részét látszólag dirib-darabokra szabta a nélkül, hogy a veres fonalat, az összekötött láncszemet csak egy pillanatra is elszakadni — sőt tágulni éreznők. Első részében alakoskodó szinészszé teszi Rikhárdját, de a szó teljes művészi értelmében; ***egy Rosciussá,*** ki, — mint ezt Shakspere VI. Henrik szájába a Rikhárdot előadó szinész tájékozása végett is adta, — ujabb játékot hoz szinre, ***nem tartüffösködve, nem ámítva, nem csalva, nem képmutatással,*** hanem ***oly nagy müvészettel játszva és előadva a nagy célért magára eröltetett szerepeket*** — igen, szerepeket, — hogy környezete mintegy ***megbüvölve, meggyőzve*** — a legigazabb valóságnak veszi.

Shakspere lángelméje gondoskodott róla, hogy Rikhárd Rosciusában mindenütt ott legyen Rikhárd is épp úgy, mint mikor a tragikai lejtő magaslatán a 2-ik rész kezdeténél, a már koronás Rikhárd elveti magából (nem magáról) Rosciust és Machiavellit, mint a kire azt mondja, hogy: „majd tőle tanuljon.“

És miben gondoskodott Shakspere arról, hogy Rikhárdját a müvészi alakoskodás alatt is érezzük?

A közbeszőtt számos magánbeszédek által és a félreszólásokban!

Egressy G. nagybecsü könyvében III. Rikhárd és Jágo képmutatásáról (az előbbenire a képmutatást szerintem, nem találóan alkalmazva) beszél, és arra tanít, hogy a „képmutatásnál a vigyázatlan (észrevétlen) pillanatokban a szem és ajk meghazudtolja a szót, dacára azon mesteri ügyességnek, melylyel szineskednek!“

Nem oszthatom e tant, mert ez arra szoktatná a színészt, hogy a műtárgyon kivül még valami másra, t. i. a közönségre is gondoljon egy-egy szemjáték és egy-egy arcvonással értesítvén a jelenlevő hallgatóságot, hogy ez tudja meg, miként a szereplő most nem azt érzi, amit mond.

Egressy Gábor, ***kinek a magyar színművészet már könyveért is annyit köszönhet,*** — könyvének más fejezetei alatt arra tanít, hogy az előadónak nincs más világa, mint a drámai, sem más emberek nem léteznek rá, mint ***a színmü személyei,*** melyet elfeledni ***egy pillanatra se szabad;*** hogy a színművészet nem egyéb, mint látható és hallható képe a gondolatoknak, a költő drámai eszményének. Ha ez igy van, akkor valamint beszédben, úgy arc és szemjátékkal sem szabad ezen nagy igazsággal ellenkezésbe jönnünk, szóval: ***amint beszédben nem, úgy némajátékkal sem szabad kilépni a művészet keretéből,*** melyet Egressy G. méltán míveletlenségnek bélyegez. Már pedig ezt tenné az a Rikhárd-személyesitő, a ki Rikhárdban, akár a hang festésében, akár pedig a szem és arcjáték egy-egy kifejezésével, alakoskodó jelenetei alatt a hallgatóságot ***külön*** értesíteni akarná, hogy ő mást érez, mint a mit beszél; e mellett kitenné magát annak is, hogy környezete észrevenné, miként nem igaz, a miket mond, s amig egyrészről a közönséget értesítené, másrészt lerántaná illuziójából, mert az árulná el, hogy komédia az egész.

Shakspere III. Rikhárd első részében a sok magánbeszéddel folytonosan összekötve tartja a láncszemeket, a vörös fonalat, melyeken Rikhárdjának alakoskodását oly nagy bravourral végig vezeti. Ép ezért nem szabad ezekből egyet sem kihagyni, mert ezekből, csak is ezekből

akarja Shakspere láttatni, éreztetni Rikhárd művészi, meggyőző alakoskodását, nem pedig ez alatt történő szem- és arcjátékkal, vagy a szinlést elárulóhangfestéssel csupán a közönség számára, mintha bizony ***e tekintetben*** a közönség ***más szempont*** alá esnék a környezettől, melynek Rikhárd alakoskodik.

Egressy G. remek könyve oly jelesen tanítja a színészt a magánbeszéd előadására, hogy ez egy fejezetéért is megérdemelné, hogy a legutolsó színész asztalán — még a száraz kenyér mellett is, ott lenne e könyv!

És valóban talán a legnehezebb föladat a szini művészetben a magánbeszéd előadása. A magánbeszéd a drámai költészetnek foltja, de Shakspere-nek sikerült ezt is legalább napfolttá tenni.

Életemben mindig féltem a magán-beszédtől, és Salvinit kivéve egy nagy művésztől sem láttam a magánbeszédet egészen helyesen előadni; képtelenségnek tetszett mindig, mely a gyakorlatban — legalább tökéletes értelemben véve — kivihetetlen. Pedig ha valamely tragédiában, úgy bizonyal III. Rikhárdban volna nagy szükség a számtalan magánbeszédek művészi előadására, ennek tökéletes kivitelére a szinpadon.

Salvini Hamletben, de legtökéletesebben a Vadon fiában előforduló magánbeszédeknek egy különös és eddig senkitől nem látott előadási módjával győzte le a „magánbeszéd“ képtelenségét.

Sajátszerü tünemény ez, a leggeniálisabb fölfedezés a szini művészet világában; az alap meg volt ugyan rá, mint ezt Egressy G. könyve és Hamletben az ő nagy művészete is a „***lét és nem lét kérdése ez***“ kezdetü nagy monolog remek előadása, szintén bizonyitja, de Salvini ez alapról oly magasra emelkedett fantáziájában és a kivitelben oly mélyre is hatolt, hogy elragadtatva, elbüvölve, csodálattal és hódolattal eltelve hajolhatunk meg e psychologiai talány ilyen megoldása előtt, melyet Salvini a legnagyobb virtuozitás netovábbjával érvényesít. E lélektani kérdőjel valószinü megfejtési processusát, művészi kivitelét alig lehet kellő szavakkal megmagyarázni; a hatás oly

nagy, hogy az ez alatt fogva tartott ész és érzés nem tud róla számot adni; a néző elfogódott, elszorult kebellel hallgatja, nézi e rendkivüli megfejtést, melynek végeztével mintha lidércnyomástól szabadult volna meg, — a lélekzet vételnek egy önkénytelen és általános halk sohajtását hangoztatja minden kebel. Rám azt a hatást tette, mintha a lélek jelent volna meg a tárgyiasságnak oly eszményi magasságában, és oly aetheri átlátszósággal, mely a legszebb illusióban, bár csupán csak halló érzékünk által jelentkezik többi érzékeinkben, de az élénk benyomás folytán még is szinte látni is véljük.

Az élesen figyelő szemében bizonyos gépies formában tünik föl e müvészeti jelenség — mert ilyennek is nevezhető — de ez mit sem von le müvészi értékéből, mert egy hajszálnyi vonással sem közeledik a hasbeszélés felé, hanem oly tisztán különíti kétfelé az erkölcsit az anyagtól, mintha a szemünk előtt álló testtől külön válva, ***maga a lélek beszélne!***

És valóban „***lélek-beszéd***"-nek, „***a gondolkozó ész és lélek beszélésének***" lehetne nevezni Salvini előadási módját a magánbeszédben, mely egy tüneményszerű jelenség a szini müvészet fogalmában.

Ezzel a mesteri tudománynyal kellene a magánbeszédeket előadni és valószinübbé tenni, különösen az oly magánjeleneteket, mint Rikhárd első scénája is.

Shakspere III. Rikhárd tragédiája 1477—1485. évi időköz alatt foly le, — Clarence György fogságától Rikhárd haláláig Bosworthnál; — tehát 8 év alatt, melyből csak két év jut a tragédia másik felére, a mely időig Rikhárd király volt, hat év pedig az első felére, mely idő alatt Rikhárd véres munkáját végezte.

VI. Henriket útjából már eltéve, hátat fordít a béke örömeinek, hogy saját testvéreit és ezeknek gyermekeit is elpusztítsa, mint a kik még előtte állnak a koronához vezető ösvényen.

London egyik utcáján lép föl (jobb ha már bent áll a szinen) Rikhárd egymagában és egy nagyon világos expo-

sitioval, magánbeszédben tárja fel sötét terveit, melyekkel nagy céljára tör.

E magánbeszédben lelkének egész világa, szenvedélyének egész bünössége nyilvánul, még pedig az ördögi kedélynek oly cynizmusával, hogy valóban a pokol ocsmány hányadékának tartjuk, melyet a világra dobott.

Rikhárd ez első magánbeszédét igen célszerü volna, a VI. Henrik harmadik részében előforduló két magánbeszédből kiegésziteni még akkor is, ha a királytragédiák III. Rikhárd előadását megelőzik, ez ismétlés ha nem is szükséges, de fölösleges sem volna.

E bevezetési scénát még oly nagy müvészek is, mint Dawison, a szín elejére rontva, mintegy a közönségnek deklamálják el, holott ez is, mint minden magánbeszéd, a drámai költészetben előforduló személynek saját lelkével való tépelődése — *„hangosan gondolkozó lélek“*, (E. G.) melylyel az előadó szintén a műtárgy megtestesitését eszközli — közvetíti, de a kinek a költő eszményén kivül, valamint más jelenetekben, úgy ebben sincs ***senkivel és semmivel se dolga.***

Rikhárd első magánjelenetét is tehát a léleknek oly erőre való emelkedésével kell adni, mely a testet mintegy gépeszközzé teszi, melyen át a korlátlan urrá lett szellem hangos szókkal jelentkezik, az az: mintha maga a lélek beszélne.

IV. Eduárd a gyönyörök mértéktelen élvezetében annyira elmerült, hogy a tragédia kezdetén már gyönge beteg és az orvosok erősen féltik életét; Eduárd tehát inkább a halálé már, hogysem útjában állna Rikhárdnak, igy először is másik bátyja, Clarence Györgyre veti ki hálóját, irkák, ittas jósok által azt hirdetvén, hogy Eduárd utódit (a gyermek királyfiakat) G. betűn kezdődő név fogja örökségeiktől megfosztani, s minthogy György herceg neve G. betűn kezdődik, a féltékeny Eduárd király, öcscsét a Towerbe záratja.

Rikhárd az expositio magánbeszédében, lelkébe való mély elmerülésével, a sötét tervek kifejtése mellett egyszersmind maga magát is ismerteti, itt Rikhárd ő a maga

egész sötét világában, szellemi erejének reflexiojában, mely hogy valószinü legyen, azt Shakspere az előadó művész költői felfogására és e felfogásból származó mesteri kivitelére bízta.

Rikhárd a lelkébe való mély elmerüléséből a magán beszéd e végszavaival ébred, vagy is rezzen föl:

„Merülj lelkembe gondolat; Clarence jön.“

és kivetkőzvén Rikhárdból, el kezd alakoskodni, művészileg játszván a testvéri szeretetet.

György herceget csakugyan fogságba viszik és Rikhárd e fölött először is megbotránkozást játszik György bátyja előtt, majd e tetteért a királynőt és véreit gyanusítja, majd pedig Györgyöt Eduárd ellen izgatja, ki nejéért testvéreit sem hagyja biztosságban, végre igéri, hogy minél előbb kiszabaditja a fogságból, azonban magára maradva ismét mint Rikhárd ezt kiáltja utánna:

„Menj, járd az utat, melyen vissza nem térsz,
Nyilt, bárgyu Clarence! — Oly nagyon szeretlek,
Hogy nemsokára lelked égbe küldöm.“

Most föllép Hastings, egyike az azon korban élő leghatalmasabb és legnépszerübb lordoknak, ki a királyné vérei által — kiket szintén Rikhárd bujtogatott föl — fogságra jutott, mert mint kincstárnok az Angliában ***IV. Eduárd király alatt először szervezett állandó hadseregtől*** (melynek III. Rikhárd volt a fővezére) némi zsoldot megvont; Rikhárd éles elméje felismeri, hogy Hastings lordot vagy meg kell nyernie, vagy útjából eltennie. Rikhárd először is megnyerni igyekszik őt, és a legnagyobb részvéttel kérdezi tőle:

„Hogyan tölté a börtön idejét?“

s midőn Hastings közlékenységében ily szókkal fenyegetődzik:

„Türelmesen, mint rabnak kell, nemes lord;
De élek én, mylord, s hálás leszek
Azokhoz, akik okozói voltak“,

Rikhárd mohón ragadja meg az alkalmat, hogy Hastingset behálózza és boszúra izgassa, elhitetvén vele, hogy az ő ellenségei juttaták börtönbe Clarence herceget is, majd

Eduard király betegsége fölött mély aggodalmat fejezvén ki, Hastings-et előre küldi Eduárdhoz, a hová ő is követni fogja.

Magára marad és sötét terveit tovább füzve, majd Eduárdhoz indul, hogy ennek gyülöletét még jobban fölszítsa György ellen és halálra ítélését kieszközölje; biztosan reményli, hogy Eduárd nem élhet már soká, de gondoskodni akar arról, hogy György még Eduárd előtt utazzék gyorspostán az égbe.

„Eduárd királyt, ég, ekkor vedd kegyedbe,
mondja és folytatja ördögi humorral:

„Hagyjon vesződni engem a világgal:
Majd Warwick idősbb*) lányát elveszem;
— — — — — — — —
— — — — — — — —
Ezt akarom; nem épen szerelemből,
Mint más titokba burkolt cél miatt,
Amelyet e nász által kell elérnem.
De még előre nyúzom a bakot:
Clarence lehel még; Eduárd él s uralg még;
Ha ők letüntek, nyertes én leszek.

Várni nem tud, nem akar, — nagy erélyével a végrehajtáshoz fog és Eduárdhoz siet.

Ezalatt VI. Henrik holttestét nyitott koporsóban hozzák London utcáin; Anna, a király megölt fiának özvegye kiséri a halottat, melyet szt. Pál templomából temetni visz Chertseybe; a koporsót a Lancaster háznak leghívebb nemesei fogják körül; ***a kis gyászmenet*** meg-meg áll London utcáin, hogy a szent teherrel — mint Anna mondja — megpihenjen, és e pihenés alatt, Anna hangos átkokban tör ki a gyilkos ellen, ki nem más, mint Rikhárd, az uralkodó hatalom egyik feje és a Lancaster ház legfőbb buktatója, melynek helyében most a York ház ül a trónon. Anna tehát először is és ***legfőképen*** izgatni akar London utcáin a megölt Henrik király holttestével a nép közt, mely Henriket szerette; Anna ez izgatásában any-

*) Az ifjabb helyett, a mi sajtóhiba a fordításban, mert Warwick ifjabb leányát Clarence veszi nőül, kitől fia és leánykája is van, míg az idősebb (Anna) Henrik fiának, Eduárd hercegnek volt a neje, ki most özvegy és a férjét, apját, a mint ezt említi is, Rikhárd ölte meg.

nyira megy, hogy a babonát is, mi amaz időben mindenkinél vakhitté vált, felhasználja, midőn Rikhárd jelenlétében Henrik sebeit ujra vérzőnek látja, hirdeti, mely a gyilkosra vall, ha ez az ártatlanul megölt holttest előtt megjelen. Másodszor, minthogy ünnepélyes (egyházi) temetést nem tarthat, tehát tüntetőleg legalább polgári temetéssel akarja eltakaritani a nép által kegyelt király földi maradványait.

* * *

A nemzeti szinházban azelőtt a helytelenül scenirozott rendezői könyv mellett, még azt a nagyon téves és hibás merényletet is elkövették, hogy ezt a temetési scénát úgy fölpompázták, mintha csak maguk a trónfosztó York hercegek temettetnék el gyászpompával azt, a kit a család biztosságáért Rikhárd legyilkolt. ***Gyászharangok zúgtak a szinfalak közől, lengő gyászlobogók*** alatt vonult a kigyózó (!) menet sokasága, mintha csak London minden céhe, összes népe seregelt volna Henrik koporsója körül; — ***még az egyház is képviselve volt!***

Shakspere csak nemeseket emlit kisérőkül és az ***ünnepélyel*** való eltemetést Rikhárd egyik fegyveréül hagyja Anna ellenében, melyet a ***kiengesztelődés és bűnbánás jeléül*** kér ki Annától és igér Annának. (Ép igy tesz V. Henrik is, midőn az atyja (IV. Henrik) által megölt II. Rikhárdot a sírból kivéteti és ünnepélyesen eltemetteti, hogy ez által engesztelődést nyerjen.

Az uralkodó hatalom által a Towerben megölt Henriket, bizony nem engedte a hatalom ily nyilt pompával, harangok kongatása mellett eltemetni; érdekében volt, hogy hívei zajt ne üssenek vele, s hogy halála az öngyilkosság hírében álljon. De mit jelent az ünnepélyes pompával tartott temetésen Anna átkozódása és boszura izgatása egy sereg dárdás, fegyveres tömeg előtt, mely szájtátva áll, és egy ember, Rikhárdnak a szavára meghunyászkodva leteszi a koporsót?!

Hisz épp az is bántja Annát, hogy még ünnepélyes temetésben sem részesülhetnek Henrik király hamvai, hogy hiában átkozódik a nyilt utcákon, London népe re-

megve házaiban marad, és távol tartja magát a boszúért kiáltó Henrik holt sebeitől, sőt még az a nehány nemes is, a kik mint a Lancaster ház hívei, a végtisztesség megadására gyültek össze Henrik koporsója körül, Rikhárd megjelenésére leteszi és ott akarja hagyni a halottat.

A pompás temetés, a harangok zúgása, a nagy néptömeg és Anna átkozódása a megölt király nyilt koporsóban fekvő teteme fölött — a nyilt utcákon, ***lázadást jelentene a Yorkok ellen, kik a hatalmat kezökben tartják,*** már pedig ezek közt különösen Rikhárd tudott azzal sújtani és sújtott volna is, hogy szétugrassza a kisérő tömeget. Nem fényes, nem ünnepélyes temetés ez, melyet a mindenkitől és mindenétől megfosztott Anna úgy sem tarthatott, hanem ***egy kétségbeesett tett Annától,*** a semmiségbe lesújtott özvegytől, a hatalmas Warwick árván maradt leányától, hogy a piros rózsa pártot fölizgassa, de a melyel nem ér célt.

Shakspere ezáltal is egy lélektani motivumot teremt a rá következő merész jelenethez, melyben Rikhárd Annát megnyeri.

* * *

Henrik koporsóját tovább akarják vinni, de föllép Rikhárd, és azt parancsolja, hogy tegyék le a holtat, s midőn első nyugodt szavára nem engedelmeskednek, az egyéniségében fekvő, hirtelen föllobbanó, és rögtön erélyel cselekvő természeténél, jelleménél fogva, erőteljes hangokon kiált az ellenálló nemesre, ki dárdáját mellének szegzi:

„Emeld a dárdát mellemnél magasbra,
Avagy szent Pálra, lábamhoz terítlek,
És eltiporlak, koldus, hencegő.

és a gyászkiséret rögtön meghunyászkodva, engedelmeskedik; (egy nagy tömeg, annyi fegyveressel és nemessel, Anna átkozódásaitól fölizgatva, bizony nem lapulna meg *még Rikhárdnak sem egyszerre)* Rikhárdnak elég csak a föllobbanó harag erélyes hangján szólni a nemesre, nem pedig — mint több Rikhárdtól láttam, — kardját kihúzva, a nemes dárdájához vágni; Rikhárd kardja csak nagy tettekre hagyta el hüvelyét, és a ***békés helyzetben nem szolgálhat***

dárda-nyél forgácsolásra, melynél többet is eltudott ő érni egy sulyos szavával is.

Anna a megrémülten engedelmeskedő halottvivőkre igy kiált;

„Hogyan? remegtek? megrémültetek?
Ah! nem kárhoztatlak: mivel halandók
Vagytok, s halandó szem nem állja ki
Az ördögöt.„ — — — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —

Kínosan érzi, hogy hiában átkozódik, hiában izgat, még leghivebb barátai sem mernek Rikhárd ellen tenni; a fájdalom gúnyjával mentegeti s halandónak nevezi őket és magára hagyatva érezvén magát, kétségbeesett lélekkel ***ő egymaga támad a nyilt utcán*** Rikhárdra! *Egymaga és kétségbeesett lélekkel a föllhangolt lelki állapot érzékeny gyöngeségével, a piros rózsa párt leghivebb nemeseitől is elhagyatva! Ez egyik fontos motivum* a valószinütlennek tetsző jelenethez!

Rikhárd Anna kétségbeesett lelkületével, dühösségével, átkozódásaival szemben, az ártatlanságában nyugodt kebel nyájashangu szavaival igyekszik lecsillapitani a nő fellázadt kedély hullámait, majd csipős élcekkel, a legvastagabb cynismussal, sophismák szúró fegyverével veri vissza Anna átkozódásait a boszútól viharzó kebel tengerébe, hogy a melyből származott, abba fulladjon *Anna jobb szellemi része is, melynek megsemmisitése után remélheti csak Rikhárd, hogy ő Annát megnyerheti!*

A gondolkozó észt előbb megzavarni, a szellemi erőt lekötni és rabbá tenni, a jobb érzést megölni és a lelkiismeretet elfojtani. — Ez az, a mit Rikhárd Annával tesz a koporsó előtt való jelenetben, hogy célt érjen, hogy Annában az erkölcsi erőt megingassa, hogy verembe csalva, az erkölcsi hibába — bűnbe sülyessze.

És mily könnyedén, mily játszisággal, mily ördögi kedélylyel himbálódzik e scéna szédítő mélysége fölött?!

A fizikai erő experimentációjával szemben, szeretném ***a szellemi erő*** ördögi ***experimentációjának*** elnevezni Shakspere e problematikus lélektani scénáját, mely két

szellemi erő küzdelme, összeütközése, és a melyből az egyik erő (a Rikhárdé) marad fenn diadallal, mint egy uj fölfedezés, egy uj tényező. Oly borzasztóan szép és hatalmas e scéna, mint Lear-ben a viharjelenet!

„Édes szent, légy kegyes, ne átkozódjál",

ily mézes szavakkal fordul Annához Rikhard, kinek — mint később maga is mondja — csak durva harci hangja van s ki csak az imént is ily hangon szólt a halottvivők rettentésére.

Annával szemben tehát ujra kivetközik magából és Rosciusként egy uj játékot hoz a szinre, és oly művészettel, melynek párja nincs, mely csak is Shakspere lángelméjét megközelitő szellemi erővel oldható meg.

Mint a párját vesztett boszús gerlére, mely cseppnyi epéjével vérét akarná megmérgezni — terjeszti ki Rikhárd sas szárnyait Annára és haragban izzó lázas szenvedélyét előbb gyöngéd legyintéssel hütögeti, hogy aztán szárnya alá véve, fészkébe emelje.

Szerelem ég sas szeméből, mely Annát lefegyverzi s boszú lángját fokonkint kioltja, majd ismét a borzalom és undor rideg kérgét a hő szerelem égető hevével olvasztja, mig végre az öngyilkolásra is kész kétségbeeséssel részvétre inditva, megnyeri őt!

Anna, a királyi herceg özvegye, a hatalmas Warwick ház elhagyatott leánya, a sivatagban egyedül álló gyász hervatag, kinek fájó hangjai, kínos sohajai, átok kiáltásai viszhang nélkül vesznek a pusztában — London utcáin, a reménytelenség gyötrelmes őrvényében, fölhangolt lelkiállapotának érzékeny gyöngeségében belé esik az erkölcsi hibába és kétségbeesetten hull a halál vagy az ördög (Rikhárd) — az mindegy — karjaiba. Ime a valószinütlennek tetsző jelenet kulcsa!

Ez lélektanilag teljesen igaz, — csak emelkedjünk föl a költő eszményéhez!

A szinpadon csak akkor közelithetjük meg e lélektani mélységet, e merész költői szárnyalást, ha Anna és Rikhárd költőileg művészi fölfogása ugyanazonegy kiviteli erővel és a legnagyobb tökélyel van összejátszva. A legnehezebb és legmesteribb kettős ez a drámai költészetben és a szinpadon, de Rikhárd alakitásában, — ille-

tőleg alakoskodásai közt is, és még nehezebbé teszi e scénát maga a külső helyzet is, a hely és környezet, a hol s a kik előtt lefoly.

London utcáján, a megölt király hamvait körül álló ***nehány nemes*** és Anna gyászoló hölgyei előtt történik a jelenet, — ez a merész lélektani processus, ez a tudományos művészettel is csak nagyon nehezen, de mégis megfejthető psychologiai problema.

* * *

Hány Rikhárdot láttam, kik úgy elordítoztak e scénában és annyira összevissza szabdalták kezökkel a levegőt, mintha egy oly szikla üregben lettek volna Annával, a hová más szem nem láthatott be, a honnan hang nem hallható, és nem London nyilt utcáján egy csoportban mellettök álló tanuk előtt. Nem lehet ezt menteni a szinpad szabadságával, mely sokat megenged; nem azzal sem, hogy amit Rikhárd tesz, azt hallhatják Anna kiséröi is; — ez az erős és nagyon merész jelenet nem tűri azt, hogy a jelenlevő tanuk, hallgatók s néző környezet hallja és tudja, hogy miről foly a párbeszéd, mert ez csak nehezíti a befolyást, mely annyira ***benső processus,*** hogy úgy mondjam: annyira intensiv és oly rohamosan fejlődik, foly és megoldódik, hogy ***Anna a processus izzó kohójában mintegy akarat veszitett öntudatlan állapotba esik,*** melybe nem eshetnék, ha Rikhárd játéka nyilt hangon és oly gesztikulacióval volna adva, hogy Anna magához jöhetvén, a környezet jelenlétét is észrevehesse, a mire aztán szellemét a büverő bilincseiből kiszabaditaná; ezt a processust mindenek láttára és hallatára ***nyiltan*** végezve, nem csak hogy ***erősebbé,*** de ***durvává tenné*** a nagyszerü jelenetet és profanizálná Shakspere-t, ki e merész jelenetben eléggé kimeritette maga magának a költői és scenikai szabadságot, — az előadó müvészetre bizván a kivitel által azt egyenletessé, valószinüvé tenni.

Nincs itt helye semmi külső kifejezésnek sem hangban, sem gesztikulációban.

* * *

Rikhárd midőn látja, hogy Anna több és több erőt

merít átkozódó kifakadásaira, sőt még Henrik újra vérző sebeit is emlegeti, — a koporsó és Anna közé megy, hogy Annát a boszút kiáltó, — boszúra ingerlő látványtól (corpus delicti) és környezettől eltávolitsa; Anna borzad és nem tudja kiállni Rikhárd tekintetét, közeledésére remegve távozik előle, és szikrázó elmés szavaira mindinkább tompulni érzi szellem fegyverét, melyel már alig tudja visszaverni Rikhárd cynicus sophismáit, szúró élceit; végre midőn ez legyőzi szellemerejét és Annához tapadva a kétségbeesett szerelmest játsza, — egy helyre szegezetten, hallgatja Rikhárdot, de már nincsenek szavai, dühének ereje fojtogató görcsökbe megy át, mely szóhoz nem engedi jutni, sőt még a kezébe adott kardot sem birja Rikhárd szivébe mártani, pedig akarná — s midőn Rikhárd, szivét is megostromolta, a görcsös idegek a ***részvét*** és ***bánat*** melegétől (de nem a sziv és szeretet melegétől) tágulva, Anna kiejti az éles hegyü kardot kezeiből. Ekkor az elnyomott érzékek bizonyos reszkető, tompult hangtalanságával, az akaraterőnek mintegy szédülésével — kapkodásával, úgyszólva: mámoros tántorgásával, a legyőzött szellem tehetetlenségének magába szorult sötét tekintetével mondja:

„Bár ismerném szived'"

— — — — — — — —

— — — — — — — —

„Jó, jó, vedd kardodat."

Rikhárd: Viseld ezen gyürüt.

Anna: Elvenni még nem adni.

és midőn Rikhárd könyre fakadva így szól:

„E bús teendőt tessék arra bíznod,
Kinek viselni gyászt több az oka,

— — — — — — — —

Ha e nemes királyt a Chertsey
Klastromban *ünnepélyel* eltemettem,
S sírjára *bánó könyet* hullaték."

— — — — — — — —

— — — — — — — —

Anna kiengesztelődve örvend, hogy ily vezeklőnek mutatkozik s távozni akar, majd Rikhárd eme kérésére:

„Mondj búcsuszót",

komor hangon így válaszol:

— — „Az több mint érdemelnéd.
De minthogy megtanitsz, hogyan hizelegjek,
Képzeld, búcsut hogy már mondottam is.“

és mint legyőzött, a szivébe tört fegyver sebével távozik el Rikhárdtól — ***megbocsátva, megszánva, de nem megszeretve őt!***

* * *

Az egész jelenetnek mintegy titkosan, gyors egymásutánnal, Rikhárd és Annának szorosan egymáshoz való tapadásával, oly fokozatos hévvel, úgyszólva: ***lázas sietséggel kell folyni, hogy Annának ideje se legyen a maga gyöngeségében eszméletre jönni*** Rikhárd szellemfegyverének villogtatásával szemben, mely Anna szellemerejét, valamint összes érzését ***fokozatos rendben legyőzi, elöli.***

Annának e lélektani processusa a lejtő magasságáról lefelé fejlődik, Rikhárdé pedig a lejtő magasságára fölfelé tör; lassan indulva — a mily rohamosan halad a csúcspontra Rikhárd, oly rohamosan esik s hull alá Anna! Rikhárd Annával szemben oly nagy művészettel játsza ezt a scénát, hogy nem csoda, ha legyőzi a nőt, ***a mindenektől elhagyatott és elég erkölcsi alappal nem biró gyönge nőt.***

A verseny — mert hiszen két szellemi erő versenygésének is lehet nevezni e scénát — célpontját akkor éri el Rikhárd, midőn életét is kockára téve éles hegyü kardját nyujtja Annának, hogy ez oltsa ki lelkét, mely őt annyira imádja.

E momentumot a lehető legnagyobb és legmélyebb igazsággal kell kifejezni, olyan nagy müvészettel és oly közvetlenséggel, hogy látszata se legyen annak, hogy Rikhárd színeskedik, mert e nagy scénában ez a legvégső csúcspont, melyre Rikhárd elért és a melynek tiszta igazsága győzi le Annát.

Nem üres kiabáló hangon, de a sziv legmelegebb hangján beszél itt Rikhárd és igen kicsinyes — sőt szánalmas fölfogás az, ha Rikhárd e helyen holmi külső fogással, a haláldöfésre kitárt kebel hátravetésével, vagy

kézmuzdulattal óvatosságot akarna mutatni Anna döfésével szemben, mit Anna észre is venne s értesülne belőle, hogy csak szó és nem való tett; de Rikhárd sokkal eszélyesebb is, mert csak akkor használja e fegyvert maga ellen, mikor már félig legyőzte Annát; ő akkor már bizonyosra kockázik — játszik, tartja a tételt, mikor éles hegyü kardját Anna kezébe adja s kitárt kebellel várja tőle a halálos döfést, mert hisz ép azért mondja, hogy Anna *feledése* (bocsánata) nélkül jobb neki a halál, mint az élet! Ennek tehát ki kell zárni minden látszatot arra nézve, hogy nem valóság, hanem komédia.

Legyen csak müvészi tökélyel előadva e merész szárnyalásu scéna, és Shakspere mély eszményének értelmében keresztül vive — bizony az olyan lelkiállapotu nő, mint Anna, ez a gyász hervatag szál a sivatagon, meghajlik Rikhárd szenvedélyének orkánja előtt.

* * *

A legyőzött (nem meghóditott) Anna eltávozása után Rikhárd ismét Rikhárd lesz és a háttérben álló gyászkiséréthez oda dobva parancsolja, hogy vigyék el a holttestet.

Magára marad és a diadalérzés tomboló féktelenségével riad föl lelkében, maga is elképedő ámulattal állván e győzelem, e siker hihetetlen valósága előtt! Biróvá teszi önnön magát — saját cselekedete ellenében; bevádolja magát saját maga előtt s e lelki birósága elé hurcolja Annát is, szembe állitván tettét a magáéval s kivonva belőle a következést, Annát elitéli, magát fölmenti és bőszült riadással *arcul csapja az egész erkölcsi rendet,* melynél ő több, sőt jobb is, és kiszakítja magát az emberi és természeti törvények kötelékéből, hogy föléje helyezze magát és rajtok uralkodjék.

Lelkét igy eláltatva, iszonyu gúnyt űz saját külsőjével is és maró sarcasmussal igy szól a naphoz:

„Szép nap, ragyogj, a mig tükröt veszek,
Hadd lássam árnyam, a hol járok-kelek."

és megy VI. Henrik hamvait ünnepélyel eltemettetni és sírjára bánó könyeket hullatva, azután a siró szemekkel

Annához siet, kit *„bírni akar, de sokáig megtartani nem.“*

Mily müvészi játék ez Rikhárdtól?! mig az arc és szem, a lélek tükrei, fájdalom és könyekben olvadnak, a lélek benső világa pokoli örömben uszik.

Célját elérte, a Warwick ház megijedt hívei — a piros rózsa párt — az övé Annával együtt, a mi Rikhárd kezében jól fölhasználható erő; e sikerrel megerősödve megy a palotába, hol a maga erőszakos lényével durva szitkokra fakadva, a királynéra és véreire támad. E scénában Rikhárd nem alakoskodik, csak ráfogással él, csupán Eduárd bátyja iránt való jó érzését hazudja nagy hangokon, ***nagy zajt csapva belőle.*** Rikhárd e támadó föllépése is kiszámitott s a legnagyobb erélyel, sőt dühvel végezi, hogy rettentsen és a paireket, lordokat a királyné és vérei ellen izgassa; a legdurvább gyanusitással illeti a királynét, Clarence bátyjának fogságát, sőt a maga kegyvesztését is a királynénak róvja föl, igy hintvén el a viszálkodás mérges magvait, hogy átkos terméséből magának a kalászos koronát arassa le.

A hatalmas lordok hisznek neki s igy ezeknél is célt ért, mert elforditotta kebleiket a királynétól, mi Rikhárdra fontos, mert Eduárd király halálosan beteg és igy Rikhárd egy lépéssel közelebb jut a koronához, illetve: előbb csak a protektorsághoz Eduárd kiskoru fiai mellett, a kik atyjok után következnek a trónra. Eduárd király magához hivatja a viszálkodó lordokat, hogy kibékitse a királyné és véreivel; mindnyájan a királyhoz sietnek, csupán Rikhárd marad öntépelődéseivel, hogy sötét terveit tovább füzze, és lelkét áltatva, a bűnben jobban és jobban megedze:

„A roszat én teszem, s zajt én ütök“

mondja lelkében és a támadó lelkiismeretet ily szókkal fojtja el:

„Az eldugott vészt csapra én ütöm,
S a bün súlyát másokra háritom.
Clarencet, kit a sötétre én dobék,
Megsiratom némely bangó miatt
— — — — — — — —
S azt mondom, a királyné és hívei

Ingerlik bátyám ellen a királyt.
Ők elhiszik majd, és boszúra fognak
Izgatni Rivers, Vaugham és Grey ellen;
De én sohajtok s az írást idézem,
Roszért hogy isten jót tennünk parancsol:
Csupasz gazságom' igy öltöztetem.
A szentirásból orzott ócska rongyba,
És szentnek látszom, mig az ördögöt
Széltére játszom."

E magánbeszéd Rikhárd cynikus vonását is élesen bélyegzi, e mellett ebből a jelenetből lesz érthető, hogy miért támad oly zajosan a királyné és véreire, de egyszersmind lélektani processus is ez, melyel mélyebbre száll a bűnben, hogy fölfelé emelkedjék a lejtőn.

Ezt a magánjelenést nem lehet — nem szabad kihagyni. Ez köti össze azon láncszemet is, mely a két gyilkost Rikhárdhoz vezeti, kik Clarence meggyilkolására Rikhárdhoz jönnek a felhatalmazásért, melyel Clarence börtönébe juthassanak. Rikhárd a két gyilkossal való jelenetében egészen alásülyed a posványba; nem leereszkedés ez tőle a gyilkosokhoz, hanem ***lealjasodás hozzájok,*** hogy bizalmukba lopja magát s ezáltal is lekösse őket magához, egyszersmind erős elszántságra, keményszivüségre bátoritván őket Clarence ékesen szólása ellenében. A gyilkosokkal pajtáskodólag bánik, s oly könnyü vérü hideg kegyetlenséggel, oly cimboráskodó hangon biztatja őket testvére meggyilkolására, mintha csak egy féregről volna szó:

„A balga sir; — mondja nekik — ti krokodil könyet
Hullassatok. Fickók, dologra most;
El, el, végezzetek."

De maga is utánnok megy, hogy a közelben őrködjék a végrehajtás fölött, melyel sietnie kell, mert Eduárd király a halálos itéletet, melyet csellel erőszakolt ki tőle, visszavonta s most ezt kell neki megelőzni a bérelt gyilkosok által.

* * *

Clarence meggyilkolása a börtönben, egyike a nagyszerü tragédia legszebb jeleneteinek és ***egy müintézetnél vétek kihagyni;*** a nemzeti szinházban scenirozásomból

kihagyták, szükségtelennek tartá a dramaturg, pedig Nagy Imrében mi is birunk György herceg személyesitésére olyan aranyszáju művészt, mint a bécsi udv. szinház nagyhirű Fichtnere volt a burg régi gárdájában. Igaz, hogy e jelenet nem vág belé a tragédiát mozgató lélektani processusba, de motiválja Clarence tragikumát és némileg jellemző Rikhárdra is, költőileg pedig oly szép, hogy már ezért sem volna szabad kihagyni.

* * *

Hogy mily előrelátó és éles eszű Rikhárd, s hogy mily nagy oka volt sietni Clarence meggyilkoltatásával, — az a rá következő jelenetben fényesen kitünik, midőn a halálosan beteg Eduárd király a viszálkodó hercegeket, lordokat kibékiti neje és ennek véreivel; ez ünnepélyes kiengesztelődési aktusban a királyné maga esd Clarence életéért és szabadon bocsáttatásáért. Rikhárd csak a gyilkos tett végrehajtása után siet Eduárdhoz az országnagyok körébe, kik mitsem tudnak még Clarence haláláról, mely fegyverül készül használni az éppen bevégzett kibékülési mű ellen, mely az ő pokoli terveit keresztezné.

E jelenetet is az alakoskodás legnagyobb művészetével játsza Rikhárd; csaknem futva rohan és toppan be a gyülekezetbe, lelkében-testében remeg, a félelem és alázatosság ömlik el egész valóján, mintha életéért remegne, nehogy úgy járjon, mint Clarence, kinek halála okát gyanusitólag a királyné és véreire háritja — s mintha elkésett volna, oly ijedt képpel siet, hogy reszkető szavakkal kegyelmet, barátságot, szeretetet esdjen mindenkitől, viszonzásul a maga tiszta, ártatlan szeretetét ajánlva föl, mert hiszen mint mondja:

. . . . „Tudtomra oly angol nem él,
Kihez csak egy csepp rosz vér volna bennem,
Több mint a ma világra jött gyermekben:
Istennek hála jámborságomért.“

Midőn a királyné férje kegyébe ajánlja Clarencet is, Rikhárd méltatlankodással támad a királynéra, mintha gúnyolódnék és zokogó sirással panaszolja el Clarence halálát, majd fájdalmas hangokon gyanusitólag ily szókra támad:

„Bár némely itt, nem oly hű és nemes
— Közelb a vérengzés, mint a vér szerint,—
Bűnösb ne volna, mint szegény Clarence,
Kik a gyanutól még is mentve járnak.“

Megdöbbentő rémüléssel hallgatják a lordok e kegyetlen hírt, melyre maga Eduárd király is kétségbeesve roskad össze; a halálos beteg testnek ez adja meg az utolsó döfést és végpercét is sietteti; Eduárd, lelkiösmeretében maga magát vádolja Clarence haláláért, hogy az itélet visszavonása elkésett; — e lelki biró csak hamar meg is öli Eduárd királyt, és igy Rikhárd egy hatalmas csapással *két* főt sujtott le egyszerre a trónhoz vezető úton.

A sor most Eduárd király kiskoru fiain van, kiknek Londonba hozása és a nagyobbiknak megkoronázása fölött tanácsot ülni gyülnek össze.

Először jelen meg e gyülekezésen York hercegnő, Rikhárd anyja, kezén Clarence kis fia és leánykája; mind hárman Clarencet siratják, Erzsébet királyné keserves zokogással dagasztja e köny özönt, melyet York hercegné, a hármas bánatu ősz anya siró zápora tengeráradattá növeszt; az ő jajok csak rész, — mondja — összes az enyém!

— — — — — — — —
— — — — — én vagyok bútok
Dajkája, és jajjal táplálom azt.“

sohajt föl keble mély fájdalmában és vigasztal!

Rikhárd is sir, de krokodil könyeket, lelke örömben repes, hisz ujja hegyén érzi már a királyi pálcát, de az istenfélő, alázatos, engedelmes fiut játsza és anyja lábaihoz vetve magát, áldásért könyörög s megkapván az anyai áldást, még ebből is gúnyt üz.

A „borús fejedelmek“, s bús szivü nagyok“-hoz fordulva igy szól:

„Remélem, a király kibékitett
Mindenkit: e frigy bennem hű, szilárd.“

és nyájas szeretettel, előzékeny figyelemmel, oda adó engedékenységgel nyugszik meg mindenben, a mit a lordok és pairek az ifju herceg haza hozatalára végeznek.

A szemes Buckingham herceg éles eszével át lát

Rikhárd sötét terveinek szövevényes hálóján s hogy a sikerből jórészt kaphasson, társul szegődik a gaz tettekre, — sőt a cselekvésben Rikhárd elébe tolja magát. E közönséges gonosztevő azt képzeli, hogy túl tesz Rikhárdon, s hogy ő fogta meg magának Rikhárdot, midőn ez csaknem meglapuló odaadással tervezgetésére igy felel:

„Te másik énem, én tanácsgyülésem,
Oraculumom, prófétám! — Jó rokon,
Járszalagon vezess, mint gyermeket.“

pedig ő akadt a Rikhárd horgán, melyen ez játszadozva, ide-oda ráncigálja s rajta, mint arany halacska vickándoz Buckingham herceg, mig Rikhárd a játékot megunva elrugja magától.

* * *

Nagyon tévednek tehát azok, kik Buckingham-et a tragédia közepén olyan cselekvő személynek tartják, ki az akciot kiragadja Rikhárd kezéből és tovább viszi s bizonyos ideig Rikhárd fölé emelkedik. E hercegi-bakó csak eszköz Rikhárd tőr hegyén, melyet folytonosan úgy forgat, mintha ő maga magától cselekednék s ezt magában kikacagva, szivesen engedi hinni Buckinghamnek, ki ezzel nagyra van s mohóbbá lesz a tettekben, mit Rikhárd nem hogy oltana, de szít benne — mert hiszen épp ezt akarja; meglepően gyönyörü Rikhárdnak e játszisága a hiszékenységében fölfútt Buckingham herceggel, mely Rikhárd mellett a legszebb alkotás a tragédiában és igen nehéz müvészi kivitelében. Bámulatra ragadó mély psychologiai és müvészeti remeklés ez is Shakspere-től; mind a kettő fényes tükre a lélektani buvárlatnak, ragyogó csillaga a lángelménck.

* * *

Rikhárd a Buckingham herceggel folyó jelenetekben kameleon-kodik legtöbbet és leginkább, ezekben müvészkedik legnagyobb bravourral, s ezeknek utolsójában — a londoni polgárok előtt — vivja ki mint egy uj Sinon Tróját: Anglia koronáját.

Eduárd király halála után Rikhárd és Buckingham első tette, a királyné véreit fogságba tenni, majd azon

ürügy alatt, hogy Clarence halálát ők okozták, kivégeztetik s ebben a királyné véreit gyülölő Hastings lord is megnyugszik; ezekkel végezvén, a korona herceget nagy sietséggel hozzák Londonba, hol a koronázás idejéig Rikhárd mint protektor, a Towert jelöli ki öcscseinek tartózkodási helyéül.

A koronázás végett a lordokat is a Towerbe hivják tanácsot ülni, de előbb a népszerü és hatalmas Hastings lord kikémlésére küldik Catesby-t, hogy puhatolja ki, mint vélekednék ő, ha a koronaherceg helyett Rikhárdot tennék királyá? A makacs lord tulbizalmasan azt mondja Catesbynek, hogy inkább fejét veszti, hogysem volt urának a fia elveszítse trónjogát; most tehát Hastings lordot kell az útból félre tenni, nehogy a kedvelt és hatalmas lord köré csoportosuljanak a többiek is a koronatanácsban.

Rikhárd ujra álcát ölt és egy ujabb pokoli játékot hoz szinre, hogy Hastings lordot megfogja. Görcsös fájdalmak kínos jajgatásával toppan a gyülésbe, hogy mondják ki, mit érdemelnek azok, kik pokoli varázslattal megrontották testét, karját ördöngös cselekkel és büvölettel elfonyasztották? Midőn ezekre Hastings tulbuzgón halálos itéletet mondott, nevezi csak meg Rikhárd bübájos boszorkányokul a királynét és Shorenét, ki Hastings kedvese, mire Hastings az oly könnyen kimondott halálos itélet miatt megijedve, ámuló kétkedéssel ezt feleli:

„*Ha* elkövették e tettet, ...“

megragadja e „ha“ szót Rikhárd, melyért az átkos rima pártfogójának nevezi és árulónak bélyegezvén, fejét leüttetni; nem is ebédel addig — mondja — mig azt nem látja, s a többi lordokat nyájasan kéri, hogy kövessék őt más terembe. A megrémült lordok sietve távoznak Rikhárd után és Hastings-et ott hagyják bakóival, kik Rikhárd parancsát gyorsan végezni akarván, türelmetlenül ily szóval hivják a megrémült lordot:

Jer, jer, siess; a jajszó hasztalan.“

a mire Hastings igy felel:

„Oh véres Rikhárd! — Szánandó hazám!
Rémületes kort jósolok neked,

Milyet nem látott még e rosz világ.
Vezess vérpadra, vidd e főt uradnak:
Hamar kivesznek, kik rajtam mulatnak.“

* * *

Jellemző, hogy a dramaturg e helyen a benső lelkiállapotra reflektáló „kik rajtam ***mulatnak***“ kifejezést betüszerinti értelemben magyarázta és azt kivánta a bakó Lovel személyesitőjétől, hogy hangos kacajjal mondja a:

„Jer, jer, siess; a jajszó hasztalan“

mondatot, holott ez képletes beszéd Shakspere-től azokra, kik Rikhárd körében és kegyében élve nyugodt kedélyel, tán kárörvendőleg is nézik az ő halálát és biztosságban képzelik magukat, és a kikre célzólag már előbb ezt mondja Hastings:

„Oh, a halandók mulandó kegye!
Jobban vadásszuk istennek kegyénél.
Ki mosolyod legén épit reményt,

(mint ő és a többi lord épitett és épit a Rikhárdén, de nem a bakó szolgák mosolyin — kacagásán!)

Ugy él, mint árbocon részeg hajós:
Minden lökésre kész alázuhanni
A szörnyü mélység végzetes ölébe,“

ezt fejezi ki azután még egyszer és ismételten a:

„hamar kivesznek, kik rajtam mulatnak“

mondat, nem pedig azt, hogy Lovel és Ratcliff ***hangosan kacagjanak*** — mulassanak Hastings sorsa fölött; — (miért nem mindjárt talán még egy boros kancsóval is a kezökben!?) Ez a két bakó vak eszköz és hitvány szolga Rikhárd zsoldjában és Hastings szemében oly nyomorultak ezek, a kikre semmiképpen sem várhat Hastings rémes jóslata, hogy: „hamar kivesznek, kik rajtam mulatnak“, a hatalmas büszke Hastings lord bizony nem gondol ezekre, midőn halála percében házáját szánva, rémületes jövőt jósol és oly férfiui bátor nagy lélekkel megy a vérpadra. De a bakóknak is sokkal kisebb gondja az, hogy ők Hastings sorsán ***kacagjanak,*** ők a parancsot sürgetve végre akarják hajtani s egyébbel nem törődnek, minthogy uroknak, mint ez parancsolá, gyorsan szolgáljanak. A bakók türelmetlenségét és nem kárörvendő mulatását jelenti

tehát a „jer, jer, siess; a jajszó hasztalan“ mondat. Sajnos, hogy a nemzeti szinházhan ily visszás értelmezéssel ***kellett*** e helyet előadni.

* * *

Hogy a népszerü és hatalmas Hastings lord kivégeztetésének — az őt különösen kedvelő polgárság előtt — törvényes, jogos szint adjon Rikhárd, cselből ráfogja, hogy ez a tanácsteremben megakarta őt és Buckingham herceget ölni. Catesbyt a Lord-Mayor-ért küldi és Buckingham herceggel egy közharcos ***tépett*** köntösébe öltöznek, hogy a Lord-Mayor lássa, mily önvédelmi harcban állottak, éltök megmentéseért. A Lord-Mayor sebesen jön és rémülve látja a két megijedt és álköntösbe bujt herceget, de ugyanekkor a két bakó már a Tower erkélyéről mutatja az alant csoportosuló népnek az „undok“, „áruló“, veszélyes Hastings fejét, kit Rikhárd a Lord-Mayor előtt álnokul megsirat, hogy ártatlanná mossa magát a polgárság előtt, kikre ezután támaszkodni akar; azonban, midőn a Lord-Major a Hastings lordra ráfogott tetteket némi kétkedésbe véve ezt kérdi: „Azt tette ő?“ Rikhárd egész erélyel támad a Lord-mayorra, hogy kétkedését ***megrettentéssel*** is eloszlassa s ***támadó gyanuját elfojtsa,*** a mi sikerül is neki, mert a Lord-Mayor hirtelen szintén rá mondja, hogy Hastings lord „méltó volt a halálra“, és megigéri, hogy a hű polgárokkal megérteti „miként „az egész eljárás jogszerü volt.“

Rikhárd éles előrelátása nem nyugszik meg ebben, hanem az ő fejével gondolkozó, és a cselekvésben mindig mohón Rikhárd elébe tolakodó hercegi-bakó — Buckinghamet sietve a Lord-Mayor után küldi a városházára, hogy ott a polgárok előtt hiresztelje ki, miként Eduárd gyermekei, — a korona hercegek — korcs szülöttek; sőt arra is biztatja, hogy ha kell, hát még saját édes anyját se kimélje s mondja el, hogy Eduárd király nem atyjuktól York hercegtől — származott, ki azon egész idő alatt Frankhonban csatározott.

Egy irnok igen jellemzően e szókkal festi a Hastings ellen való eljárást és az egész helyzetet:

„Jó Hastings ellen ime a vádlevél:
— — — — — —
Ma olvassák fel szent-Pálban: s figyeljünk,
Hogyan függ össze a dolog sora.
Tizenegy óra telt, a mig leirtam,
Mert Catesby tegnap küldte hozzám;
Ép addig tartott a fogalmazás;
S azelőtt öt órával még Hastings élt,
Nem bántva, nem vallatva, szabadon.
Itt jó világ készül! — Ki oly buta,
Hogy *át ne lássa e vastag csalást?*
S *ki oly merész, hogy látja, — mondani?*
Rosz a világ: a végbomlás közel,
Ha *ily roszat látván, — hallgatni kell.*“

* * *

A nemzeti szinházban azelőtt e jeleneteket kihagyták; ez erős megcsonkitása volt a tragédia szervezetének, legfőképen pedig a tragikai hős (Rikhárd) költői jellemzésének; a dramaturg utóbb jobb meggyőződésre jutván, engedett ebbéli scenirozásomnak. Nem pusztán a kül állapotokat ismerteti ez és nem csupán Rikhárd igazolására van ez a polgárság előtt Hastings kivégeztetéseért, bár ez is igen fontos motivum Rikhárdnál, mert ő a polgárságra támaszkodva jut a trónra, mit annál is inkább számitásba vett, mert a főurak sorát maga körül nagyon lekaszálta s a mi kevés is maradt, nem igen bizhatott bennök; — hanem itt, e jelenetben tünteti ki Shakspere, hogy Buckingham csak vak eszköz Rikhárd kezében, és semmiesetre sem oly cselekvő személy, ki az akciót, habár egy kis időre is átveszi a tragédia hősétől. Deazért is szükséges e jelenet, hogy ki legyen emelve a tragikai küzdelem, melyel a hős folyton előre megy és alakoskodásaival szünetlenül cselekedve célját eléri; ezeknek kiemelése nélkül — illetve: kihagyásaival, minden akadály nélkül jutna a lejtő magasságára és igy tüskön-bokron való ugrálás, nem pedig folytonos — egyenletes küzdelem volna Rikhárd előre törekvése. Végre pedig e jelenetben jellemzi Shakspere lélektanilag legmélyebben Rikhárdot, midőn ez a célért még saját édes anyját sem kiméli, tehát ***e legszentebb természet és erkölcsi érzésen s köteléken is tulteszi***

magát, sőt a legundokabb cynismussal figyelmezteti Buckingham-et, hogy anyja hűtlenségét, házasság törését „kimélve, úgy „messziről" emlitse a polgárok előtt, mivel, mint mondja: *„az anyám még él."*

A lefolyt és azelőtt elég hibásan kihagyott jelenetek szorosan összekötő láncszemei a következőknek, melyekben Rikhárd a koronát elnyeri, s mely egyszersmind forduló pontja a tragédiának.

* * *

A Lord-Mayor a polgárokkal Rikhárdhoz jön, hogy őt e vészes időben a korona elfogadására kérje.

Rikhárd tudós papok közé áll és szent elmélkedésbe merülve fogadja a polgárokat.

E jelenet nagyszerüségét nem lehet eléggé méltányolni; Rikhárd alakoskodó scénái közt talán ez a legszebb, ha ugyan külön mértéket lehet alkalmazni a számtalan müvészileg remek alakoskodásokra, melyeket Rikhárd a tragédia első felében véghez visz. A polgárok láttára, mint valami rosz tetten kapott gyermek, aggódó lélekkel felel Buckinghamnek, félvén, hogy tán mint protektor valami hibát követett el a polgárok ellen, a mi nem tetszik, s most megfeddni jönnek őt e hibáért és tévedésért, igérvén, hogy mint minden keresztyén földön élő jámbor, ő is jóvá teendi hibáját; — majd midőn Buckingham a polgárok nevében a trón elfoglalására unszolja és Eduárd gyermekeit fattyaknak bélyegzi, a legnagyobb megbotránkozással akarja hercegi bakóját elnémítani, végre pedig a legbehízelgőbb nyájassággal utasitja vissza kérelmöket, és mint egy félénk csiga, a szerénység szük határába húzza össze magát s oly alázatos nyiltsággal tárja fel tehetetlenségét, hiányait, mint a szemérmetességével kacérkodó hölgy, hogy annál inkább csábitson — elbájoljon. Valóban elbájolásnak lehetne nevezni Rikhárd e müvészi alakoskodását, melyel az azelőtt szótlan és ingadozó polgárokat megnyeri s hangos éljenzésre birja.

„ . . . . . hisz kőből nem vagyok;

mondja, midőn a már csüggedve távozó polgárokat visszahivja:

„Baráti esdekléstek áthatott,
Bár ellentmond a lelkiösmeret“,

folytatja kacérkodó szerénységgel és végre nagy nehezen elfogadja a koronát s a polgárokat üdvözölve, barátainak nyújtja, Buckingham hercegnek pedig, midőn ez kezét a királyokat illető szokásos módon megakarná csókolni — az alig eltitkolható siker fölötti örömben — szemébe kacag és nem engedi kezét megcsókolni; Rikhárd ez által a szoros bizalmasságot fejezi ki hercegi-bakójának, hogy ezzel is áltatva még jobban magához kösse Buckingham-et, kire a legnagyobb munka csak ezután várakozik, t. i. Eduárd fiainak kivégeztetése, melyre a Rikhárd kezében öntudatlanul báb Buckingham herceg nem is gondol, de Rikhárdot — nagyon méltán — háborgatja királyi székében! Rikhárd a célt elérvén, koronás fejével a trónon egyszersmind tragikuma csúcspontjára jut.

III. RÉSZ.

RIKHÁRD A KATASZTROFÁBAN.

III. RÉSZ.

Rikhárd a katasztrófában.

Amily egyenletes küzdelemmel haladt föl Rikhárd a lejtő magasságára, ép oly fokozatos eséssel bukik alá a mélybe.

Már első megszólalása is a trónon, magában hordja és ***szaporitja,*** elmérgesiti a tragikai hiba és gyöngeség pusztító magvait; izgatott, türelmetlen, nyers, erőszakos, olyan lázas, hogy alig birja magát nagy szellemi erejével fékezni; célját elérte, és a véres munkát még is tovább folytatja, mert nem érzi magát biztonban a trónon. Most már nem birna müvészkedni, nem tudna alakoskodni, elveszitette ebbéli ördögi ügyességét, legerősebb fegyverét; kivetközött Rosciusból, „nem képes már csikart könyükkel arcát nedvesíteni", „mint Ulisses furfangosan csalni", „Sinonként a fa lóval Tróját vívni ki", „százféle szint adni, mint a kameleon", „Proteusnál több alakot váltani", s „gyilkos Machiavellit fölülmulni"; csupán kettőt tud még: *„ösvényet véres bárddal nyitni"*, *„helyest kiáltván arra, a mi fáj"*. *Nestor gyanánt játszani a szónokot és az égről a szentet is leokoskodni."* A többit mind elnyelte szenvedélyének tulcsapó lángja, gyöngesége, mely a trónon hatalmas lényének még inkább zsarnokává lett, és csupán a katasztrófában jelentkezik még egyszer, mint egy Aëtna kitörése utoljára. Mintha elkésett volna a trónról, melyet már elfoglalva tart, oly lázas türelmetlenséggel áll a koronával fején a hódolatot fogadva, s hogy hosszasabban ne tartson

a ceremonia, mohó sietséggel, és oly nyers parancsoló hangon dobja oda az országnagyokhoz e szókat:

„Mind álljatok félrébb!“

hogy e durván hatalmas elutasitásra nem volna csoda, ha még az a kevés, — csupán félelemből és érdekből vonzódó — főur is rögtön elpártolni igyekeznék tőle és nagyon is félre állva, az első alkalommal végkép ott hagyná Rikhárdot.

Ezt az első megszólalást kell a Rikhárd előadóinak jól kiemelni, mert ezzel indul ő lefelé a lejtőn, ez Rikhárd tragikai gyöngeségének a katasztrófát jelző ***első accentusa,*** mely alig hangzott föl, már is pusztít. Ez Rikhárd izgatott lelkiállapotának benső symptomája.

* * *

Jellemző, hogy volt, a ki egyik Rikhárd előadónak hibául rótta föl ezt a nyers — parancsoló hangot, azt mondván, hogy a környezetében álló hatalmas nagy urak nem tűrtek volna ilyen hangot s hogy az eszélyes Rikhárd nem is szólhat ilyen hangon, mert ezzel elidegenitené a főurakat, kire szüksége van. Hisz ép ez kell, ez a bunkó, ez a szög feje, ebben rejlik a tragikus hős gyöngesége, hibája, melyel tul lő a célon, és a mely ***a többihez sorakozva, a katasztrófát motiválja, sietteti.*** Ha ő ***oly eszélyes tudna lenni a tragédia második felében is, mint az első felében volt — s mint ez a valaki kivánná — bizony elkésnék a katasztrófa.***

* * *

Csak Buckingham herceget tartja magánál és szólitja trónjához, a többieket elbocsátja, — nem elbocsátja, hanem elküldi, kiutasítja, úgyszólván kidobja.

„Ah Buckingham, — — — — —
— — — — — — — —
Ifju Eduárd él. — Gondold, mit szeretnék
Most mondani“,

szól Buckinghamhez, de a ki már nem tud Rikhárd fejével gondolkozni, s az eddig báb herceg oly bamba lesz, hogy meg sem akarja már érteni Rikhárdot.

„Hát nyilt legyek?“ — mondja neki Rikhárd haragra lobbanó keménységgel igy folytatva:

„. . . . . Kivánom, haljanak meg
A koresok, és azt rögtön végrehajtsák.“

mire ez a hercegi-bakó is úgy elsápad rémültében, hogy lélekzetvételre időt kér és pihenni megy, mielőtt az ügy felől nyilatkozni tudna.

„Haragszik a király, ajkát harapja“,

mondja Catesby, Rikhárd egyik bakó szolgája; és Rikhárd valóban dühtől reszkető haraggal ekként tépelődik magában:

„Vas eszü bolondok s nem fontolgató
Fiúkkal állok szóba: nem való az
Nekem, ki vizsga szemmel néz belém.
A felkapó Buckingham óvatos lesz.
— — — — — — — —
— — — — — — — —
A mély fontolgató szemes Buckingham
Többé tanácsom megbizottja nem lesz.“

és gyorsan mint halálmadár, egy elszánt nemes után küld, hogy a két királyfiut, ***nyugalma és édes álma háborítóit,*** titkosan legyilkolja; majd értesülvén, hogy a főurak közül többen Richmondhoz, a Lancaster házból származott (V. Henrik nejének unokája) ifjuhoz, — ki Bretagneban él — pártolfak, s hogy Richmond Eduárd leányát akarja nőül venni, ezáltal a fehér és piros rózsa pártot is egyesitvén, — elvégzi magában, hogy Annát, nejét megöli és mielőtt a bretagnei Richmond jönne, ő veszi el bátyja Eduárd leányát, különben, mint mondja:

„trónusom törékeny, mint üveg.“

rögtön elhiresztelteti, hogy Anna, nője beteg, — — ***halálosan beteg!***“

Ez alatt Buckingham herceg kipihente magát ijedelméből, és lélekzetet is vett, hogy Rikhárd kivánatát megfontolja, de a hercegi-bakó az igért díjt és földrészt kéri a mult szolgálatokért, (miket Rikhárd eskü és becsület lekötése mellett igért neki) hogy aztán ujabbakat tegyen ismét; Rikhárd nem is figyelve rá, egészen lelkébe mélyedt elmerüléssel tépelődik, gondolatai cikázva keresztezik egy-

mást lázas agyában, egyszerre sokat szeretne megtörténtté és meg nem történtté is tenni; egyfelől Anna élete, másfelől az ifju hercegek meggyilkolásának híre, melyet oly türelmetlenül vár — tépdeli lelkét; de leginkább a Richmond készületei háborgatják, ki Frankhonból egy sereggel Angliába készül a koronáért! — Richmond fekszik legnehezebben Rikhárd keblén s ez az ő ***első megdöbbenése*** a tragédiában! Richmond említésére, gondolataiban sötét lelkének fenekére mélyed, visszaemlékezik VI. Henrik szavaira, midőn ez Richmondot még gyermek korában megáldva azt jósolta, hogy király lesz, „király! — talán —“ riad föl Rikhárd tépelődésében, melyet esze és lelkének egymással való harcában igy folytat tovább:

„Hogy van, hogy a látnok nem mondta nekem,
Ki ott valék, hogy én ölöm meg őt?
— — — — — — — —
Richmond . . . . *megrázott e név,*
Mert egykor egy ir bárd mondá nekem, ha
Látom Richmondot, nem élek soká.“

legjobban tehát Richmond zavarja Rikhárd öntudatát, mert lelkének távol mélyében mint vészoszlopot látja már föltünni. Siet is, oh végtelenül rohan, hogy tetteivei elibe álljon; mig a gyilkos a Towerben végez az ifju hercegekkel, ő — a most már óraütő kalapácsnak nevezett — Buckingham herceget elrugva magától, Annához megy végezni, hogy aztán mint kérő, Richmond elébe vágva — nőül vegye bátya Eduárd király leányát.

Nagy hadmenettel indul ki Londonból az áruló Buckingham és pártos hadainak szétverésére, hogy aztán Richmond betörő hadait vissza űzze; harsonák és dobok harci zajával jő serege élén, fején a koronával; nincs ideje a „tompa mulasztásra“, melyet „ólom lábu szolgának“ nevez; a tehetetlen koldusság csiga léptei helyett mint „Zeusz Merkurja, tettereje tüzárjának szárnyaival“ vezeti hadseregét a csatába!

Palotája előtt a kövezetet lágyitó gyász királyné — Erzsébet, meg York hercegnő, a bünak nyolcvan évét öröm perc nélkül leélt kín és keservek dajkája — Rikhárd

anyja, útját állja; Rikhárd türelmetlen haraggal igy szól hozzájuk:

„Ki tart fel engem harcra indulót?“
„Oh az, kinek föl kelle tartania,
Átkos méhébe fojtva, nyomorult“

felel rá a fájdalom telt, s a nagy korban megőszült és elaggott édes anya!

Kőszivü Rikhárd vad lelketlenséggel igy kiált erre:

„Kürtök riadjanak! Peregjen a dob!
Az ég ne hallja meg e kofa nőket,
A kik az úr felkentjét sértik. Üsd, fúdd,
— — — — — — — —
Békén legyetek és jobb szót adjatok,
Vagy igy fullasztom dörgő harci zajba
Ezen kiáltozást.“

és még anyja kérelmére is, hogy engedje szólni, visszautasitólag feleli:

„Szóljon, én nem hallom.“
„Beszédem nyájas és szelid lèszen“

mondja neki édes anyja;

„És kurta, jó anyám: mert sietek“

válaszolja erre Rikhárd izgatott türelmetlenséggel, s midőn anyja a nyájas szók helyett iszonyu átkokban tör ki, Rikhárd — ***mint előbb is*** — kürtök és dobok vad riadásába fojtja anyja átkozódásait, kinek ily kegyetlen előzése után, nyájas szavakkal tartja vissza a York hercegnő után távozó Erzsébetet, és Nestorként meggyőző okoskodással,— csillogó szónoklattal megkéri leányát. Erzsébet visszautasító szavaira ily válaszszal ostromolja az anyát:

„Ismét királynak anyja lesz, s a rosz
S a mult visszás időnek romjait
Kétszer dusabb jövő épiti fel.
Hah! még mi látunk sok boldog napot,
Omlott könyüinek hig csöppjei
Keleti gyöngygyé változnak megint,
A nyert szerencse huszszoros kamattal
Megszaporitván a kölcsönadottat.
Menj hát, anyám (már igy nevezlek) mint
Tapasztalt, bátoritsd félénk korát;
Készitsd fülét el a kérő szavához;
Gyöngéd szivébe önts égő ohajt

Az uralomhoz; ismertesd meg őt
A nászörőm édes csöndóráival:
S ha most e kar a törpe pártütő,
Üres fejü Buckinghamt megfenyité,
Győzelmi koszorúval megjövén,
Ágyába lányod a győző viszi;
S átadva néki nyert győzelmemet,
Csak ő lesz a győző, Caesar Caesarja.

— — — — — — — —
— — — — — — — —

„De gyermekim megölted", mondja Erzsébet.
„Őket leányod ölébe temetem:
Ott, *e füszer-fészekben*, vigaszodra,
Maguk megtermik újra magukat."

feleli rá Rikhárd hévvel és gyorsan — *„az élet és szellem-átplántáltatás" fogalmának magas szellem röptével*, s megnyervén Erzsébetet is, metsző gúnynyal ezt sivítja lelkében utánna:

„Hajló bolond, hivságos ingatag nő!"

De már hiában örvend Rikhárd ez ujabb sikerének. Mindenfelől rosz hirekkel terhelt követek jönnek jelenteni, hogy a zendülők serege egyre nő és szaporodik; a vihar tornyosulni kezd feje fölött és a lelkét először megdöbbentő vészfergeteg, — Richmond is föltünik a láthatár távolában, ki egy hatalmas haddal már ki is szállt Milfordnál és villámszárnyakon röpül az elégületlenek táboraival csatlakozni, hogy Jupiter haragvó menyköveivel sújtsa a véres szörnyeteget.

„Odébb, ti baglyok! semmi mint halálal?"

rivall a megrémült követekre Rikhárd és nagy erélyel folytatva e szókkal vezeti el seregét a Bosworth-i mezőre:

„El, Salisburybe! Mig itt csevegünk,
Királyi harcunk nyerve, veszve volna. —"

* * *

Az Erzsébettel való jelenetet némely dramaturgok az Annával való jelenet ismétlésének(!) mondják és ezért censori vörös plajbászukkal kérlelhetlenül keresztül húzzák, pedig a sceneriát sem nehezíti, mert ugyanazon egy helyen történvén, nem igényel szinváltozást, amin különben — ha szükséges is volna — könnyen lehetne segiteni,

de végre egy műintézetnél ez tekintetbe se jöhet, csak gyors legyen a szín változás.

Magam is csak később jöttem a jobb meggyőződésre.

Nem áll, hogy e jelenet ***ismétlése*** volna az Annával folyó jelenetnek, mert az, hogy Rikhárd ebben is szerelmet vall és nőt kér, még nem ismétlés, legfőljebb ***külső hasonlat,*** amit soha sem szabad, — de nem is lehet egy költői műnél a kihagyásra alapul venni, legkevésbbé pedig Shakspere-nél!

Az Annával folyó jelenet drámaibb, lélektanilag mélyebb és az expositio megindítását dagasztja, hullámzását fölveri; az Erzsébettel való jelenet a katasztrófát segíti elő, szaporitván a tragédia hősének gyöngeségeit, hibáit, és mintegy szárnyát szegi Rikhárd gyorsan cselekvő tetterejének, midőn ezt pillanatra leköti. Ez lélektanilag oly szükséges, hogy e jelenet kihagyásával csonka lesz a tragédia második fele, mert egy fontos motivum nélkül, és nem ***egyenletesen,*** hanem ***egy nagyot ugorva*** halad a hős a lejtőn lefelé a katasztrófába.

Mint lélektani motivum a katasztrófába vezető ösvényen ép annyira szükséges e jelenet, mint az Annával folyó a tragédia megindításában, és szükségesebb mint Hamletben a sírásókkal való jelenet, melyhez szépségénél s magas észjárásánál fogva oly gyönyörüen hasonlit. Jól jegyzik meg, hogy Hamletben a sírásókkal való jelenetben bámuljuk a költő szellemének mélységét ***az anyag cseréről,*** — Rikhárdban pedig az Erzsébettel folyó jelenetben a költő észjárásának magas szárnyalását ***az élet és szellem átplántálásáról.***

De az Erzsébettel folyó jelenettel, Shakspere egyszersmind igazolja a koporsó jelenetet is, midőn a női általános emberi vonás ősi gyöngeségéből Erzsébetben, ***az anyában is,*** még egy példát állit föl tragédiájának mozgató mellék egyéneiből.

Az egész kettős jelenetet megkurtitva 2 perc alatt elő lehet adni, egészen sem kiván 5 percnél hosszabb időt — és mi ez egy lélektanilag fontos, szükséges jelenetnél, mely amellett még költőileg is oly gyönyörü!

A múzsák nevében is adjanak pardont a dramaturgok e jelenetnek, hadd mosolyogjanak rá, és ne kapjon a müintézetektől is késdöfést Shakspere!

Rikhárd hadmenetét egész pompával kell kiállitani és rendezni, mindegy ha a kákán csomót keresők decorativ (!) iránynak keresztelnék is el, mint 1873-ban történt Rikhárd ujra szinrehozatalával, s amit akkor a nemzeti szinháznak szemére vetettek, egy évre rá a meiningieknél (a remek ensemblen kivül is) dicsérettel kiemeltek. Velünk született gyöngeségünk a magunkét kárpálni, vagy észre nem venni, ha csak külföldről nem hoz passust magával vissza a hazai!

Azok a középkori hübéres urak, megannyi kis fejedelem, — lovagok, csatlósok, fegyver- és jelvényhordozók, valamint hübéri harcosok ***egy-egy fényes csoportjával*** seregeltek Rikhárd zászlói alá, melyhez aztán ***még a zsoldosok*** tömege csatlakozott. Ezenkivül történet jegyzetekből tudjuk, hogy állandó hadsereg is volt, III. Rikhárd jelesen 24 ezer rendes ijászt tartott, kiknek a zsákmányból juttatott nagyobb pótlékot a csekély napi zsoldra, melyet 100 ezer font királyi évdijából fizethetett.

Minden főúr drága és pompás ***címer öltönyt*** hordott fényes páncélzatán és ezt többszörösitve, nehány lovagot is igy öltöztettek, hogy a harcban az ellenséget tévútra vezessék; — ez az akkori időben szokás, „harcmód“ volt s már IV. Henrik alatt is gyakorolták; ezt jelentik Rikhárdnak is eme szavai: *„Hat Richmondnak kell lenni a csatában, ötöt már megöltem.“*

Még Shakspere is ***a maga módja szerint*** pompával állitja ki a korabeli primitiv szinpadokon királydrámáit, midőn V. Henrik felvonásai közt a hadtömegek számát és ***fényét*** a *„kar“* által — a közönség képzelődését felköltve — mintegy elibe varázsolja, az az ***a maga módja szerint a „kar“ prologusaival kiállitja***, például:

„Lángmúzsát, oh! nekem, kí felszökell
A képzelet legtündöklőbb egébe;
Szinpadnak egy királyságot: reá
Szinészekül hercegeket, *s a szín*

Pompáját szemlélni királyokat!
A harcos Henrik ekkor önmagához
Illőn Mars öltönyében lépne föl,
— — — — — — — —
Képzelmeteknek kell díszitni most
Királyainkat. — — — — — —
Hiányainkat pótolja gondolattok,
Ezer felé osztva egy-egy legényt
S alkotva képzeletben seregeket.
— — — — — — — —
—, oh bocsánat! béhomályositjuk
Az Agincourt nevét, négy-öt kopott,
Hitvány pengével roszul sorakozva stb.“

Ha ezt Shahspere a maga idejében szükségesnek tartotta a „*kar*“ előbeszédeiben mentegetni, festeni, — bizonyos, hogy a mai idők szinpadain lehető híven ki is kell állitani s ha nem, akkor nekünk is szükségképen szerepeltetni kellene a kart.

Általában szokás a nagyobb szinpadokon az ilyen jelenetekhez zenét is irni, még pedig az egész zenekarra; Rikhárdban több helyen a zene festi a situatiókat, a mi idő lefolyást is jelez a sceneriában; a zenekiséret nagyban emeli az előadást és a közönségben hangulatot kelt, csakhogy a zene aztán költői legyen és híven megfeleljen a helyzetnek. Rikhárdban Volkman zenéje — *az egy hadmenet indulót kivéve* — magasan emelkedik a tragédia szelleméhez, a költő eszményéhez!

Az induló zenéje nem felel meg sem bensőleg, sem külsőleg Rikhárd impozans hadmeneténeк; — vidám, népies, könnyed stylben van tartva, és az érchangszereknek fokozatosan emelkedő ***harsogtatásai helyett,*** a fuvó fahangszerek friss tempóju ***lágy hangjai*** vonulnak keresztül az egész indulón; inkább egy középkorbeli népmulatságnak szolgáló zene ez e helyen, mint egy királyi hadmenethez való, pedig a külső helyzet mellett a benső situacio is azt kivánja e helyen, hogy ***csupán harsonák*** élénk hangjait halljuk, melyek fokozatos emelkedéssel erősebbek és erősebbek lesznek, végre gyorsabb és gyorsabb tempókkal csaknem rohamosakká válnak, mert ily lélekállapotban siet — száguld Rikhárd utolsó véres csatájára!

Az a rettenthetetlen hősi erő, melyel Rikhárd a csatába megy *erőteljes zene festést* is kiván, a rohamosság pedig Rikhárd izgatottságát fogja jelezni Richmond miatt, ki megdöbbenést szült keblében s bár nem fél, nem rettent meg tőle, de izgatottan siet elébe, hogy utját állja, mielőtt Richmond serege a zendülő hadcsoportokkal egyesülne.

Rikhárdnak a hadmeneti scénában anyjával való találkozásánál, midőn ez a legborzasztóbb átkot zúditja fia fejére, némely mübiró azt kivánja, hogy Rikhárd elborzadva az anyai átoktól, rémülést fejezzen ki és ez által tükröztesse emberi voltát, háborgó lelkiösmeretét!

Láttam olyan Rikhárd előadót, — még pedig müvész hirében állót, — ki az anyai átok alatt nem elégedvén meg a müvészi arcjáték egy-két vonásával kifejezni a lélek benső megrettenését, hanem még bozadályos előrehátra tántorgással, roskadozó léptekkel, *maga körül többször megfordulva (!)* járta be a szinpadot hadseregének szine-java előtt, — persze, hogy ezeknek is mutassa az ő emberi gyönge voltát és kétségbeesett lelkét, mint ezt némely mübiró elég hibásan magyarázza.

Szörnyü eltévedés Shakspere nyilt jellemzése és világos intentioja fölött, melyet üres szinpadi fogásokkal, technikai cicomákkal akarnak pótolni, tönkre tenni.

És ugyan miért kellene az anyai átok alatt Rikhárdnak kimutatni, hogy ember ő is mint más és nem szörny — nem *emberi fonákság,* — mint némelyek elmés-elmétlenséggel akarják Rikhárdot elnevezni?

Hát nem mutatja-e Shakspere mindenütt Rikhárd emberi voltát, az expositiotul kezdve végig, midőn minduntalan „lelkébe mélyedten tépelődik, midőn föl-föl támadó lelkiösmeretét áltatja, emberi érzéseit hamis okoskodásokkal elnyomja és a bünökre csaknem *serkenti maga magát?!*“

Mit jelentenének ezek mást, minthogy a természet és emberi törvényeken, egész világ renden magát fölül helyező, az élet erkölcsi kötelékeiből magát kitépett ember, saját benső világával is folyton küzd és harcban áll lelki-

ösmeretével, melyeket az ésszel, nagy szellemi erejével fojtogat?!

Mit jelentenének mást a sok helyek közől csupán e következő psychologiai momentumok, mint például az Annával való jelenet után, mikor bűntettei fölött szörnyüködve, magát is vádolja, de siet Anna tettét a magáénál szörnyebbre festeni és elfojtván támadó lekiösmeretét, az egész világrendet arcul csapni, hogy szenvedélyének rabja maradjon?:

„Hát már elfeledte (t. i. Anna) a jó herceget,
Urát, Eduárdot, kit harmadhava
Ledöftem *rosz kedvből* Tewksburyben?
Az édes, a legkedvesebb urat,
A bőkezü természet alkotását,
Hőst, ifjat, bölcset és igaz királyt,
Kinek nincs mása széles e világon:
S még is szemét im hozzám aljasitja,
Ki ez édes herceg szép rügyét letörtem
S őt gyászos ágyban özvegygyé tevém?
Hozzám, ki egy fél Eduárdot nem érek?
— — — — — — — —
S mig Isten, lelke, s minden gátamul van,
Nincs más barátom, ki elősegitsen,
Mint a sima ördög és szinlő tekintet:
S megnyerem még is! . . . . . .

és tovább ez:

„A *roszat én teszem*, s azajt én ütök
— — — — — — — —
S a bün sulyát másokra háritom.
— — — — — — — —
— — — — — — — —
De én sohajtok s az irást idézem,
Roszért hogy isten jót tennünk parancsol:
Csupasz gazságom' igy öltöztetem
A szentirásból orzott ócska rongyba
És szentnek látszom, mig az ördögöt
Széltére játszom."

avagy mit jelentene mást, mikor Rivers ezt mondja:

„Erényes és keresztyén elhatárzás"
„Azért könyörgni, ki megkárosit"

és Rikhárd midőn igy felel rá:

„Én mindig azt teszem, úgy lévén tanitva"

gyorsan magában igy beszél lelkével:

„*Mert most magamra mondtam volna átkot.*“

és mit jelentene mást ez:

„. . . . . két fő ellenem
Nyugalmam, édes álmom üldözőit
Ohajtanám, hogy elbánnál velök
Tyrrel . . . . . .“

végre ez:

„Nőül kell vennem a bátyám leányát,
Vagy trónusom törékeny mint üveg.
Megölni fivéreit s elvenni őt?
Nem biztos út! De már úgy *benn vagyok*
A vérben én, hogy bűnre bűn ragad.“?

Ezek mind oly lelkiállapotbeli tépelődések, melyek eléggé világosan ***érzékitik meg az embert*** Rikhárdban; több ez minden komédiásszerü külső ijedt, rémületes kapkodásnál, forgolódásnál, roskadozásoknál és szinpadi attitüdőknél!

De még a legfinomabb arcjátékkal való kitüntetésre sincs itt szükség, mert az anyai áldás vagy átok nincs a világrend és természet törvényeinek ágazataiban, nem gyökerezik az ősi erkölcsben, hanem a hit, babona és szokás fájának szép hajtása; s hogy maga Shakspere sem akarja Rikhárdot az anyai átok folytán megrettenteni, megborzasztani, kétségbeejteni, — bizonyitja az, hogy Rikhárddal gúnyt űzet az anyai áldásból, midőn Rikhárd, anyja áldására ezeket mondja magában:

„S hogy úgy haljak mint jámbor ősz!
Az anyaáldás legfőbb célja ez;
Csoda, hogy ő fensége elhagyá.“

itt Rikhárd gúnyolódik is, de egyszersmind neheztel, hogy anyja miért nem tartja meg a szokást, t. i. az áldásban hosszu életet kivánván, melyet Rikhárd mint király szeretne élni!

Ez a kis vonás is az embert mutatja Rikhárdban. Ha az anyai áldásból gúnyt űz, bizony az átokkal sem törődik Rikhárd, s hogy nem gondol vele, legjobban bizonyitja az, hogy kürtök riadásába fojtja anyjának ***első megtámadó kemény szavait is,*** természetes tehát, hogy

még inkább elnémítja az átkot, mely amannál erősebb, borzasztóbb; ezt azért is megteszi Rikhárd, hogy a jelenlevő környezet ne hallja, félvén, hogy azok gyöngébb lelkeire hatással lehetne — ***amint nem az, az övére.***

Igen is, harsonák és dobok vad zajával elnémítja anyja átkozódásait, hogy a hadba induló sereg ne hallja a szörnyü átkot, a mi neki, a mi ő előtte, az ő lelkében semmi, ***de másoknál nyomhat valamit:*** éppen azért, a környezetre való tekintetből sem szabad Rikhárdnak az anyai átkot meghallgatva külső félelmet — rettegést mutatni, hisz *ez bizalmatlanná tenné seregét, megingatná a vezér hősi jellemébe, rettenthetetlen erélyébe vetett hitet.* Shakspere a Richmond név első hallatára döbbenti meg először Rikhárd keblét:

„Ely, Richmonddal inkább háborit,
Mint Buckingham hamar szedett hada.“

mondja Catesbynek, kit a hadak gyors összeszedésére küld; Richmond a veszély Rikhárdra és ez több minden más dolognál, mint például az anyai átok is, — ezért végezi ki Annát is, hogy aztán Richmond kiszemelt arájat ő vehesse el előbb; ***Richmond lidérc nyomása*** alatt követi el folytatólagos tragikai hibáit is, nem külső (átok féle) de mély benső ***lelki processusban,*** mely azután a katasztrófában az álom jelenet után ***háborgó tengerré dagad és elnyeli Rikhárdot!*** Shakspere Rikhárdja tehát, midőn gúnyt űz ***az anyai áldásból,*** midőn Buckinghamnek szólva az *anyai erényt is prédára dobja — az anyai átokból sem fog erkölcsöt csinálni,* hogy lelkileg megborzadjon, megrettenjen!

Minden szó, minden betü ellentmond ennek és pedig ***az egész anyjával való jelenetben,*** mely teli van az ördögi humornak maró sarcasmusával; hiszen a természet egyik legszebb — legszentebb érzését is kigúnyolja édes anyjában, midőn ez szemrehányásokkal illetvén kérdezi:

„Mondhatsz csak egy vidám órát nekem,
Melyet veled öröm volt töltenem?“

és Rikhárd *az anyai áldott állapotra* célozva ezt feleli rá:

„Egy sincs a nap egy óráján kivül,
Mely tőlem a naphoz hivá ebédre.“

„Mi néki Hecuba“ — az anyai átok Rikhárdnak?! hogy „megsirassa“ — megfélemlitse?! Semmi! Egy szinpadi szörny csak attól a művésztől, ki ezt csinálja, ki a költő magas eszményét nem birván megközeliteni, ilyesmivel erőlködik müvészetét hozzá föl fujni, de az értelmes néző előtt az efféle .mesterkedés szétpattanva hull alá, mint legméltóbb helyre — a boszorkányos sülyesztőbe!

* * *

A fehér és piros rózsa háboru Bosworth mezőn fejeződik be; Richmond betörő seregét egyre szaporitják a Rikhárdtól elpártoló főurak hadai; baráti nincsenek csak félelemből és Richmond reménytelten igy szól vezéreihez:

„A fáradott nap arany székében ült el,
S tüz szekerének ragyogó nyoma
Holnapra szép napot jósol nekünk. —“

Rikhárd magában elfojtott aggodalommal ütteti föl sátrát a bosworthi mezőn és a sok átpártolástól bizalmatlanná vált kebel gyanakvó fordulásával kémli serege főbbjeit, sőt még a tábor őreit is. Nem hisz senkinek, inogni érzi a földet léptei alatt, és egészen megrendült hatalmas lelkében is.

A kétkedés férgétől mérgezett kebel hangján igy szól:

„Surrey uram, mért néz oly komoran?
Norfolk, ütéshez látunk: hah! úgy-e?
Fel sátorommal! Itt nyugszom ma éjjel;
(aztán magában tépelődve)
Hanem holnap hol? — Jó, mind egyre megy.“

Majd elakarván nyomni nyugtalanságát, bort kiván és elnyomott kedélyét igy serkenti:

„Lelkemnek az az élénksége nincs meg,
Sem az a kedvem, melyben lenni szoktam.“

A háborgó lélek szárnycsapásai úgy elnyomják Rikhárd phisikai és szellemi erejét, hogy eltompult fásultsággal mély álomba merül, — álma kínos, borzasztó; az orvosi nyelv egészségtelen álomnak nevezné, melyben az alvó test szervei az ébren levő lélekkel küzdve görcsösen vonaglanak és a gyötrötten földuzzadt kebel rémes sír[i] hangokat nyög.

A megöltek árnyai jelennek meg álmában, és a hol-

napi csatára mindenik vészt és halált kiált fejére. — Richmondnak pedig diadalt!

* * *

E borzasztó álom is a mellett bizonyit — de ezt már előbb is jelzi Shakspere egy jelenetben Anna által — hogy Rikhárd úgy szólva: két életet él, t. i. az álomban egy gyötrődöttet és az életben egy a lelkiismeretet folyton elfojtani igyekvő küzdelmeset, hogy célját elérje, s midőn már elérte, hogy megtarthassa!

Örökös kínok tengerében úszik ez emberfölötti lény és éppen az álomjelenettel fejezi ki Shakspere mélyen és igazán, hogy *Richmond az, ki e kínok tengerét az öntudat mardosásával, égető lávafolyammá forralja Rikhárd keblében!*

Richmond a piros rózsa párt fölkelő napja, — Rikhárdnak a ***kezdődő*** pokla! Ez inditja meg és veri föl bűnös lelkének ***nagyobb*** furdalását is és a kárhozat gyehennájává teszi keblét még álmában is, melynek aléltságából összes physikai és szellemi erejével igyekszik szabadulni; ezt a Rikhárd előadóinak meg kell érzékiteni is, mert a szellemek — az árnyak megjelenése, beszéde, csak Rikhárd tulhangolt lelkiállapotának külső illustrációja, hogy ne mondjam: dekorációja.

Ugy kell venni, mint a magánbeszédeket, azzal a különbséggel, hogy itt a lélek beszédét a szervi erők helyett, mely egészen alélt tompultságban van, a szellemek — az árnyak közvetitik, és ellenkezőleg, mint a magánbeszédben, a szervi erők görcsös vonaglással, csak kínos nyögésü siket hangokkal kisérik, még pedig annál inkább, mert e borzasztó álomból ***ki akarja szakitani magát Rikhárd*** — tehát itt is küzdelemben, iszonyu harcban áll lelkiösmeretének marcangoló furiájával, a képletesen megjelent árnyakkal, kiket eltávolitani, görcsös ujjaival széttépni akar a pokoli gyötrésben ébredésre feszülő — erőlködő nagy szervi képesség, aminthogy ez meg is történik, midőn a kettős processusban fölolvadt természeti erő előbb kábultan ily hangot ád:

„Adj más lovat! — Kötözd be sebeim!“

majd ébredezve már igy kiált:

„Jézus, irgalmazz! —“

és gyötrő fekhelyétől iszonyodva menekül, végre egészen magához térve — fölébred, — és borzadó lélekkel igy nyugtatja magát:

„Csitt! csak álmodám. —
Oh, gyáva bűntudat, miként gyötörsz!
— — — — — — — —
Hideg verejték föd és borzadok. —“

Rikhárd álmai — mert a többi is ilyen volt "— tehát nem egészséges álmok, melyeket *a test nyugodtan, élettelenül heverve alszik*, a Rikhárd előadókat éppen *erre is figyelmeztetve*, mondja Shakspere Anna ajkával:

„— még egy óráig sem élvezém
Ágyán (a Rikhárdén) *az álom arany harmatát.*
De rémes álma mindig felriasztott.“

A nyugodt álomból a rémületbe és iszonyba való hirtelen fölébredés, Rikhárdnak az álom alatt is folytatódó psychologiai processusában — egy ***nagy ugrás*** volna, mely amint a természetben nincs, épen úgy nem lehet a müvészetben sem. *A mi ez álom jelenetben a szinpadon az árnyak közvetitésével látható és hallható, az tulajdonképen mind Rikhárd lelkében foly és történik.* (actió ez még az álomban is) *ezt tehát pillanatra se feledje el az előadó művész*, — valamint azt se, *hogy Rikhárd e kínos álom gyötrelmeitől szabadulni akar és ki is szakitja magát e békóból!*

Nevezetes és mélyen bélyegző még a mai kor szinmüvészetére is, mely mindenben a külsőt keresi és a ***lényegest*** föláldozza, vagy föl sem ismeri, hogy a Rikhárd álmából való fölrezzenéskor, az álomból való fölébredéskor, még nagyobb müvészek is bizonyos bravournak tartják az egyik feléről, hol a nyugágy van, a másik felére átugrani és ott összeesni; — borzasztó egy akkrobatai salto-mortale ez, melyhez kis-miska minden cirkusbeli kaucsuk-bohóc produkciója!

Egyik Rikhárd előadó (pedig valódi tehetséges müvész volt) látván a nagy müvészek eme bravourját, és elhivén, hogy ez ***lényeges*** dolog Rikhárd e jelenetében, túl akart tenni mindeniken s fogta magát, egy nagy ugrással a szin másik oldalán álló kulisszához vágta a fejét és aztán

erre ébredt föl; — ***ezt ő „lélektani* (!) *fölfogásnak nevezte“ !***

Rikhárd az álomjelenet folytán sokkal inkább ki van merülve physicailag is, hogy sem efféle akkrobata produkciókat birna müvelni; rémülve csak eltávozik a nyugágytól, mint borzasztó álmának kínpadjától, de alig hogy roskadva távozván, már nyugtatni igyekszik magát a *„csak álmodám“* szavakkal!

Ez az igazság, ez a lélektani! Oh hogy mindig és mindenben csak a külső fölött törik a fejöket; — ***csak az ügyes technika!*** Ez a jelszó még ma is, ez kevesebb fáradtságba kerül, nem kell sokat gondolkozni fölötte: egy-két ugrás, maga körül való forgás, elrohanás, természetellenes attitűdök, görcsös rángatódzások; kórházi kínlódások, *pathologiai tünetek a psychologiai helyett — és a hatás kimaradhatatlan!* Fájdalom igaz! Olcsó dicsőség! Rongymüvészet az ilyen! A valódi — komoly müvészet elfordul az ilyesektől! Nem ez a szinpad, a szini költészet célja!

Az árnyak megjelenését, a szinpadi gépezet mai elő haladt állapotában, legalább műintézeteknél lehetne már kevés költséggel is a legszebb illusióval előállitani, a gőztfejtő gépecske és egy-két cső alkalmazásával.

* * *

Emberfölötti tusa az, a mi az álomjelenet után végbe megy Rikhárd keblében; a költői igazságszolgáltatásnak a végtelenségben szárnyaló superlativuma, és oly psychologiai mélység, melyre a legmerészebb fantázia is szédülve gondolhat csak.

A bünhödés, a morális elégtétel mértéke oly nagy, oly erős, hogy nem lehet szókkal festeni, kellően magyarázni.

A büntetés kegyetlenebb az elkövetett bűnöknél. Ha fenevadak prédájára dobta volna a költő Rikhárdot, nem lenne oly szörnyü az itélet, mert csak a testet szabdaltatta volna szét dühödt állatok éles körmei és fogai által, — de Rikhárdban a lélek van kínpadra feszítve és pokolbeli furiáktól marcangoltatva, tépdelve, égetve.

A lélek benső világa emésztő lángokban forrva kavarog s a porhüvely még is dermesztő jég verejtéket gyöngyödzik. A kínok kinjának borzasztó összecsapása ez két végletben, a gyötrelmek gyötrelmeinek mardosása két ellentétben.

Iszonyu — iszonyu psychologiai processus! Mindeneknél megsemmisitőbb tusa!

Rikhárdot Rikhárddal vádoltatni be, aztán saját magával elitéltetni, önnön magával büntetni s végtelen kinok árjában gyötörni, *az embert önnön maga által saját magában megölni* — oly igazságszolgáltatási példa, mely nem is lévén jogtalan, erkölcsjavitóbb és tul tesz a földi birák minden pallosánál.

Igy büntetni, — istenek után csak Shakspere tudott!

„Tudatomnak ezerféle nyelve van,
És minden nyelv másféle szóba tör ki,
És minden szó elitél mint gazembert.
Hitetlen hitszegés legfőbb fokon,
Gyilkos gyilkosság legszörnyebb fokon,
Minden bűn, ismételt minden fokon,
Korláthoz tör s kiált: Bűnös! bűnös!"

;ly szókkal beszél Rikhárd háborgó lelke Rikhárdhoz ezerféle nyelven, és valamennyi egymásra tör benne — s a kétségbeesés forgó örvényében egymást fojtogatja. A szemlélő, az érzékitő müvészet e jelenetben kulminálhat Rikhárd előadójánál.

Azon mesteri tudomány, melyet Salvini az elbeszélő és magánjelenetekben a szinpadon oly csodás hatalommal érvényesitett, Rikhárd e magánjelenetében érhetné el netovábbját!

A világ sokat veszit, hogy III. Rikhárdot, a világ tragikus müvész királya nem játsza! De Salvini is!

A szini müvészet e Florenc égalji virág korona temperamentumának nagyon rideg III. Rikhárd király!

Az elementáris erőket tartalmazó szerepeket kerüli s ezt Othelloban is fölötte mérsékli; — igaza van, ha igy Rikhárdra nem vállalkozik, mert Rikhárdban elementáris erők vannak, melyeket Rikhárd az alakoskodó je-

lenetekben *megfékezve* visszatart ugyan, de ezek azután annál nagyobb mértékben nyilatkoznak. Igy az álomjelenet bár mint magánbeszéd passiv jellegü — de éles drámai actiójánál fogva különbözik a többitől és végig valódi elementáris erőt igényel, mely nem nyilatkozik ugyan sem a hang, sem a physicum erejében, hanem a szellemi erö végtelen elementumában, melyel az ezernyelvü lélek megannyi vádszókkal egymásra törve, tajtékos hullámhegyek oceánjává háborogja föl Rikhárd keblét.

E háborgás, e hullámhegyek hánykodása orkánszerü viharral és a közvetlenség villámsebességével zúdul a képzelet megmérhetlen végleteiből egymásra Rikhárd keblében az egész hosszu magánjelenet [alatt, melyben többé nem az ész alkuszik a lélekkel — lelkiösmerettel, hanem ez *csatázik,* viaskodik a bűnök furdalásaival — a kétségbeeséssel!

És ez emberfölötti harcban Rikhárd, a rettenthetetlen, valóban kétségbeesve dől a besiető Ratcliff keblére, kit önkivületes iszonyában előbb keresztül akart döfni:

„Oh Ratcliff! szörnyü álmot álmodám,
— — — — — — — —
Oh Ratcliff! félek, félek, félek —“

sikoltja háromszorosan a kétségbeesés hangján és ösztönszerüleg — mint az oroszlán a villámok elől a föld mélyébe, ugy Rikhárd mintegy a Ratcliff keblébe akarja furni fejét az égető lelkiösmeret kínjai elől.

Ratcliff biztató szavaira igy felel:

„. . . . . az éj árnyai
Több rettegést önttek Rikhárd szivébe,
Mint tizezer valódi harcos öntne,
Vasban, s a vézna Richmondtól vezetve“

és kábult iszonyából magához térve lassankint visszanyeri szellemi physikai erejét:

„Hát még se virrad? — — — —
— — — — — — — —
— — — — — — — —
Ki látta a napot ma?“

kérdi nagy erélyel, majd ismét önnön tépelődésébe merülve, gyötrő lelke ily szókban dörög:

„Ez gyász sötét nap lesz — valakinek“
azután lelkét áltatva igy folytatja:

„A nap ma nem akar kibujni
— — — — — — — —
— — — — — — — —
Nem sütni ma! Eh, hát nekem mivel
Roszabb, mint Richmondnak? Hisz az az ég
Mely *rám borul, rá is mordúl* tekint.“

végre lelkiösmeretét elfojtani igyekezvén, az iszonyu álom kínos sejtelmeiből e szókkal tépi ki magát:

„A csacska álom ne rettentse lelkünk;
Az öntudat csak szó, mit gyáva használ,
S fel van találva, az erőst lekötni:
Tudatunk a fegyver, törvényünk a kard,
Előre, bátran, a harc viharába.
Ha nem az égbe, a pokolba szállva. —“

Roppant lelki erejével — biztatva magát, bátoritva seregét, végkétségbeeséssel omlik a harc viharába! Rikhárd itt válik igazi, fenséges tragikai hőssé; rendkivüli nagy lelki erőt fejt ki és dacol mindennel a végtusában:

„Harcolj, angol nemes! szabad vitéz!
— — — — — — — —
— — — — — — — —
Dárdád forgácsitól rengjen az égbolt!
Fel hát! diadal övezze siskainkat“

menydörgi a sereghez és mint egy Hadisten csatára száll a Bosworth melletti síkon!

Végzetes csata ez, ádáz hőssel, kinek hiában feszülnek idegei, keble démona azokat untalan széttépdeli; — öt Richmondot már megölt, mondja Rikhárd, lovát leszurták s ő gyalog harcol, a halál torkában is Richmondot keresve; a kétségbeesés végerőfeszitésével rohan ide-oda a harcmezőn, rémület és iszony van arcán, szeméből a pokol tüze lángol, bősz riadással szeretné tulkiáltani a csata orkánját, de már nem tudja s mint a végitélet megsemmisitő lángjainak fojtogató tüzéből csak ***fuldokló sirályként sivítja:***

„Lovat! lovat! egy lóért országomat!“

és bódultan veti magát bomlásnak indult futó serege hátán a győztesen előre rohanó Richmond elé, hogy keble lidércét megölje, de Richmond ifjui erővel üzi maga előtt a

a kimerülten viaskodó Rikhárdot; ***az álom beteljesül, Rikhárd kardja eltörik és csüggedt karja a tört kardot is elejti;*** halálsebeket űt testén hősi Richmond, s a vérözönbe fulladt fejről Stanley letépi a koronát, hogy bátor Richmondnak adja át!

* * *

Rikhárd az álomjelenet után már bevégzi tragikumát, a költői igazságszolgáltatás Rikhárd magánjelenetében van kiszolgáltatva s ezzel befejeződik a véres tragédia; a mi még ezután történik, az csupán külső illustrációja a benső katasztrófának, mely Rikhárd keblében a magánjelenet alatt lefolyt, úgyszólván apotheozisa a történetpolitikai háttérnek és a bűn eszményitése Rikhárdban, ki a büntető magánjelenet után, nagy lelki erejének kifejtésével mintegy megtisztulva száll föl ***a vétkek posványából*** és a borzasztó meglakolás után, a szellemerő fenségének dicsében dől a halálba!

Shakspere ennyit s nem többet akar, sőt ***csakis ezt akarja Rikhárdban***, midőn Richmond — a harcban viaskodva — űzi maga előtt a szinen át; Rikhárd tehát a ***szinen kivül hal meg,*** es ezt Stanley jön jelenteni Richmondnak, midőn a halott Rikhárd fejéről letépi a koronát s magával a szinre hozza.

De a Rikhárd előadók nem érik be azzal, a mit a a költő intentiójából világosan érthetünk; nekik több is kell mint a mennyit Shakspere ád — akar; ők a vívás mesterségében is produkálni akarják magukat és csinálnak olyan remek hatvágást — bajvívást Richmonddal, mintha csak a torna porondján volnának. Szemkápráztató látvány a bajvívó iskolából, de a hány vágást szabnak egymásra (a szint körüljárva és forogva) ngyanannyival és ugyanannyifelé vágják a lélektani igazságot, a költő világos és fenséges intencióját, mely az erkölcsi halált Rikhárdnál az álomjelenet után folyó magán scénában már szolgáltatta, mely Rikhárd tragikumát már itt befejezte — tehát a katasztrófát is, — mely a befejezés után már csak az erkölcsi jogot és a hősi lényt, valamint a tragégédia hátterét apostrofálja, és a mely intenció ***bénult***

kardot ád a hős csüggedt karjába, a melyel bizony cifra bajvívási produkciót nem szabdalhat a lélektani processus folytán is végerőfeszitésében már kimerült, kétségbeesett Rikhárd, kit Shahspere Richmond által a szinen keresztül üzet maga előtt és a kinek küzdése fokozatos hanyatlással, már inkább csak a szellemi és physikai erő végvonaglása, a megsemmisülés torkában való kapkodásnem pedig egy athletikai viadal, ***egy Prüfung a kard, forgatás mesterségéből***

Ezt mutogatni, effélét produkálni elég alkalom van a csatajelenet alatt, melyetzene is kisér, midőn a fehér és piros rózsa háboru utolsó küzdelmében a harcosok tömegei egymásra törnek; — itt időlefolyás is lévén, a zene alatti szünetet a harcolók bajvívásával kell betölteni, itt tehát szükségképpen egy percnyi időközig jó és helyes is a harci produkció.

Midőn Dawisont — e sok tekintetben nagy Rikhárd alkotót — kérdeztem e jelenet felől, hogy miért tesz ő is a költő intenciója ellenére, midőn ***teljes szellemi és physikai erővel*** egy hosszadalmas cifra bajvívási produkció után a szinen hal meg Rikhárdban? azt mondá, hogy érzi ugyan és tudja is helytelenségét, de a közönség kedveért megteszi, mert ez ***látni is*** akarja Rikhárd physikai megsemmisülését — halálát, s másként nem volna neki elég a költői igazságszolgáltatás!

Mily rabszolgaság ez még oly nagy müvésztől is a közönség iránt!

Én azt hiszem, hogy nagy tévedés ez a közönség nemesebb érzéke felől, de egyszersmind méltatlan is rá; tegyen a müvész a költő intenciója szerint és ekkor fel fogja emelni a közönséget is a költő eszményéhez; ebben keresse és találja föl a müvészi rabszolgaság kötelességét, melynek békói igy — a hálás kitüntetéseiből ujra meg ujra kötött babér füzérekké válnak!

Ne hamisitsuk meg a költő eszményét és a múzsák oltárát — ***a szinpadot,*** melynek egyedüli ***tiszta forrása a lélektani igazság!***

* * *

Richmondnak a bosworthi mezőn Rikhárd fölött kivívott győzelme folytán, a vérben ázott fehér rózsa egyesül a piros rózsával!

Fölhangzik a győzelem harsonája s betölti a mennyboltozatot!

Richmondot VII. Henrik néven királyá kiáltja ki a sereg: béke száll a vérözönben siró hazára, és Ament rebeg rá az angol nép imája!

Budapest, 1878. május hó 27.

GYÖNGYÖK ÉS HOMOKSZEMEK

MOLIÈRE

TARTUFFE

VIGJÁTÉKA ÉS ELŐADÁSÁRÓL.

ÍRTA

MOLNÁR GYÖRGY.

Ára 50 kr.

Kapható szerzőnél Temesvárt a színháznál és Szegeden Burger Gusztáv és társa könyvkereskedésében.

SZEGED, 1885.

BURGER GUSZTÁV ÉS TÁRSA KÖNYVNYOMDAI MŰINTÉZETÉBŐL.

Molière „*Tartuffe*“ művének előadása még 220 év mulva is ingerültségbe hozza azokat, a kiket Molière a XIV. Lajoshoz irt második folyamodványában, melyben betiltott vigjátékának előadhatását kéri és a művéhez irt előbeszédében igy jellemez:

„A marquis-k, a cikornyás nők, a rászedett férjek s az orvosok nyugton türék szinpadra hozatalukat. — — — De a képmutatók dühbe jöttek azonnal, hogy szenteskedő fintoraikat szinre hozni bátorkodám s egy üzletnek — — — — hitelét megrontani akartam. — — — — — — — — — — — — — — Tartuffe, szerintök — — — — — — elejétől végig tele van undokságokkal, — — — — minden szótag benne *istentelenség* — — — még a tagjárás is kárhozatos. —

Bármily arcot öltsenek, a vallás érdeke inditja őket legkevésbé; eléggé kimutatták ezt azon szinműveknél, miknek nyilvános előadását annyi izben türék a nélkül, hogy fölszólaljanak. Azon művek, melyeket eltürtek, *csupán az égből s a vallásból üznek gúnyt*, mikkel vajmi kevéssé törődnek; hanem Tartuffe őket támadja meg, önmagokat játsza s ez az, amit nem türhetnek. Meg nem bocsátják, hogy imposztorságaikat lefátyoloztam a világ előtt.“ — — — — — — — — — — — — — —

Hiában vette el Tartuffe-jétől az eredeti és jellemzőbb cimet, adván neki az általánosabb „csaló“ nevet; hiában vette le róla a reverendát s öltözteté polgári ruhába; hiában tette házasodható emberré; hiában volt a nagy király pártfogoltja, a reverendás hatalom, mely — *elég alaptalanul* — a maga arcát látta az éles tükörben, az egyház szószékeiről hirdette a mű istentelenségét, kárhozatosságát s egyházi átokkal sujtotta, a ki csak fölolvasását is meghallgatja.

Molière művét a betiltás után öt évig nem adhatták elő. Mintha a múzsák is közbejátszottak volna, mert ez idő alatt irta meg Molière a *Fösvényt* és a vigjátékok remekét, a *Mizantropot*.

A dicsőségesen bevégzett harcok után merte csak XIV. Lajos is az átváltoztatott Tartuffe-öt előadásra engedélyezni. Molière végre győzött és a közönség három hónapon át szakadatlanul gyönyörködött e jellemvigjáték előadásán.

Kacagtak, tapsoltak a Tartuffe-ökön, habár polgári öltönybe volt bujtatva és *a csaló* jelzővel nevezve.

A reverendás Tartuffe-ök igy is le voltak verve, megsemmisitve; mindenki őket látta a *„csaló“* személyében is.

A hatás, a kómikum nagyobb s erősebb volt, a miért *„a csaló“* cimü vigjátékra épp ugy dühöngtek a Tartuffe-ök, mint azelőtt, s nemhogy jószerivel elhallgattak volna, a mire Molière és a király, a mű átváltoztatásával, kedvező alkalmat nyujtott nekik, hanem még inkább lármáztak. Hogy a Tartuffe-ök leálcázását, kigúnyolását az összes papság magára vette, ez valóban nagy tévedés, kivált miután Molière a reverendát levette róla, melyért még azon időben talán megbotránkozhattak a jók és tiszteletre méltók!

A Tartuffe-ök, amint napjainkban is látjuk, megtalálhatók reverendában ugy, mint polgári öltönyben.

A nagy iró általános emberit vitt a szinpadra és ezt ostorozza a nevetségessé tevés formájában, oly élességgel, mely leginkább gyilkol és gyógyit is.

Miért vették és veszi hát még 200 év mulva is az egész papi rend maga-magára Tartuffe-öt? Molière-nél Molière-ebbek akarnak lenni, holott Molière erre nem gondolt, csupán közülök vette a mintát.

Ők lettek volna s legyenek csupán a kiváltságosak, a kik közül hibásat, bünöset ne hozhasson költő a szinre, mig e kiváltságos helyzetökben kényelmesen tapsolnak a más osztályokból szinpadra hozott bünök, ferdeségek ostorozásain?!

Ez nem volna hiven osztó igazság! Ne vették volna és ne vegyék magukra a Tartuffe ök megaláztatását, hanem hányják ki őket körükből, hisz Molière a hazug, az álnok, a képmutató, a vallást és hitet csak szentoskedő és nem igazán, nem buzgón valló és követő bünös gazembert korbácsolja a gúny ostorával, hogy megfenyitse, megjavitsa, vagy oly utálatossá tegye, a kit a jobbak társasága kizár kebeléből.

A papi rendnek inkább tapsolnia kellene Tartuffe fölött, ki a legrútabb morált prédikálja, hogy érzéki vágyait kielégítve, megejtse az erényt és a ki cinikus förtelemmel igy tanit:

„Az ég, igaz, tilt némely élvezést,
Hanem magával *alkudozni hágy*,
Van mód, miként kelljen, szükség szerint
Tágitni a lelkiismeret nyügein. — — —
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
— — — és ön (Elmira) biztositva van,
Hogy e titok, mint a sir, néma lesz;
S rosz az csupán, min zajt üt a világ,
Vétség az, a mi botrány tárgya lesz,
S nem bünhödik, ki csendben vétkezik."

Nos hát, ezt a Tartuffe-öt veszi magára a papi rend?! Hisz akkor erkölcs-elvökkel, a mit vallanak és hirdetnek, jönnek ellenkezésbe.

Hamis próféták volnának s nem a tiszta elv szószólói, a példás élet követői?

Ez által oly elégtételt szolgáltatnak Molière nek, a milyenre ő sem gondolt.

Egy-két Tartuffe-ért volna egy egész sereg, Rómától a földgömböt megkerülve egész a ditrói havasokig, s ennek lábainál egy vallásosan buzgó örmény kis városba jutva, egy deli fiatal káplánig, ki a hivő Orgonokat, Pernell asszonyokat és szende Mariannákat azzal rémisztette el Tartuffe előadásától, hogy az a szindarab egy erkölcstelen mű, és én, a ki előadom, egy kárhozatos színész vagyok, a ki a papokból és vallásból gúnyt üzök játékommal.

És eljutnánk még a mi általánosan, oly igen tisztelt, fölvilágosodott, nemes erkölcs-elvek közt élő, igazán buzgó és *nem szenteskedő klerusunk* közt Szombathelyre is, hol egy kanonok a szinlaposztót kikergette a Tartuffe előadását hirdető szinlappal együtt, és látnék M.-Szigeten, Léván, stb., amint a közönség közé szorulva a 3-ik fölvonás végén — már nem állhatván ki a penitenciát, melybe csakis félreértésből estek — borzadályos apage hátratekintéssel utat törni maguknak a közönség közt, hogy az olajba főzésből szabaduljanak.

Mily észszerütlen és ok nélkül való dolgot mivelnek az ilyenek az egész papi osztály rovására!

Molière Tartuffe-jét mutatják magukban lappangani és ez gyulad lángra bennök? Mintha csak ők is Tartuffe szavait csepegtetnék az Orgonnék sziveikbe? Mintha már ők is mondogatták volna, hogy: „nem bünhődik, ki csendben vétkezik“, — hogy: „Vétség az, a mi botrány tárgya lesz“, — hogy: „Az *ég* — — — — — — — *magával alkudozni hágy*“, — s végre hogy: „Van mód, miként kelljen szükség szerint *tágitni a lelkiismeret nyügein*“.

Hisz igy mintegy rajtakapni hagyják magukat. — — — Lám, idáig vitte őket a ferde vélemény Molière Tartuffe-jéről, melyet azt sem tudják, hogy tulajdonképen miért itéltek a kárhozatra!

Molière az emberiségnek tett nagy szolgálatában e művével, leginkább azoknak tett szolgálatot, a kik elitélik, máglyára tették.

Egész művében a hit és vallás igaz buzgóságát, a nemes erényt hirdeti, a mint ezt a papi rend is teszi.

Üldözi a hazug képmutatást, a csúf szenteskedést, az erkölcstelenséget, az aljas bünt, mely az ember álarca alatt ördögi kéjsóvárral megakarja ejteni a becsületet, s hogy célját érje, pellengérre teszi a hitet, vallást, erényt, mindent, a mi iránt az emberi jobb érzés, lelkének tisztaságában fenkölten buzog s áldozik; de csúfot üz az isten fogalmával is, midőn sátáni cinizmussal, mintha csak kalmár volna, azt mondja, hogy *az isten* „— — — — *magával alkudozni hágy*“.

És ily bünös ember dolgát vette és venné napjainkban is még magára az egész papi rend?!

És ily bünösért állottak csatarendbe a jók, a tiszták is, az egész papság, hogy Molière-t megsemmisitsék s vele azokat is, kik előadják, a kik megnézik?!

Oh, szerencsés nagy költő, ki igy elevenére tapintottál az emberiség legrútabb bünének, mert ugy látszik, hogy a mig ember él, Tartuffe-ök is lesznek, habár mind gyérebben és égető tükrödtől a falak közé zárkózva, a hol csak magukra nézve lesznek kártékony férgekké!

De oh, szerencsétlen papi osztály, ha a Tartuffe-öket magatokra veszitek iszonyu tévedésből, oly félreértésből, a miről számot nem birnátok adni!

E helyett inkább üzzétek ki templomaitokból a Tartuffe-öket, ha és a hol volnának, segitsetek Molière-nek és

nemhogy káromoljátok, de tapsoljatok a lángelmü költőnek, ki első sorban is nektek segitett a „*szentek virága*“ közül a gyomokat kitépni! Tegyetek igy, hogy ne száradjon XIV. Lajos és a nagy Condé herceg eme itélete fejeteken:

XIV. Lajos: „Be szeretném tudni, mért nem szólnak azok (a papok), a kik Molière vigjátékán annyira megbotránkoznak, egy igét sem Scaramoucheról?“

Condé herceg: „Ennek oka az, mert a Scaramouche vigjátéka *az égből s a vallásból üz gúnyt, a mivel ez urak nem törődnek;* de a Molière-é *ők magukat játsza ki;* ez az, mit ők nem türhetnek el.“

Bizon-bizon mondom nektek, tiszteletre méltó atyák és tisztelendő fiak, hogy villámaitok dacára: *a Tartuffe-ök elvesznek, de Molière halhatatlan marad az idők végtelenségéig!*

A lángelmü költő — miként Shakspere — szellemének erejével és egyszerre ugy belé markolva állitja elő müvét, hogy annak hőse, Tartuffe, már az expozicióban teljesen kivájolt, tömören kivésett és arányaiban is tökéletes szoborként áll a néző előtt, mely mielőtt látnánk, már leleplezetten vigyorog reánk pokoli mezetlenségében s a mint megjelenik a piedesztálon, kacaj és a gúny tapsa köszönti a remekül öntött szobrot!

A mindent bölcsebben tudni akaró, beszédes, egész a vakságig buzgó és megrögzött természetü nagymamák képmása, Pernell asszony vezeti be a művet oly zsörtölődéssel, annyi szemrehányással és oly pártfogólag Tartuffe iránt, hogy már az első jelenésben az egész ház és család, a viszonyok és körülmények a legtisztább átlátszósággal fölismerhetőkké, érthetővé lesznek. Orgon és Tartuffe még nincsenek jelen a család e perpatvarán és mégis ott látjuk, ott érezzük őket közöttük.

„Az ön Tartuffe-je, az aztán az ember“,

mondja a lángoló hévvel nagyanyjának ellentmondó Damis, Orgon fia, éles gúnynyal, a mire Pernell asszony kenetteljesen igy felel:

„A tiszta lélek, bár szavát fogadnák
— — — — — — — — —
És megrovása mindig alapos,
A mennynek utain kivánna ő
Vezetni, hogy pedig itten szeressék,
Az a fiamnak (Orgon) volna tartozása.
— — — — — — — — —
Lelkemre mondom, jobban menne minden
Ha itt kenetdús intéseit fogadnák.
— — — — — — — — —
A bűn, a mi ellen ő kikel,
S nem ihli más; mint a menny érdeke,
S azért haragusztok rá; mert
Az igazat megmondja mindnyájotoknak.
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —
— — Azt mondom — — oly bölcsen fiam
Sohsem cselekvék, mint midőn magához
Vevé e buzgó embert, őt a kellő
Időbe' küldé a Mindenható,
Hogy vissza hozza tévedt lelköket
Az igaz utra, a melyről letértek,
Üdvök javáért hallgassák meg őt.“
— — — — — — — — —
— — — — — — — — —

S a mint Pernell asszony látja, hogy szavait borsóként a falra hányta, sőt Kleant még ki is neveti, mérgében elfuladva kisiet a házból, a hová, mint mondja: nem egyhamar tér vissza; boszuságát haragos szókkal és ütlegekkel, kisérő cselédjén, Flipotán tölti ki, és föllázadt indulattal oly sebesen távozik a házból, hogy a család tagjai alig birják utólérni.

Elég hibásan teszik a Pernell asszonyt személyesitők, mikor összetöpörödött, botra támaszkodó, tehetetlen vén banyát csinálnak az öreg, de még mindig erőteljes alakból.

Ez a megcsonkitása a férfias természetü asszonynak minálunk és a németeknél is abból származhatott, hogy valamelyik rendező Párisban látta a művet előadni, de roszul, mondhatom, mert a Theâtre-Français-ban a hagyományos játék (különösen Molière vigjátékaiban) oly kötelező, hogy még egy

Talmát is kifütyölték, a miért ezen változtatni akart, midőn Julius Ceasar-t először jelmezben adta elő és a hagyományos iskolát a tragédiákban megtörte.

De Molière vigjátékaiban szentségtörésnek tartanák a hagyományos játéktól való eltérést, mely még Molière idejéből származik le.

Igy Pernell asszonyt Molière társulatának egyik férfitagja, a ki sánta volt (az ifj. Bejard, Molière sógora) játszotta, mint a hogy akkori szokás szerint az ilyen *férfias* asszonyokat többnyire férfiszinészek játszották. Bejard a sántasága miatt használt támogató botot és nem az elaggott tehetetlen test gyöngeségének támasztó mankó-jául, mint ezt a mostani Pernell asszonyok személyesitői teszik. A Français-ban megtartják a hagyományos bottal való megjelenést, de azért erőteljesen adják a férfias öreg asszonyt, mint két századdal előbb igy adta a sántitó ifj. Bejard ur!

Az, a ki Pernell asszonyból egy töpörödött, tehetetlen testü aggot alakittatott, csak a botot látta és a bottól nem vette észre az erdőt, illetve az alakitás lényegét, aztán igy terjedett el szinpadainkon is e helytelenség.

A higgadt és józan észjárásu, valóban buzgóan vallásos Kleant, Orgon sógora, marad a szinen Dorinával, a ház gazdaasszonyával, kit elég értelmetlenül fiatal szinésznőkkel, lánykákkal szoktak játszatni, a kik aztán olyan cifra öltözködést csapnak, hogy csaknem elröpülnek a sok szalaggal és csipkével, holott Dorina maga mondja magáról, hogy ő „*nem olyan megkivánó*“.

Hogy biznának ilyen szeleverdi, fiatal, tapasztalatlan leányra egy egész házvezetést, a ki állásánál fogva mintegy a családhoz tartozó egyén, a gyermekek fölnevelője, a miért némi jussot is bir a család ügyeibe szólni, a mit meg is engednek neki.

Nézzük meg csak a deák-negyedet Párisban, ott megtaláljuk ma is a Dorinákat, kikre az apák fiaikat bizzák, mint gazdasszonyokra, megmentvén őket ezzel a kicsapongásoktól is.

Dorina bővebben megismerteti Kleanttal a ház baját, mióta Tartuffe abba bevette magát. Dorina ingerülten adja elő, hogy még Tartuffe szolgája is leckéztetni meri őket, szemökre dobja a szalagokat, arcfestéket. Dorina ezt nem magára érti, hanem a család tagjaira, a kiknek nevében szól s a kikkel a többes számban magát is azonositja, de meg Tartuffe és szolgája inkább ráfogással tulozza csak a szemrehányást, hogy legyen mibe kapaszkodniok a ház fölfordultságában Orgon további ámitására, hogy a jó életnek vége ne szakadjon, melyben Orgon házánál duslakodnak.

Orgont igy ismerteti:

„Testvére — ekként hivja őt — (Tartuffe-öt) becsesb
Előtte százszor, mint egész családja,
— — — — — — — — — — —
Csókolja, falja, azt hiszem, szerelmesb
Még kedvesébe sem lehetne senki.
— — — — — — — — — — —
Szóval bolondja, Tartuffe mindene.“

Dorina ilyen bevezetése után jön Orgon haza és alig vevén tekintetbe sógorát Kleantot, mohó sietséggel Dorinát kérdezi, hogy távolléte alatt nem volt-e baj a háznál s hogy mit csináltak, de Orgon e kérdezősködéssel tulajdonképen nem a családra gondol, hanem Tartuffe-re, a kit a rövid két napi távollét után már alig vár megölelni, csókolni. Türelmetlen Kleant kérdezősködésére és Dorina szavaira, melyekkel Orgon nejének lázas betegségét magyarázza; neje baja mellékes dolog Orgonnak, minduntalan Tartuffe-re tér s ő róla kérdezősködik csupán: hogy s mint van, és a mint Dorina boszusan gúnyolja Tartuffe-öt, hogy ez magán kivül mire sem gondol a háznál s hogy folyvást eszik, iszik, alszik csak és egyszerre két foglyot, meg egy fél ürücombot falt föl früstökre, erre meg nagy áhitattal egy kancsó bort bevágott, — Orgon végtelen kedélyeskedő elragadtatással és mindig jóizűbb fokozással istenadtá-kat mond szünetlen.

Dorina Orgonnak e magaviselete fölött haragra lobbanva mérgesen otthagyja Orgont és Elmirához megy, hogy elmondja neki, mily részvétlen neje sorsa, betegsége iránt s hogy csak Tartuffe-re gondol.

Az Orgont személyesítők e jellemző jelenetben túl lőnek a célon, a nagy költő műtárgyán, eszményén. Még nagy művészek is azt a hibát követik el, hogy a mikor Dorina Elmiráról és betegeskedéséről szól, unalmasságot kifejező fintorokat mutatnak és oly szeretetlen érdektelenséget arcukon, mintha nejeik iránt éppen semmi vonzalommal sem birnának már, sőt mintha terhökre volna s megutált, megunt, *nem a Dorina beszéde, hanem a nejök*. Minduntalan elfordulnak, mikor Dorina Elmiráról beszél. Egyik ilyen Orgon annyira ment már, hogy ezalatt végig nézegette a páholyban ülőket s mikor ezekből kifogyott, a karzati közönséget vette szemle alá és a mikor Dorina Tartuffe-re tért át, hirtelen feléje fordult, meg vissza, akár egy pagodli s folytatta az előbbi játékot az ellenkező sorokon kezdve.

Orgon csak *türelmetlen*, a miért Dorina mindig Elmira betegségére viszi át a szót Tartuffe-ről és hosszasabban, érdeklőbben beszél erről, mig Tartuffe-ről boszusan és gúnyolódva, csak oda dobogatja szavait. Orgon szereti nejét, tiszteli, becsüli is, érdeklődik iránta és egyáltalán nincsen olyan terhére s nem is unta ugy meg a nálánál sokkal fiatalabb kedves nőt, amint ezt az Orgont játszók a Dorina beszéde alatt fintoraikkal kimutatják.

Az ilyen Orgonok nem bujnának később az asztal alá és nem adnának elégtételt Elmirának, Tartuffe-öt kiüzvén a házból, nem mondanák, hogy :

„Ne olyan tüzesen, — — — —
— — — — — — — — — — — —
Lám, a szerelmi düh mint elkapta önt, — — — —
— — — — — — — — — — — —
E pillanatban lóduljon ki házamból.“

De nem is oly ostoba az az Orgon, mint a minővé a föntebb irt játékkal teszik az Orgont személyesítők. Ő csak túl vakbuzgóvá lett Tartuffe által és ennek a hálójában megfogva, helyzetszerüen követi el az ostobaságokat és a helyzetek által lesz nevetségessé, melyből, a mint látjuk, már a negyedik fölvonásban s az utolsóban csaknem egész drámai erővel kibontakozik. Tehetné-e ezt egy egészen buta Orgon, a milyent belőle némelyek csinálnak?

Könnyü munkája volna Tartuffe-nek ilyen Orgonnal, és Molière nem jellemvigjátékot, hanem ostoba bohózatot irt volna, szalmával kitömött figurákkal, melyeket gyerekes képtelenségekkel ide-oda dobálhatnak a közönség puszta kacagtatására.

Dorina eltávozása után Kleant és Orgon kifejtik egymás álláspontját Tartuffe-el szemben; Orgon, Kleant ostromára Tartuffe ellen, azzal védekezik, hogy másként beszélne ő is, ha a buzgó embert ugy megismerné, a mint neki alkalma volt Tartuffe-öt megismerni, mielőtt házába fogadta volna. Orgon igy szól Kleanthoz:

„Sógor szaván a hitlenség megérzik,
Megmaszlagolta már lelkét a kórság.“
— — — — — — — — — — —

Kleant a józanész és igaz buzgóság fegyverével igyekszik Orgont a túlhajtott, álnok- és vakbuzgóságból kiverni, melybe a ravasz, szenteskedő Tartuffe sodorta.

Remek beszéddel, mely egyik fénypontja a műnek, kifejti a valódi buzgóság és hit, áhitatosság magasztos elveit; elmondja, hogy:

„Van álhivő, mint álhős, s valamint nem
Az a valódi hős, ki merre a becsület
Szólitja, nagy zajt s lármát ütve megy:
Ugy a valódi s jólelkü hivők is nem azok.
— — — — — — — — — — —
Kik fintorgatják arcukat.
Nem látja át, hogy a képmutatás
És buzgalom közt ég-föld a külömbség
— — — — — — — — — — —
Egy értékü-e a jó és tapénz?
— — — — — — — — — — —
S mint nincs előttem tiszteletreméltóbb
Hős a valódi hivőnél s nemesb
S magasztosabb nincs semmi a világon.
Mint a valódi ájtat szent heve,
Ugy nincs előttem semmi undokabb,
Mint e hazug hév kendőzött pofája,
S e nyegle gaz nép, e piarci buzgók,
Kiknek csalóka és szentségtörő

Képmutatása rút játékot űz
S büntetlenül él vissza a kebel leg-
Szentségesebb s nemes érzésivel,
E faj, kinek legfőbb bálványa az
Ocsmány önérdek, a buzgalmat áru
S üzéri cikké aljasitja le
És pislogása s szinlelése árán,
Rang és hitelre vágyakoz sóváron
E faj, mely oly nagy hévvel nyargalózik
Az égnek útján földi cél felé,
Áhit, könyörg, kér s kunyorál szünetlen
S papol lemondást e hiu világról,
Mely összetudja ájtatát bűneivel
Férkesztni. — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —
Szilaj dühében annál vészesebb
Mert tiszteletben tartott fegyverekkel
Viv ellenünk. — — — — — — —
— — — — — — — — — — — —
Korunk magasztos és követni méltó
Példányokat tár, sőgor ur, elénk, —
— — — — — — — — — — — —
Ezek korántsem az erény szájvitézi,
— — — — — — — — — — — —
— — Ájtatuk szerény és emberi,
— — — — — — — — — — — —
Keblök nem ismer ármányt s cselszövést
S más gondjuk nincs, mint élni szennytelen.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — Ezekhez
Legyünk hasonlók s mint példányokat
Őket kövessük. Ön Tartuffe-je, sógor,
Igaz, hogy e rovatba nem való,
Ön *jóhiszemmel bámulgatja őt*, de
Én azt hiszem, csak *máz vakitja önt*."

Ezt kellene azoknak olvasni és hallgatni, a kik villámokat szórnak Molière ellen és a bünt pártfogolják, mintha ily bünösök volnának ők is.

De az Orgont előadóknak szintén ismerniök kellene e helyet, hogy helyesebben alakitsanak s ne ferditsék el Molière műtárgyát, a költői eszményt, mikor Orgonból egy *buta tökfilkót faragnak*. Az sem helyes, a mit Kleant e morális szép

leckéje alatt tesznek az Orgonok, nem tudván, mit csináljanak a hosszu beszéd alatt, az alkotás, a teremtés erejének hiját kényelmes semmittevéssel, mely tárgyiatlan, ugy pótolják, hogy az asztalon heverő könyvek közt lapozgatnak, holott lelkiállapotbeli mozgással lehetne és kell is belejátszani a dialogba, mert hiszen a mint Kleant bevégezte, rögtön érezteti Orgon, hogy bár tudja, miket beszélt, de hiába papolt neki, sőt illetlenül „szolgája“ köszöntéssel mintegy elutasitja Kleantot.

A könyvben való lapozgatással ismételi előbbi játékát, a mit Dorina beszédei alatt — Elmiráról — már elkoptatott.

A helyzet ott is más, itt is más, — tehát a játéknak is másnak kell lenni.

Amott türelmetlen, hogy Elmiráról sokat, Tartuffe-ről keveset locsog Dorina.

Emitt már haragra lobbanó, neheztelő, hogy Tartuffe-ről Kleant igy beszél, ily rútul vélekedik és ezért maga-magát is sértve érezi, azért szól Kleanthoz oly röviden és sértően, csakugy odadobva és elutasitólag.

A Kleantot személyesitők is rendesen alanyiasságuk egész hevével, patetikus indulatoskodással, a levegőt összevissza szabdaló gesztusokkal beszélik el e gyönyörü leckét.

Kleant higgadt, nyugodt lelkületü ember, a helyzet is ilyen, mikor Orgont kiakarja ábránditani a Tartuffe által teremtett helyzetből, melybe — mint mondja is — jóhiszemüleg esett Orgon.

A legnagyobb tárgyilagossággal és oly egyszerüen kell ezt előadni, hogy egy pillanatra se vegye észre Orgon, mintha Kleantot meg a szenvedély és gyülölet inditaná a Tartuffe-ök ellen s nem az utálat, a megvetés. Ezért nincs semmi szava Orgonnak Kleant beszédére, csupán a neheztelés és az elutasitást föltételezhető, röviden odadobott „szolgája“ mondás.

Ha Kleant indulatoskodással, gyülölködő szenvedélyességgel beszélne, akkor Orgon rajtakapva őt, azt lobbantaná szemére, hogy őt meg a gyülölet vezeti itéletében, mint Kleant ő reá mondja, hogy a jóhiszemüség és igy Orgon hahotára fakadhatna Kleant fölött s nem oly durván, oly sértően venne tőle búcsut.

Orgon magára maradva a 2-ik fölvonást azzal kezdi, hogy Mariannát, leányát, elöhivja és tudatja vele házassági tervét Tartuffe-el, kit e nász által örökre családjához akar füzni; bár Valérnek igérte már leányát, kit Marianna szeret s kit Elmira, a jó mostoha és az egész család is inkább kedvel, de a kiről azt tapasztalta Orgon, hogy egy kissé hitetlen és nem látja templomba sem járni, tehát ezért is visszaveszi szavát, hogy a szerinte buzgóbb Tartuffe-nek adja leányát.

Marianna, nem mint az e szerepet játszók rendesen pityergő érzelgősséggel, hanem *jellemi erélyel* utasitja vissza atyjának tervét, hogy a gyülölthöz menjen hitvesül, de ez erélyt Orgon konoksága megtöri s a magára hagyatott leány az apai hatalom ellenében csak kétségbeesni tud.

A ház jó szelleme, Dorina lép közbe, hogy Mariannának segitsen és Orgon tervét meghiusitsa.

Az apát annyi gúnynyal és oly éles leckéztetéssel akarja a Tartuffe-el való násztervéből kiforgatni, hogy Dorina kiméletlen beleszólásaira és örökös kotnyeleskedéseire Orgon dühbe jön és szabad levegőre siet magát kissé lehüteni. Dorina e közbelépést annyi erélyel és oly komolyan cselekszi, hogy hatása alatt Orgon megzavarodik és tehetetlenné lesz Dorinával szemben.

E jelenetet tehát minden ostoba tréfálkozás nélkül kell előadni, mert komoly dolgot és igen komolyan tárgyalnak itt: Marianna megmentését a gyülölt házasságból, a mi egyszersmint a cselekvény megindulása is a mesteri jellemvigjátékban, mely müvészi tökélyel, semmi külső, semmi véletlen, semmi okvetetlenkedő nyomással, hanem tisztán benső rugók mozgásával, a lelkiállapotoknak belülről kifelé való törésével és nem kivülről befelé erőszakolva, természetszerüleg, a jellemből kifolyólag és önmaguktól cselekvőleg, nem pedig cselekedtetve jönnek a fölszinre. Molière Tartuffe-ben is oly élethü embereket vitt a szinpadra, a kiknek céljuk és dolguk van, a kik cselekesznek és nem pedig — *csak mókáznak*, mint az olyan Orgonok és Dorinák, a kik a müvészi alkotás helyett, ezzel nem birván, azt képzelik, hogy csak bábfigurák, kiket Molière játszi szeszélyből rángat a közönség mulattatására és a komoly akcióban legyeket fogdosnak magukon, majd

Dorinával az utiport takarittatják le kabátjukról, igy zavarván és szaggatván meg a műtárgy cselekvési folyamát s a lelkiállapotok fokozatos folytonosságát, előrehaladását, mely Orgonnál a tetőpont felé emelkedve, őt a szinről elüzi.

Hihetőleg ez a mókázás is abból a tévedésből vette magát a német szinpadokra s a mieinkre is, hogy a Françaisban a *Képzelt beteg* előadásában látták, mikor Toinette szerepében Brohan kisassz. Argan-t mintegy rémiszti és csititgatja a légyfogásokkal is, hogy ne ingerüljön föl, mert betegségében ez ártani fog, tehát más tárgyra forditja a *képzelt beteg* figyelmét, a kiből Toinette különben is csak bolondot csinál.

Nem igy Dorina Orgonból.

Ennek a mókának van helye a Képzelt beteg-ben, nemcsak mert bohózatos a mű, de mert bele is illik a műtárgyba. Tartuffe-be nem való, sőt határozottan merénylet Molière ellen és csupán az előadók müvészi szorultságát bizonyitja.

Én ezt 1864-ben nem láttam a Français-ban efféle mókázásokkal előadni, ha talán azóta — a mi hihetetlen — a Képzelt beteg-ből Tartuffe-be is átvitték volna, épp oly hiba azoktól is, mint más szinpadoktól. Egyébaránt a Français sem az ma már, a mi csak 1864-ben is volt.

Dorina, Orgon fölötti győzelme után, ennek távozásával még több erélyre serkenti Mariannát az ellentállásban, ki mint szigoruan és jól nevelt leány, atyja ellen nem bir tenni, nem kislelküségből, nem gyávaságból, nem is gyöngeségből, mint ezt a pityergős Mariannák csinálják, hanem erényből, atyja iránt való köteles és szelid engedelmességből.

És hogysem atyja ellen vétve Valérhez, kit szivből szeret, menne nőül, inkább a kolostorba akar menekülni Tartuffe s atyja botor szeszélye elől.

Valér, Kleanttól megtudván a nászhirt, Mariannához siet megtudni a valót. Mariannát nem találván elég erősnek

atyja ellen a Tartuffe-el való házassági terv visszautasitására nézve, szemrehányást tesz neki, hogy nem szereti és szerette igazán. Mariannát ez lángra lobbantja és a fiatal pár félreértésből összetüz, a miből megint a mester kezére való oly remek jelenet származik, hogy a helyzet, melybe ez által a két szerető sziv esik, a legmulatságosabb hangulatba és nevetésbe hozza a közönséget — illetve Dorinát, ki szemtanuja e pásztoriasan naiv zsörtölődésnek, vagyis inkább duzzogásnak.

Dorina józan esze visszatereli a fiatalokat a kizökkent utból és helyes irányba viszi, midőn kibékitvén őket, tervet kovácsolnak a gyülölt nász meghiusitására, hogy Orgont az ő istenadta Tartuffe-jével együtt kijátszák.

E véghetetlenül kedves és derüs jelenéssel végzi Molière a második fölvonást, mely a mesternek tehnikai- és szcenikailag is ügyes, remek kezére vall.

Lépésről-lépésre halad előre műtárgyában, fokozatosan megy fölfelé, a legtermészetesebb helyzeteket teremtvén emberei által, kik folyton cselekedve törnek maguk előtt utat.

Molière nem tekint se jobbra, se balra, sem vissza egy pillanatra sem; erősebb, hogysem monológokra is volna szüksége eszményét kitárni, világosságba állitani.

Emberei maguk magukat világitják meg cselekvényeik által.

Nincs szüksége erőszakos mellék eszközökre, hogy célját érje.

Golyóját kilőtte és amint ez a nehézkedés törvénye folytán föltarthatatlanul siet a célba, ugy Tartuffe-je is a lélektan törvénye szerint halad a katasztrófa pontjába, a hol aztán megsemmisül. Isteni erő gyarló emberi testben, melyet nem birunk eléggé csodálni Shakspere társaságában!

Hogy ily szellemek is halandó porhüvelyben laknak!

Meg kell nyugodnunk a kérlelhetetlen végzetben, hogy sirjaikon túl is örökké élnek, hogy halhatatlanok és hogy szellemök az egész müvelt emberiséget bevilágitja!

A mű harmadik fölvonásának elején mind mélyebb medert vájol az akció. Elmira vállalkozik Mariannát a gyülölt nászból kimenteni és megpróbálja Tartuffe-öt lebeszélni arról; találkozóra hivja, hogy tanuk nélkül szólhassanak s hogy Tartuffe nyiltan és őszintén tárja föl kebiét.

Molière nagy tapintattal és finom érzékkel a lángoló Damist a fülkébe bujtatja látatlan tanunak, a miről csak Dorina tud s a miért elég boszus is Damisra, félvén, hogy hevességével elrontja tervöket, aminthogy csakugyan el is rontja. Végre, mindjárt a második jelenetben, előáll a már elkészitett élő szobor s a bűn rút förtelmével ott mozog a mű becsületes emberei között.

Puszta megjelenésével szó nélkül is elárulja magát, mindenki ráismer, kacag, tapsol, mindenki azt susogja magában: ez ő, itt van a bősz farkas báránybőrben! Itt van az áhitat kenetével beolajozott pokol embere!

Lakosztályából a közös termen át kifelé halad, senkit nem látván, végtelen kedélyes és megelégedett nevető piros pofával — mint Dorina mondja is előbb a második fölvonásban — lép föl, de a mint meglátja Dorinát s nincs egyedül, mint csiga-biga behuzza szarvait és héjába bujva, onnan leskelődik.

Előbb szolgájának ad szenteskedő utasitást és a mint Dorina bátran és nyiltan, egész közelében elébe toppan, szent borzadállyal kendőt dob takaratlan mellére, megbotránkozással mondván:

„Takarja el mellét, szemem
Nem állaná ki. — Lelket sebz az ily tárgy,
És bűnös eszmét idéz benne föl.“

Azonban Dorina értesitésére, hogy Elmira néhány szót akarna váltani vele s ezért tüstént lejön a terembe, — Tartuffe egyszerre csöndesebbé lesz; s mint Dorina mondja:

„— — — — — — — — Megjuhászkodik!“

Elmira egyszerü, de izléses csipke-otthonkában (és nem cifrálkodó, fölpiperézett öltözetben, mint szokták) lép be.

Tartuffe az imádott nő közelében egyedül érezvén magát, mint eddig soha sem, az első pillanatokban meglapul.

Elmira előtt négyszem közt Tartuffe nem szenteskedő. Érzéki vágyait fékezi, megzabolázza, ösztönének vad lángjait elfojtja s a legmelegebb érdeklődéssel, de mintegy tetszelgőleg is, hogy az imádott nőt megnyerje, finom modorral, tüntető gyöngédséggel, óvatosan, kigyó-simasággal közeledik Elmirához és melléje tapad.

Előbb, mikor a szinre lép, látjuk s az expozicióból megtudtuk, hogy Tartuffe ugyszólván mindent fölfal Orgon asztalánál, a borokat is kancsó számra fenékig üriti, mindenben duslakodik, mindent magába szí, a paradicsomi élettől még a füle is belé pirosodott, — kigyói szomja most már Évát keresi, hogy azt oltogassa vele; jóltevőjének nejére áhitozik, mitsem törődve azzal, hogy Orgon szivébe s a család becsületébe dőfi viperanyelvét; megszokta, hogy a legizesebb falat az övé a háznál s mindenben ő az első, tehát a nőre nézve is ezt akarja.

Előbb és mindenben *ön, csak ön*, vallja mértéktelen önzésében Tartuffe, s csak azután mások, ha mi marad az asztal alá hullott morzsákból. Egész csábító kecsességgel kérdi Elmirától: „Üdülve érzi már magát bajából?“ hogy behizelegje magát a nő kegyébe. „Nincs gond elég az ön jóléteért s baját örömmel vettem volna magamra!“ — folytatja tovább oly kedveskedő édeskedéssel, mint akármelyik deli udvaronc.

De Elmira kecseinek, bájainak ily közvetlen közelében csakhamar elveszti a behizelgő gyöngédség fonalát, s az egyensúlyból kiesve, ösztöne lángjának vad hevében vakmerő és szemtelenné lesz.

Nem elég neki, hogy érzéki vágyában Elmira idomára ejti kezét, azon ürügyet adván, hogy „öltönyét tapintja, mely oly puha kelme“, hanem Elmira kebelébe is pislogat, dicsérvén, hogy mily bámulásra méltó mű a csipke, mely födi s hogy „nincs a világon párja e remeknek“, — s égő vágyától hajtva, a csipke örve alatt érinteni akarja Elmira kebelét. Elmira hideg nyugalommal és az égre való figyelmeztetésekkel igyekszik Tartuffe vakmerő hevét lehűteni, a mit Tartuffe félreért és annál inkább ostromolja Elmirát. Most már fejét Elmira hóvállára akarná tenni, igy szólván: „— — — az üdv bája, mely után szivem vágy és eped, máshol mosolyg elém!“ — mire Elmira egy ügyes mozdulattal vállát elvonván, patetikus túlozással, mintegy hideg zuhanyt eresztve rá,

igy felel: „Mert földi tárgy nem vonja érdekeit.“ „Ó e kebelben nem kősziv dobog!“ — válaszol erre hirtelen Tartuffe és féket vesztve, tépve, kitárja utálatos szerelmét, melyel azt véli, hogy megfoghatja Elmirát is.

Szerelmi nyilatkozásában Elmirát minden széppel és bájjal fölékiti; elmondja, hogy az „ég minden bűbájt ő reá árasztott“, hogy „nem láthatja őt anélkül, hogy ő benne a mindenhatót ne csodálja“ és hogy „a legszebb kép iránt, melyben magát másolta, keblét forró szerelmi láng ne kapja meg“, végre hogy „bármi buzgó, de ember is és látván Elmira égi bájait, szive meghódol és nem bölcselkedik“.

Majd mind erősebben szorongatva, már időt sem hágy Elmirának szóhoz jutni, a legszemtelenebb hunyorgatások közt ily szókkal igyekszik őt megejteni:

„Becsületét ne féltse ön velem,
Tőlem reánézt nincs mit tartania,
— — — — — — — — — — —
Az olyan ember érzeménye, mint mi —
Szerény, vigyázó s benne a titok,
Mint sirba bizton eltemetve van.
A gond, mivel jó hirnevünk iránt
Viseltetünk, egyszersmind biztositja
Mindenről a nőt, kit szivünk imád,
S érzelmeinket viszonozva, bennünk
Találja botrány nélkül a szerelmet,
És rettegések nélkül a gyönyört.“

A fülkében hallgatódzó heves Damis jön a szorongatott és derék mostoha segitségére, s nem birván tovább hallgatni a szemtelen és gyalázatos szavakat, közbe lép és Tartuffe galádságát kiméletlenül szemére hányva, az érkező Orgonnak föltárja:

„Atyám, — jól megfizették szivességeit,
S ez (Tartuffe) ur ugyancsak nem marad adósa,
Imént kisült, mily nagy barátja önnek.
Többet se kiván, mint becsületét.
E helyt kapám őt, szennyes lángjait
Anyám előtt bevallva arcátlanul.“
— — — — — — — — — — —

Már fogva látjuk Tartuffe-öt a csapdában, de Elmira nyugodt magaviselete, Damis hevessége Orgont kétkedővé teszi, azt gondolván, hogy neje nem volna oly csöndes és higgadt s távozásakor nem intené Damist, hogy hallgasson a

dologról, „melyet nem is érdemes a férj nyugalmát zavarni, mert nem ilyenektől függ a nőbecsület".

Orgon nagy ámulással kérdezi Tartuffe-öt

„Ó ég, higyjek-e fülemnek?"

(Ime, szólna-e igy az az Orgon, a ki első megjelenésekor Dorina szavaira nejéről oly unott, oly megvetően érdektelen arcfintorokat csinál?)

Az ügyes gazember, Tartuffe, mindig készen áll magát kimenteni a bajból, most is egy gyors fordulattal és kancsal hunyorgással kisiklik a veszélyes helyzetből; Orgon előtt a mindent türő kereszténytyét játsza, a martirt, a kit bármi váddal sujtanak is, nem védi magát, ellent sem mond, tagadni sem tagadja, sőt imádkozik ellenségeért, a ki követ dob reá, de ő áldással, kenettel szentelt kenyeret hajit reá vissza.

Mindent ráhagy, *csak ráhagy*, a mit Damis mond, sőt arcát simogatja és csókolni akarja a dühös fiut, a ki őt piszkos cimekkel árasztja el.

Orgon ez ájtatos, e töredelmes hunyoritásokra egész a sirásig elérzékenyedik, fiát kiüzi a házból, kitagadja.

Tartuffe furfangos módon ki is tudja aknázni győzelmét, az ölébe hullott helyzetet. Nem elégli, hogy kimenekült a bajból, ő tovább megy, többet is akar, — a család ilyetén üldöztetése miatt egész az ellágyulásig eljátsza Orgon előtt a szenvedő embert; szive ugy fáj, ugy elszorult — mondja — a család gyanusitó áskálódásaira, melyet szemtelenül még ő nevez hálátlanságnak s a vizesteritőt magáról azokra dobja, hogy „szólni sem tud, beszélni nincs ereje és érezi, hogy meghal belé", s csakugyan ájuldozva a székre esik.

Orgon elkényszeredett nyöszörgéssel, görcsbe csavarodó szivszorulással csititja, kéri, engeszteli az imposztor Tartuffe-öt, hogy „jőjjön magához s ne vegye szivére".

De Tartuffe nem tágit, tovább játsza szerepét és kimondja a végzetes szót, mely Orgont kétségbeejtve bolond végletekbe hajtja.

Tartuffe elakarja hagyni Orgon házát, hogy igy kikerülje a család üldözését, gyanusitását.

Egyéb sem kell Orgonnak, s mint mondja: „túl nem élné azt".

Tartuffe testvéri részvétet játszva, enged Orgonnak s inkább marad, habár ez martiromság lesz is reá nézve; de mint mondja, kötelessége, miután Orgon túl nem élné távozását; hanem fölfogadja és igéri, hogy a pletykát és gyanut kikerülve, nejét ezután kerülni fogja és együtt nem látandják vele soha.

Orgon szive örömre dobban föl „a szent ember“ föláldozó maradására, viszonzásul túl akarván tenni Tartuffe nagylelküsködésén, melyet Orgon vaksága ilyenül fogad, s arra kéri, hogy csak azért is gyakran legyen neje mellett, sőt a család és világ boszantására mindig neje körül lássák.

Egyéb se kell Tartuffe-nek! Végre azzal koronázza meg Orgon a maga botorságát, hogy mindezekre még ráadásul „minden birtokát törvényszerüleg Tartuffe-re ruházza“, s kéjelgő gyönyörködéssel szemlélve, még ő kéri, unszolja, hogy Tartuffe fogadja el ajánlatát, melybe ez nagy szerénykedéssel belenyugodva, mint két szent ember és testvér egymás karjaiba omlanak és összevissza csókolják-falják egymást.

A komikum netovábbja e helyzet, melyel Molière hatalmas vigjátékának harmadik fölvonását végzi, s egyszersmint a legérdekfeszitőbben tovább füzi és fokozza műtárgyának cselekvényét.

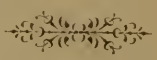

E fölvonásban, Prielle Cornéliát kivéve és kisebb mértékben Plessy k. a.-t a Françaisban, nem láttam Elmirát a költő eszményének megfelelőleg személyesiteni.

Elmira valóságos műszerep, melyet nagy gondolkozással, hosszas tanulmányozással kell és lehet boncolni, föloldani s ujra egybeolvasztva, egészében megalkotni.

Nehéz szerep, melyhez nem elég csak a routin, — teremtő lélek, költői ihlet és magasba emelkedő szárnyalás kell hozzá.

Elmira helyzete Tartuffe szemtelen viselkedése mellett s ezzel szemben fölötte kényes és az izlés, a finom, a gyöngéd lelkület szempontjából veszélyesen sikamlós is.

Egy nálánál idősebb és botor szeszélyekben vergődő férj mellett, két nagy gyermek mostohájaként oly házban, a hol egy szenteskedő gazember mindent fölforgatott s oly

nagyanyával szemben, mint Pernel ass., megállni és tisztán élni, nagy önmegtagadással, még több szellemi fensőbbséggel s oly nemes tulajdonokkal lehet csak, mint ezt Molière Elmirában a női erények mintapéldányául eszményitette.

Csak egy hajszál választja el a nehéz helyzetekben, melyeket finom tapintattal, ugyszólva csillogó tartózkodás, teljes női méltóság és férfiunak is diszére váló nyugalommal, de sok benső leküzdéssel is a család érdekeért hárit el magáról és türhetővé tesz, hogy durva izléstelenségbe, sőt a morált sértő illemtelenségbe ne ejtse a tiszta keblü nőt, hitest, jó anyát.

Elmira mintegy zománcozott árnyalásokkal, mely hideg, veri meg Tartuffe-öt, kinek sem magaviselete, sem szemtelen beszéde egy csöppet sem érinti ildomát.

Nagy müvésznők egész előszeretettel játszák e különben szenvedőlegesnek tetsző kis szerepet, mely azonban az ily kezekben a költő eszményeként tényezővé kidomborodik.

Vándorutamon mennyi kellemetlenkedésnek voltam és vagyok kitéve az Elmiráktól! A hol az igazgatók kötelességszerüen ráosztják a szerepet és igy el *kell* játszaniok, rendesen neheztelő fintorokkal és értelmetlen kihagyásokkal játszák a szerepet, oly boszankodó modorban, hogy a közönség nem tudja mire vélni a furcsa játékot.

Az ily szerencsétlenek azt képzelik, hogy a Tartuffe-öt játszó színészen állanak boszut a nemtetsző szerepért, pedig csak maguk alatt vágják a fát.

Sokan az előadás napján belé betegedve menekülnek a szereptől, némelyek meg csak akkor fogadták el a szerepet, mikor Tartuffe-nek Elmirára vonatkozó eme sorait fölolvastam nekik:

— — — — — — — — — — —

„Arcára tündér kellemet varázsolt,
Szemet vakitót, szivet hóditót,
Mióta tündérfényöket ragyogni láttam
Királynő lőn kegyed szivemben, — — — —
Mennyei szemeinek igéző hatalma“, — — —

— — — — — — — — — — — — —

tehát hiuságból, tetszvágyból!

Többnyire ilyennek veszik Elmirát; oly kacér nőnek alakitják, kinek jól esik és hizeleg Tartuffe édeskedése; (egyik

ilyen Elmira a legyezőjével (!) is végig legyintett Tartuffe arcán, mosolygó ajakkal és szemmel, mintha ezt mondaná: a hamis!) némelyek meg iszonyodó rángatódzásokkal, villámokat cikáztató szemjátékkal, elborzadó meg haragos tekintettel, sértett mérgelődéssel, félre-félre vont fej- és nyakcsavarintásokkal, megbotránkozó ah! oh! jaj a szemtelen! ejnye a gyalázatos!-féle morogva kiejtett szókkal hallgatják és kisérik Tartuffe vakmerő nyilatkozásait, sőt a legyezőjükkel körmére is koppantanak s minthogy ezt megnevetik, tehát sietnek még ismételgetni is.

Mindezeket a próbákon nem mutatják, hanem kinos meglepetésére Tartuffe-nek, csak az előadás alatt produkálják, s ha aztán mondja az ember nekik, hogy mily hibásan cseleked-tek az efféle játékkal, s hogy a betegeskedő Elmiránál otthon mit keresne a legyező a kézben, tüstént azzal válaszolnak, hogy csak a Tartuffe-öt játszó akarna tündökölni, s hogy *„ez a Molnár ilyen-olyan összeférhetetlen ember“*.

Szegények! Fogalmuk sincsen a müvészeti öncélról!

Sajnálatra méltó Tartuffe-ök, a kiknek ily Elmirákkal van dolguk!

Tartuffe egy kedélyes huncut, ki csak mások társaságában képmutató, üzletszerüen szenteskedik, mert ez minden jót hajt a konyhájára. Hogy Tartuffe ilyen és csupa hus-vér s nem pusztán csont és bőr, száraz ember, látjuk Elmirával szemben, a mikor nem képmutató, nem szenteskedő, hanem a kedélyhurjain enyelgő lantos, majd a csupa zsarátnokkal égő szenvedélyes, érzéki szerelmes, de a ki még ösztöni vad hevében is oly aljas gazember, hogy a női erényt épp olyba veszi, mint Orgon borral tölt kancsóit, melyeket fenékig üritget. Tizenhárom selyemtáblán átszürt gaz lurkó ő, minden ügyességgel, szellemmel, éles elmével, gyors fölfogással, proteusi elevenséggel és erélyel kibéllelve, finomul kihegyezve.

Még utolsó pillanatában is, mint a kigyó, ugy kisiklik az igazság szoritó kapcsából a „Legyen, mint az ur akarja“ kenetes mondással. Orgonnál oly bolond jóvilágot él, hogy csaknem kipukkad bele jóizüsége, kedélyi bősége, melyel Elmirához intézett következő szavait egyszersmind a legelmésebb imposztorsággal kiséri:

„Elkapott a hév,
Mert soha sem volt szándékom legkisebb

Fájást okozni, sőt inkább

„Öltönyet tapintom,
Oly puha kelme“ —

Elmira csipkével diszitett mellére:

„Mily bámulásra méltó mű — e csipke!
Csodát teremt a kézipar korunkban,
Nincs a világon párja e remeknek.“

„Ó e kebelben nem kősziv dobog.“

„Nem láthatom Önt a nélkül, hogy
Önben a mindenhatót ne csodáljam.“

„Ah, bármi buzgó, de ember vagyok!
S látván kegyednek égi bájait,
Meghódol a sziv s nem böleselkedik.“

„De én, hiában, angyal nem vagyok.“

„Becsületét ne féltse ön velem,
Tőlem reá nézt, nincs mit tartania.“

„Meggondolandja, ha magára pillant:
A férfi nem vak s teste véré-van.“

„Nem bünhődik, ki csendben vétkezik.“

Minden szavából kicsillan a kedélybe mártott viperanyelv.

A németeknél, mint nálunk is kevés kivétellel, Tartuffe-öt ugy adják elő, mint Hugo Viktor Claude Frolloja a Notre-damei templom harangozójából, melyet Birchpfeiffer Sarolta regényesen rémületes drámának gyurt össze.

A mi Claude Frolloban nincsen, azt Tartuffe-ben *koldusi* alázatossággal könyörgik el végetlen végig. Szánalomra méltó száraz remetét faragnak belőle, a ki, mintha csak gyökerekkel és varganyákkal élne az erdőben és nem tudna egyebet, mint örökösen égre meregetett szemmel a mellét verdesni. Nincs egy vonás se arcukon, mely az egyént is mutatná. Mindig csak a koldust, az *alamizsnást* látjuk, a ki még Elmirától is alamizsnaként kéri becsületét, melyhez nem a Molière

szavai illenének, hanem az ilyen játszóé, ajkán e szókkal: könyörülj rajtam, szánj meg engemet!

Mikor a rajtakapás nagyszerü jelenésében a csapdából kimenekül és Damis vádjával Orgonnál épp ellenkezőt ér el, a fölhozott vádakra oly gyónó alázatossággal és oly *beismerő* töredelmességgel, oly alamizsnás bűnbánósággal beszélnek és szineznek, mintha csak arról volna szó, hogy a bünös cselekvényt Orgonnak bevallják, hogy igaz, ámde mentse ki őket az emberi gyarlóság, melynek ellentállani nem birván, Elmirát megáhitozák, és igy Orgon üzze ki belőlük a kisértő ördögöt s adjon bünére abszolueiót, de nem bőjttel, hanem csak imádsággal, mert Tartuffe nem birna bőjtölni.

Pedig épp ennek ellenkezőjét akarja és viszi is keresztül Tartuffe; Orgont a veszélyes és kényes helyzetben kancsal fogással ámitja el, *„nem oda üt, a hová néz“*.

Ő csak *ráhagyólag* mondja Orgonnak:

„Testvérem ugy van; én gyarló bünös,
Gonosztevő, rút förtelem vagyok.
— — — — — — — — — — — — —
Oh higyje, mit hall — — — — — —
— — — — — — — — — — — — —
Oh én korántsem az vagyok, kinek
Gondolnak, engem példás emberül néz
A közitélet, és pedig csalódik,
Mert bennem még csak egy hajszálnyi jó sincs.“

Ily kancsal furfanggal szórja vissza Damis szidalmait, egyszersmind Orgont is megfogván vele, mint a ki legjobban példás emberül nézte és itélte Tartuffe-öt, tehát ha Damisnak volna igaza, akkor Orgon botorul hitt neki és leginkább, legelőbb is Orgon csalódott volna, amit Orgon semmiképen nem vállalna magára, mert ő azt hiszi, — a mit Kleantnak is mond — hogy meggyőződött Tartuffe erényéről. Ha tehát most Damisnak adna igazat, maga ellen cselekednék.

Oly finom vonásokkal szinez itt Tartuffe, hogy minden szavának ellenkező értelme van, ugy „simfel“ maga-magára, hogy a vád éle visszahull Damisra és őt sebezi meg.

Az olyan Tartuffe előadók, a kik e jelenetben Damis vádjaira *beismerőleg, bünbánólag, meggyónólag* — és nem *csak ráhagyólag kancsalon* — szineznek, alakitanak, eltekintve attól, hogy a műtárgyon csorbát ütnek, lehetetlenné teszik a mű

folytatását, hátralévő fölvonásait; a negyedik fölvonás nagy jelenését pedig, mely a vigjáték csúcspontja, teljesen értelmetlenné, fölöslegessé; mert hiszen akkor, ha már itt oly meggyőnő beismeréssel mea-kulpáznak e Tartuffe-ök, miért bujnék Orgon a negyedik fölvonásban az asztal alá, meggyőződni arról, a mit a harmadik fölvonásban magától Tartuffe-től *már megtudott?*

Molière Tartuffe-jében a művésznek még inkább, mint más művekben, a Prometheus-szikrát kell lángra gyujtani! *Villany kell hozzá és nem kóc!*

A negyedik fölvonásban mintegy összetorlódnak a cselekvények; küzdelem, összeütközés egymást követi egyenletes fokozattal, kapcsolatosan összefolyt hullámverésekkel, ugy hogy a mű szinte kiemelkedik a vigjátéki keretből az erősebb drámai magaslatba.

Az első jelenésben tüstént Kleant veszi ostrom alá Tartuffe-öt, hogy mint jó keresztény és igaz hivő, látván, mennyi bajt csinált a háznál, az volna tőle jámbor és önzetlen cselekedet, ha „szerény férfiuként eltávoznék a házból".

Tartuffe konok álakoskodásokkal akar Kleant igazságai alól kibujni, a miket azonban Kleant éles észszel kiforgat és halomra dönt. Tartuffe az egyenesen gondolkozó s józan ítélettel biró Kleanton nem birván kifogni, a faképnél hagyja őt, mert mint szenteskedő áhitattal mondja: „szobámba hí egy buzgó tartozás!" (T. i. a szőrcsuhában vezeklés gyanánt szolgájával korbácsoltatja magát, mint ezt a szinre léptekor Dorina előtt szolgájának kifelé mondja is, hogy: „a szőrcsuhát és korbácsomat rakd össze Lőrinc", — de ezt a korbácsolást nem látta még senki sem a háznál, különben ha más nem, hát Dorina ezt is emlegetné Tartuffe-ről. Van esze, hogy ezt, amint ámitva mondja, meg is tegye.)

A fölvonást e röviden bevezető jelenés után a család jön a terembe Kleantot kérni, hogy vesse közbe magát, mert még az nap este kell Mariannának jegyet váltani Tartuffe-el, az atya igy határozá, ki utánok sietve s örömtől lelkendezve

lép föl, hogy tervét végrehajthatja és a már kész házassági szerződést föl is mutatja.

Marianna szive összeszorul, kétségbeesve borul atyja lábaihoz és magasabb drámának is becsére váló jelenetben oly erélyt fejt ki, mint bármely tömören alkotott jellem.

A szende meggyötrött sziv, a csupa kedves lélek, a csaknem még iskolás leány, egész férfias bátorsággal és erővel, inkább lemond őt illető örökségéről, le a világról is, igy esdekelvén atyjához:

„Ne kényszeritsen — — — — —
Hogy a gyülölthöz menjek hitvesül,
— — — — — — — — — — — —
Csupán személyemet kimélje meg,
S engedje egy kolostor falai között
Lesirni földúlt éltemet!“

Orgon kérlelhetetlen, eláltatott vakságában makacsul ragaszkodik tervéhez, bódult szeszélyéhez, (ez is bizonyitja, hogy nem olyan figura, a milyenné némely Orgonok faragják) nincs irgalom nála, nem ismer más könyörületet, csak a Tartuffe-ét, hiában minden szó a családtól, nem hallgat rájok, ő azt akarja, hogy Tartuffe és Marianna házassága bevégzett tény legyen.

Molière lángszelleme most Orgon makacs hitetlensége ellen nagy müvészettel a derék hitvest, Elmirát viszi meglepő ügyes fordulattal a csatatüzbe.

Elmira ráveszi Orgont, hogy az asztal alatt megbujva, lássa és hallja buzgó emberét és ismerje meg.

Elmondja, hogy Damis igazat mondott róla, mert szennyes lángjait ő neki vallotta, s ime, mégis Mariannát akarja nőül venni. Majd lehivatja és ismételteti vele a Damis által megzavart szerelmeskedést. Orgonnak ez szeget üt a fejébe, de családja előtt ezt titkolni kivánván, ugy tesz, mintha biztos győzelmet nyerne családja fölött és mintha inkább Tartuffe javára rejtőznék el.

(Ez is azt bizonyitja, hogy nem tökfilkó ez az Orgon.)

Dorina lehivja a terembe Tartuffe-öt, a többiek pedig eltávoznak és Orgon az asztal alá buvik.

Elmira a kényes és merész vállalkozást ily szókkal magyarázza meg Orgonnak, egyszersmind figyelmeztetvén is őt, hogy miként tegyen:

„Most vajmi kényes tárgyat pendítek meg,
Föl ne akadjon rajta semmiképp,
Bármit szabadjon mondanom, mivel,
Miként igértem — meg kell győznöm önt.
Mert nincs egyéb mód, édelegve birom
E kétszínűt rá, álarcát levetni,
Hizelgve szennyes gerjedelmének.
— — — — — — — — — — — —
Csak ön miatt s hogy ön megszégyenüljön,
Szinlelve, hogy viszonzom lángjait.
— — — — — — — — — — — —
Ön dolga lesz, hogy bódult szenvedelmét
Midőn elégli — rendre utasitsa,
S nejét kimélve, többnek nem tecndi ki,
Mint a mi kell; kiábránditom önt,
Mindezt önért s ön ugy tesz, mint akarja.“

Tartuffe ravasz óvatossággal lép föl a valóban egér- és macskajátékhoz hasonló jelenetre. Mintha a fülkében érezné megint Damist.

Elmira ugy tesz, mint Orgonnak előmondotta, szinlelve játsza a szerelmes nőt, s hogy rögtön megfoghassa Tartuffe-öt, szorongó aggodalommal arra kéri, hogy mielőtt szólnának, csukja be a nyitott ajtót.

Tartuffe sietve enged a figyelmeztetésnek, mely az első pillanatra bizalmat gerjesztő Elmira iránt, ki azután elkezdi Tartuffe-el a cicajátékot s egerét meg-meglegyintve el-elbóditja, majd ismét eleresztvén, ujra magához vonja.

Tartuffe-öt a fülke zavarja ez édelgő játékban és Elmirától észrevétlen pillanatban a függöny közé hirtelen be is tekint, ha nincs-e ott valaki, a miről azután meggyőződve, csak most közeledik Elmirához, de oly róka-mosolylyal, mintha Elmira „bájszavai“ savanyu szőllő és nem — mint mondja — „szinméz“ édes volna.

Épp ezért Elmira szavait kétkedésbe véve, a gyönyört árasztó szókra igy felel:

„E nyájas igék nem lelnek hitelt,
Míg egy kevés ez áhitott kegyekből
Nem biztositja mind, mi mondatott,
És rendületlen hitté nem teszi
Kebliemben önnek drága hajlamát.“

Elmira a játékba beillő zavarodottsággal Tartuffe-nek minden erősebb és világosabb nyilatkozására szerelmi lángjáról. —

hol a könyvvel, hol ujjaival az asztalon kopogtat és figyelmezteti Orgont, a mit Tartuffe félreértve, a női ildom szende pirjának kedves vergődésére magyaráz, s amint Elmira mind tovább és mélyebben hálózza be Tartuffe-öt, ez a szerint nyiltabb és vakmerőbb is lesz ostromolásában.

Tényeket kiván Elmirától, sőt már csókolni is akarja és bősz sóvárral átöleli.

Azt mondja, csak ily zálogolás után ad hitelt, üdvöt nyujtó szavainak.

A még eszesebb Elmira annyira fölfokozza Tartuffe szenvedélyét, hogy ez szédülő mámorában sem látva, sem hallva, reszkető öröm és keblet feszitő gyönyörrel, mint párjához zárt madár röpdes a kalitban; ajakán már előre érezi Elmira csókját, csaknem fuldokolva a kéjtől siet Elmira karjaiba az édes zálogért, de ez szinlelt megelégedéssel eltávolitja őt és arra figyelmezteti, hogy előbb tekintsen körül, ha nincs-e férje az ajtónál, mire Tartuffe utolsó kártyáját is kijátszva, szenvedélyének bódult eszeveszettségében győzelemittasan igy kacagja ki Orgont:

„Ugyan ne törje rajta a fejét!
Köztünk maradjon, akként járja ő,
A mint fütyülnek, képes nagyra lenni
Légyottjainkal s odáig vivém,
Hogy lásson mindent és semmit ne higyjen.“

Tartuffe ezt oly csókolni való gazemberséggel, annyi s oly bőkedélyességgel, már-már kipukkadó telijóizüséggel adja, hogy bámulni lehet azon Tartuffe-ökön, a kik Molière e remek alkotását oly sekrestyés-féle száraz, elmosódott alaknak állitják elő, a kik a hus-vér embernek csak árnyékát, csak körvonalait mutogatják.

Tartuffe szavai, gunyos tombolása a férj fölött, Orgont teljesen kiábránditják szent emberéről föltett hitéből. A mig Tartuffe, Elmirának pillanatra engedve, kisiet a folyosóra körültekinteni, Orgon alig tudva kiocsudni elszörnyüködéséből, előbuvik az asztal alól és ámulatának ily szókkal ad kifejezést:

„No már ez fertelmes teremtés!
Eszem megáll, ez ugy kivett sodromból.“

A játék megvan nyerve, Elmira a gyülölt, utálatos szereplésből diadallal száll föl, fényes sugár ragyogja be fönséges alakját!

Orgont megmentette s vele az olyannyira meggyötört családot is!

A ház ördögét, miként lángpallosu arkangyal, a paradi csomból pokolba üzte! Oh fölséges alkotása a költői szellemnek, mely előtt csak leborulhatunk!

Tartuffe rohanva fut vissza Elmira ölelésére, kit megnyugtatva, hogy sehol senki sincsen,. „üdvtől ittas kebellel" csókolni akar.

Elmira egy könnyed lépéssel kisiklik a kéjszomjas ördög karjaiból, kinek pokoli lánggal kitörő kéngőz-lehellete mármár égeti a nemes föláldozás tiszta, tükörsima homlokát.

A mint Elmira kisiklott, Tartuffe, a megvágyott nő helyett, hevében Orgon karjaiba téved, ki nagy erélyel és megvető utálattal taszitja vissza a becstelen gazembert.

Végre szemben áll a két „szent ember", a két szerető „testvér", s az „istenadta" kedves ember le van álarcozva áldozata előtt, és a föld nem nyilik meg, hogy a bünöst elnyelje.

Nem, mert Tartuffe sokkal kitanultabb gonosz, hogysem furfangos ravaszságával ne próbálkoznék meg ismét egy oldalkanyarodással kimenekülni a hinárból. Végtelen kedélyes, naiv ártatlansággal tekintve Orgonra, ámitóan igy szól:

„Hát ön hihetné?! . . . ."

A vakmerő szemtelenség' ily netovábbja az elámulás legfelsőbb fokát idézi elő, de egyszersmint oly kacajt is, mely gyilkoló.

Orgon e szavakkal:

„E pillanatban lóduljon ki innen!"

kiüzi Tartuffe-öt házából.

A csomó meg van oldva, a költői igazságszolgáltatás kiosztva, a vigjáték bensőleg befejezve. De az erkölcsi elégtétel és büntetés nem elég, a gyöngék kedvéért külsőleg is bünhődni kell a bünösnek, mert csak igy válik megnyugtatóvá a tárgyalt mű megoldása, kivált oly szinműben, mint Tartuffe, melyben a vigjátéki és drámai elemek mintegy összeolvadva vegyülnek egymásba.

Orgonnak botor szeszélyéből, szenvedélyes makacsságából, jellemi hibáiból, már a családdal elkövetett dolgokért is, az égetőbb drámai tüzben lehet csak és kell is megtisztulnia.

Tartuffe tehát az Orgon által kezébe adott fegyverr hogy a házat és mindenét törvényesen neki irta át Orgon igy ő az ur a házban, a kit nem lehet tulajdonából kilóditan hanem majd ő szórja ki a pereputtyot, a kik vele igy bántal — kalapját fejébe csapva, ijesztő fenyegetések közt, fej kigyóilag magasra emelve, sziszegő fullánkjainak kiöltöget seivel, diadalmasan távozik.

A játék jobb része, melyért Elmira az áldozatot hozta bensőleg meg van nyerve — *Orgon kiábrándulásában*. De külső, a vagyon elveszve s a család koldusboton, Tartuff pedig fölülkerekedve, sátáni gyönyörrel kacag a nyeresé fölött.

Tartuffe vigjáték eme kardinális fölvonását, illetve utolsó nagy jelenését, mely egy Molière-nek is diszére válik, az Elmirák teljesen elrontják, összezavarják, megcsufitják, szóval nem tudják megjátszani.

Vagy oly közönséges kacér hölgyet csinálnak belőle, hogy undoritó látni, s a melytől Tartuffe vaskos érzékisége is elfordulna inkább, nemhogy a veszélyes tüskés mezőn tovább gombászna a sampion után, — vagy oly etye-petyéskedő, összecsucsoritott száju, szemet lesütő, panaszos hangu pipiskét, akár a libacsapáson baromfit őrző kamasz, mikor anyjának azt mondja, *„rám nézett a tyuk“* — hogy csakugyan bárgyu volna az a Tartuffe, a ki az ily módon szenvelgő Elmirák szitáján át nem látna.

Prielle Cornelia Molière lángszelleméhez hasonló alkotó erővel oldja meg e szép jelenet roppant nehezét. Különben is okos, kifejező szeme nagy segitségére van, ámde eszének zsenije nélkül még sem érhetné célját. Valódi minta-Elmira, a ki után nemcsak méltó haladni, de szerencse, hogy még láthatják a következők, és szerencsés Tartuffe-ök, a kik vele játszhatnak!

Hát még az Orgonok! Ezek az asztal alá bujva, az egész jelenet alatt kikandikálnak, savanyu pofákat vágnak s oly elkényszeredett ábrázatokat, oly röhögtető mozdulatokat csapnak, ugy kuporognak, ugy csücsülgetnek, mintha gúzsba vol-

nának kötve; majd ide-oda henteregnek, hogy Tartuffe még vakon is fölfedezné őket. Miért nem prüszszentenek is már, hisz még csak ezt tapsolnák ám meg igazándiban. Orgon igy magára vonja a figyelmet s oly előtérbe tolja magát, hogy e miatt akár ne is folyna le az Elmira és Tartuffe közt fejlődő pompás, szükséges jelenet.

Hja! a bohóc Orgonok mulattatni, kacagtatni akarnak csak, mert ez könnyü és olcsó és nem kerül fáradságba, nem kell a lélek- és észből venni, megtalálja s fölszedheti az utszélen, a kövezeten is. Ma már a komikumban is nem a *jellemző*, hanem a *móka* a fődolog. Egyik Orgon megtette azt a csepürágáshoz hasonló komédiázást is, hogy elaludt az asztal alatt és Elmirával költette föl s huzatta ki magát, — és az ilyen szcéna előidézésére összebeszélt Elmira és Orgon személyesitők *még genialis fölfogásnak* (oh! oh!) tartották e durva merényletet, mely korbács alá való csak.

Orgonnak az asztal alatt semmi játékbeli dolga, semmi mozgása nincsen. Ő szenvedő és hallgató tanu, még egy lehellettel sem árulja el magát.

Az ötödik fölvonást Orgon kétségbeeső drámai emóciói vezetik be, melyek mint a tüz az aranyat, teljesen megtisztitják a salaktól. Nemcsak az, hogy mindenét Tartuffenek irta át törvényesen, de még jobban gyötri, hogy a fölségárulását bizonyitó okmányt is az imposztor kezére bizta megőrizni, melyet Tartuffe most boszuból szintén fölhasznált Orgon megsemmisitésére.

A család rémülettel fut össze a hirre, hogy Orgont Tartuffe bevádolása folytán elfogják s börtönbe zárandják..

Pernell asszony is jön a családdal s a dolgok hallatára konok hitetlenségében megmaradva, még mindig Tartuffe mellett tör lándzsát s még akkor is intő leckéztetéssel mond ellent a Tartuffe-öt vádoló szavaknak, mikor saját fia előadja, hogy Tartuffe-öt mint szemtanu rajta kapta, a mint nejét „megvágyva“ elakarta csábitani.

Pernell asszony még erre is ily hitetlenséggel válaszol:

„Nem fér a fejembe
Fiam, hogy ő ily gazságot szándokolt.
Irigység üldöz jót s nemest.
— — — — — — — — — — — —
Tele beszélték fejedet mesékkel. — —
Ó vajmi gyakran megtéveszt a külszin.
S hitelt a szemnek, nem jó mindig adni.
— — — — — — — — — — —
Vádolni kellő ok nélkül tilos;
Be kell várnod, hogy bizton ítélhess.“

Ily játszi hullámzással himbálódik át Molière müvének drámai helyzeteiből a vigjáték komikumába, egyszersmind Orgont is megcsapkodván, hogy „ő sem hitt másoknak, neki sem hisznek“. Fölséges hasonszenvi orvoslás — büntetés!

Remek rajzolása és mintája a konokul hitetlenkedő s örökké leckéztető mamáknak!

E hatalmas komikai pörpatvar alatt jön a förgeteg előpostájaként Loyal, a törvényszéki végrehajtó; valóságos másik Tartuffe kicsinyben, távolitó perszpektivában és kifogyhatlan hajlongásokkal, melyeket csupa mézes-mázos hunyorgásokkal s kenetes beszéddel kisér.

A földig meghajló alázatossággal a legkellemetlenebb megbizatást és gorombaságait is vigyorgó mosoly alá rejtve adja tudtára Orgonnak.

Mérges piruláit cukorba mártva adja be a családnak, hogy lóduljanak ki a Tartuffe házából, mert ő a gazda és ur ezután Orgon birtokában, s hogy minden teketóriának elejét vegye, nehány markos legényt is hozott magával, mint mondja: „csupán Orgon iránt való tiszteletből, hogy a hurcolkodásban megsegéljék“.

Ezt a kitünőleg rajzolt kis szerepet, bár ott van nagy szabással a tökéletes minta Tartuffe alakjában és bár maga mondja, hogy 40 év óta van a törvényszék szolgálatában, tehát legalább is vagy 65 éves ember, — mégis fiatalos hencegőnek, kiabáló árverezőnek, kerepelő csősznek, testmozgásaiban örökké oly hadonázónak veszik, mint a széltől himbált verébijesztő torz-bábok a szöllőkben. Loyal nyomában Valér, a megvetett kérő és Marianna szíveválasztottja jön, hogy Orgont a csapás elől megszöktesse.

Rövid búcsuzás után Orgon sietve távozni akar, de Tartuffe a rendőrökkel utját állja és győzelmes fensőbbséggel s

egyszersmind a legnagyobb szivtelenséggel a család közé lépve mondja, hogy: „*a fejedelem nevében fogoly*“.

Kárörvendő szemrehányással tekint Elmirára, kit a családdal együtt mélyen lever az eset.

A rút hálátlanságot szemére lobbantó és arcába égető szavakra most is a hit és áhitat, meg az isten köpönyegével takaródzik.

Kegyetlen lélekkel, fagyos szivvel mindenre csak igy felel:

„Megedzve mindent türni a hitért
Szidalmazásuk meg nem illet engem.
— — — — — — — — — —
A szent kötélynek méltó túlhatalma,
Elfojt szivemben minden hálaérzést
S ha az parancsol: áldozatra vetnék
Szülét, barátot, nőt s enmagam!“

Igy hazudik, igy ámit még diadala tetőpontján is, játékot üzve istennel, hittel, erkölcscsel, erénynyel — istentelenül és embertelenül.

De a rendőrtisztviselő fölrobbantja lábai alatt a pokol szikláját, melyre az ördögi Tartuffe, oly győzelemittas kéjjel állott.

A király rendeletéből ő esik börtönbe és nem Orgon, kinek a fejedelem megbocsát és visszaadja birtokait is, melyet Tartuffe álnoksága elkaparitott.

A mű, külsőleg is megoldva, befejeződik.

Jellemző nagyon korunk szinészeire, hogy egyik Orgon személyesitő — és pedig mondhatom jeles müvész — a végső jelenetben még külön tettleges (brutális) elégtételt vesz Tartuffe-ön; ennek a müvésznek nem elég a Molière szerint a király által adott elégtétel és büntetés, ő jobban akarja tudni és megcsinálni, tehát mikor Orgon ezt mondja:

„Ugy kell, —. *nesze* te cselszövő“, —

jól hasba is üti Tartuffe-öt!

Hihetőleg a „*nesze*“ szó téveszti e müvészt az érzékeny oldalba bökés ilyetén argumentum ad hominem-féle demon-

sztrálásába, holott ez a „*nesze*“ szó a megoldásra, a jó eredményre vonatkozó gúnyos kifakadás Orgontól.

A nagytekintetü müvésznek aztán annyi a majmolója, hogy csaknem valamennyi Orgon utánna csinálja az oldalba bökést, de természetesen még durvábban és már csaknem meggyomrozva Tartuffe-öt.

Az ilyen furcsaságokat a próbákon nem csinálják, hanem az előadásokon lepik meg ezzel a geniálisnak nevezett *fölfogással* (!) a szerencsétlen Tartuffe-öket. Ha már majmolják a jeles müvészt, legalább ugy tennének, mint a mester, ki csak markirozza az oldalba bökést s igy a vele játszó Tartuffe nem fekszi meg utánna, Orgonnak e nagyon is öklös elégtétel vevését.

A remek mű e külső megoldását rendőrinek mondják és a nagy királyra célzatosan irt apologiának. Ezt nem kell keresni, mert Molière műtárgya bensőleg már meg van oldva Tartuffe kudarcával és Orgon kiábrándulásával.

A külső megoldást az első Tartuffe-ben, melyen azután változtatott, — hihetőleg Valérral s nem a király meg a rendőrtiszt kriminális belevegyülésével végeztette, kit talán jobban belevonva a cselekvényekbe, természetesebben használhatott föl Tartuffe kijátszására s a birtok- és egész vagyonnak visszaszerzésére, szóval: a külső megoldásra.

Sajnos, hogy az emberiség még ma is a fátum, a gondviselés s több efféle egyebek mankójába kapaszkodva, nem bir a keblében, a maga-magában létező istenség érzésére fölemelkedni, melynek tudatában a lelkiállapotbeli költői igazságszolgáltatással megelégednék.

Nem!... Az embereknek külső igazságszolgáltatás kell a fátum, stb., vagy a hatalom rendeleti alapján — *porkoláb és bakó által!*.....

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY